

RESSENYES I NOTES CRÍTIQUES

RESSENYES COLLECTIVES

Els quatre últims volums de les *Obres Completes* de Jordi Rubió i Balaguer

- X. *Estudis de literatura catalana*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992 («Biblioteca Abat Oliba», 114).
- XI. *Llibreters i impressors a la Corona d'Aragó*, pròleg de Joana Escobedo, Barcelona, *id.*, 1993 («Biblioteca Abat Oliba», 128).
- XII. *Sobre biblioteques i biblioteconomia*, pròleg d'Amadeu-J. Soberanas, Barcelona, *id.*, 1995 («Biblioteca Abat Oliba», 155).
- XIII. *Obra dispersa*, Barcelona, *id.*, 1999 («Biblioteca Abat Oliba», 211).

A les ps. 645-648 del v. 5 (1992-1993) de la present revista va aparèixer un comentari a propòsit dels nou primers volums d'aquesta sèrie, on s'esmentava la bibliografia completa de Jordi Rubió i Balaguer, mort el 1982, publicada per Amadeu-J. Soberanas al volum IX del «Butlletí de la Biblioteca de Catalunya», de 1981 [1985]. Els quatre toms que glossem aquí permeten de comprovar, a partir de l'esmentada bibliografia, que l'editor, Josep Massot i Muntaner, d'acord amb els hereus de l'autor i amb el suport del Departament de Cultura de la Generalitat, ha complert amb èxit el propòsit de fer accessible al lector dels nostres dies la quasi totalitat de l'obra publicada del nostre insigne estudiós. El cicle s'ha tancat, perquè no sembla que la infraestructura que durant quinze anys —el primer volum de les *Obres de Jordi Rubió i Balaguer* és de 1984— ha permès de fer realitat tretze poderosos volums pugui abordar lentes i costoses tasques d'indexació dels materials èdits.

Els toms que ens ocupen tenen caires força diferents: els XI i XII ofereixen sengles reculls de dues facetes de l'activitat de Rubió desconegudes als anteriors, respectivament l'estudi de la impremta i la cura i gestió de biblioteques. Això els dona un gruix i un sentit propi, mentre que, en canvi, els X i XIII més aviat es-totgen treballs complementaris. Pel que fa al X, es tracta d'escrits sobre història de la literatura catalana que no cabien als I, III, V, VII; pel que fa al XIII, *Obra dispersa*, es tracta d'una miscel·lània final, tan instructiva com sistemàtica.

No té massa sentit reproduir els índexs dels toms, especialment quan juxtaposen multitud d'escrits menuts; el X, per exemple, conté tres treballs generals sobre el conjunt de la literatura catalana (dos són escrits en alemany), alguns pròlegs a obres d'altri sobre aquesta matèria, i dos treballs d'envergadura: *Els Cardona i les lletres*, que va ser el discurs d'entrada a la Reial Acadèmia de Bones Lletres el 1957 (ps. 83-128) i l'assaig *De l'Edat Mitjana al Renaixement* (ps. 131-240), que és encara una excel·lent introducció al rerefons cultural de la gran literatura del segle xv. Es tracta d'un treball de 1948, que va ser republicat per l'editorial Teide el 1979. Les darreres cent pàgines del tom combinen pròlegs i edicions de tema medieval amb notes sobre literatura del segle xx.

La meitat del tom XI, fins a la p. 212, reproduïx l'estudi introductori de Rubió als *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)*, obra escrita en col·laboració amb Josep M. Madurell i publicada el 1955. La versió recollida correspon a la redacció catalana del treball, apareguda com a volum a part el 1986. Com queda clar al pròleg de Joana Escobedo, aquesta descripció dels primers passos de l'estampació de llibres a Barcelona és una de les obres més sòlides i imprescindibles de Rubió, que s'avança a la sociologia de la producció i consum de llibres. L'estudi sobre la integració dels impressors alemanys a Catalunya i València als segles xv i xvi (ps. 215-243) i els dos assaigs sobre el mateix tema, escrits en la llengua del impressors, que segueixen (ps. 244-267) amplien sectorialment l'estudi precedent. El mateix podríem dir dels dos articles monogràfics sobre Joan Rosenberg (ps. 268-277). La segona meitat del tom X reuneix dotze estudis sobre impresos antics: butlles, privilegis i cartes d'indulgències, i també llibres, com ara el *Lunari* de Granalocs o les *Sentències catòliques* de Ferrer de Blanes.

El tom XII s'obre amb un treball d'Amadeu-J. Soberanas que descriu i valora la dedicació de Jordi Rubió a les biblioteques: va ser el primer director de la de Catalunya el 1914 i va ensenyar a l'Escola de Bibliotecàries de la Mancomunitat. Molts dels trenta-set escrits del tom responen, doncs, al compromís contret per l'autor amb una dedicació professional, per a la qual es documentà als millors centres d'Alemanya; des d'unes normes de catalogació, a unes consideracions sobre l'adaptació catalana de la classificació decimal, a múltiples contribucions puntuals sobre la gestió de la Biblioteca de Catalunya i del conjunt de les Biblioteques Populars. Com assenyala Soberanas, molts d'aquests escrits tenen avui sobretot un valor històric, en la mesura que ens documenten sobre esdeveniments fonamentals per estudiar l'evolució cultural del nostre segle xx. Cal advertir, però, que els sis primers ítems de la sèrie pertanyen a una categoria diferent, ja que estudien antigues biblioteques (Tortosa, Montserrat) o col·leccions de llibres, com ara la de l'abat Savarés, a Ripoll, o la de Pere Miquel Carbonell. Es tracta d'estudis que més aviat connecten, des dels precedents medievals, amb les recerques sobre la impremta primerenca, que hem vist recollides al tom XI.

No és senzill donar una noció dels continguts del tom XIII. Les primeres cent pàgines acullen, al costat d'un resum menor sobre el mateix tema, l'estudi introductori de Rubió al diplomatarí de la Universitat de Barcelona, compilat per An-

tonio de la Torre y del Cerro, publicat el 1971 (*Documentos para la historia de la Universidad de Barcelona*). Com en el cas de l'estudi sobre els impressors i llibreters barcelonins recollit al tom XI, ens trobem davant d'una de les obres majors del nostre autor. Els dos terços següents del tom ens ofereixen escrits menuts d'èpoques molt allunyades, que tracten de qüestions filològiques (ps. 119-184) i d'assumptes relacionats amb el món del llibre i dels llibreters (ps. 187-312). Finalment els responsables de los *Obres* de Rubió ens presenten treballs periodístics i de circumstàncies (ps. 315-371), entre els quals destaca la proclama llegida pel nostre autor el 1966 al convent dels Caputxins de Sarrià, en ocasió d'una reunió clandestina d'estudiants i professors universitaris que militaven a l'oposició antifranquista (ps. 317-318).

LOLA BADIA

Selecció d'edicions i estudis lul·lians (1996-1998)

Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Palma (Mallorca), 8-12 de setembre de 1997, ed. de Joan Mas i Vives, Joan Miralles i Monserrat i Pere Rosselló Bover, vol. 1, Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes / Universitat de les Illes Balears / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.

«Affatus». *Obra llatina de Ramon Llull*, núm. 3, Fondarella, 1996.

«Ars Brevis», núm. 3, *Número extraordinari. Jornades Universitàries Ramon Llull al llindar del segle XXI*, 1998.

COLOMER, Eusebi: *El pensament als Països Catalans durant l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997 («Scripta et documenta», núm. 54).

Constantes y fragmentos del pensamiento luliano: actas del simposio sobre Ramon Llull en Trujillo, 17-20 septiembre 1994, edició de Fernando Domínguez i Jaime de Salas (Suplement d'«Iberoromania», 12), Tübingen, Max Niemayer Verlag, 1996.

GALMÉS, Salvador: *Lullisme*, Barcelona, Ajuntament de Sant Llorenç des Cardassar, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997 («Biblioteca Serra d'Or», núm. 191).

HILLGARTH, Jocelyn N.: *Ramon Llull i el naixement del lullisme*, ed. d'Albert Soler, Barcelona, Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998 («Textos i estudis de cultura catalana», núm. 61).

JOHNSTON, Mark D.: *The Evangelical Rhetoric of Ramon Llull: Lay Learning and Piety in the Christian around 1300*, Oxford, Oxford University Press, 1996.

- LLULL, Ramon: *La versione occitanica della Doctrina pueril di Ramon Llull*, ed. de Maria Carla Marinoni, Milà, Edizioni Universitarie di Lettere, Economia e Diritto, 1997.
- LLULL, Ramon: *Liber de venatione substantiae, accidentis et compositi; Liber disputationis Raimundi christiani et Homeri saraceni; Liber de centum signis Dei; Liber clericorum. Raimundi Lulli Opera Latina in Monte Pessulano et Pisis anno 1308 composita*, ed. Alois Madre, Turnhout, Brepols, 1998 («Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis», núm. 114; «ROL», núm. 22).
- LLULL, Ramon: *Llibre dels articles de la fe*, ed. Antoni Joan Pons i Pons; *Llibre què deu hom creure de Déu*, ed. Jordi Gayà; *Llibre contra anticrist*, ed. Gret Schib, Patronat Ramon Llull, Palma de Mallorca, 1996 («NEORL», núm. 3).
- LLULL, Ramon: *Logica nova; De modo applicandi novam logicam ad scientiam iuris et medicinae; Disputatio Fidei et Intellectus. Raimundi Lulli Opera Latina Ianuae et in Monte Pessulano anno 1303 composita*, ed. Walter Euler, Turnhout, Brepols, 1998 («Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis», núm. 115; «ROL», núm. 23).
- LLULL, Ramon: *Lògica nova; Doctrina e manera d'aplicar lògica nova a la ciència de dret e de medicina*, ed. Antoni Bonner, Patronat Ramon Llull, Palma de Mallorca, 1998 («NEORL», núm. 4).
- LLULL, Ramon: *Opera: Reprint of the Strasbourg 1651 edition*, introducció d'Antoni Bonner, Stuttgart-Bad Cannstatt, Frommann-Holzboog, 1996, 2 vols. («Clavis Pansophiae. Eine Bibliothek der Universalwissenschaften in Renaissance und Barok»).
- PERARNAU, Josep: *De Ramon Llull a Nicolau Eimeric*, «Arxiu de Textos Catalans Antics», núm. 16 (1997), ps. 7-129.
- PUIG, Jaume de: *La Incantatio studii ilderdensis de Nicolau Eimeric, O.P. Edició i estudi*, «Arxiu de Textos Catalans Antics», núm. 15 (1996), ps. 7-108.
- RUBIO, Josep E.: *La figura S de l'Art lulliana i el Llibre de contemplació en Déu*, «Llengua & Literatura», núm. 7 (1996), ps. 61-89.
- RUBIO, Josep E.: *Les bases del pensament de Ramon Llull: els orígens de l'Art lulliana*, València / Barcelona, Institut Universitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997 («Biblioteca Sanchis Guarner», núm. 35).
- «Revista Española de Filosofía Medieval» *Monográfico Ramón Llull*, núm. 5 (1998).
- «Studia lulliana», núm. 34-37, Maioricensis Schola Lullistica, Palma de Mallorca, 1994-1997 [1996-1998].

Els estudis lullians dels anys 1996-98, en la línia que els ha estat habitual d'ençà de fa molt de temps, han produït una enorme quantitat de bibliografia, provinent d'universitats i de centres de recerca d'arreu del món. Es pretén, a continuació, donar breu notícia d'aquesta producció i fer un repàs a allò de més remarcable que s'ha publicat, segons el criteri de qui signa (bo i assumint el risc, per

tant, de no fer justícia en algun cas), de manera que un lector no especialista pugui tenir-ne coneixement.

En primer lloc, cal esmentar l'edició de dos nous volums de l'obra llatina del beat i també de dos nous volums de l'obra catalana. El ROL 22 (núm. 10 de la llista), a cura d'Alois Madre, conté l'edició de les obres que Llull va escriure entre el febrer i el maig de 1308, entre Montpeller i Pisa, en un període de gran activitat en què centra els seus esforços en la qüestió de la croada, més que no en els desenvolupaments especulatius de l'Art: l'inèdit *Liber de venatione substantiae, accidentis et compositi*; el *Liber disputationis Raimundi christiani et Homeri saraceni*, que va haver de reescriure després d'haver-lo perdut en el naufragi de novembre de 1307; el també inèdit *Liber de centum signis Dei*; i el *Liber clericorum*, obra de referència per a clergues «ignorantes», adreçat a la Universitat de París. Al ROL 23 (núm. 12), Walter Euler edita dues obres escrites a Gènova i Montpeller el 1303: la *Logica nova*, amb la pretensió ben lul·liana, i insòlita en la història de la lògica, de vetllar per la comprensió de la realitat, no només de la correcció del llenguatge; i la *Disputatio Fidei et Intellectus*. La versió catalana de la *Lògica nova* és alhora l'objecte del quart volum de les NEORL (núm. 13), a cura d'Antoni Bonner; tant el ROL 23 com el NEORL 4 editen també una aplicació de la *Logica nova* que, encara que relacionable amb cercles lul·lians, ha de ser considerada espúria. El volum tercer de les NEORL, encara que porta data de 1996, va ser distribuït al mateix temps que el quart (1998); aplega tres obres d'èpoques ben diverses, però que tenen en comú la particularitat de ser exposicions de la fe: el *Llibre contra anticrist* (vers 1275-76), a cura de Gret Schib; el *Llibre dels articles de la fe* (Roma, 1296), a cura d'Antoni Joan Pons i Pons; i el *Llibre què deu hom creure de Déu* (Aleàs, Armènia, gener de 1302), edició de Jordi Gayà.

L'any 1996, a Alemanya i per iniciativa de Charles Lohr, antic director del Lullus-Institut de Freiburg, es va publicar una edició facsímil d'un dels reculls lul·lians amb més difusió de la història del lul·lisme, la de l'editor Llätzer Zetzner (núm. 14): publicada per primer cop el 1598, va ser reimpressa el 1609, 1617 i 1651. No és el producte que hom acostuma a trobar en un facsímil perquè la de Zetzner és una edició de batalla, en format relativament petit, sense cap luxe i, al damunt, amb un plantejament i una execució poc acurats. Tanmateix, com demostra Antoni Bonner en una valuosa i recomanable introducció que s'afegeix al facsímil, Zetzner és el principal responsable de la difusió de Llull al segle XVII i la seva edició, el mitjà pel qual el beat arriba a lectors com Leibniz i Newton. La recepció de Llull resulta, per tant, condicionada per la compilació i la imatge del beat que vol transmetre el volum: vuit obres (o fragments d'obres) lul·lians, acompanyats de tres obres espúries i cinc comentaris de Giordano Bruno, Corneli Agrippa i Valerio de Valeriis.

Bo i deixant de banda les nombroses traduccions d'obres lul·lianes que han anat apareixent a les més variades llengües, cal tenir en compte la publicació de la versió occitana medieval de la *Doctrina pueril* (núm. 9). L'edició i estudi de Maria C. Marinoni forma part del corrent que, en els darrers deu anys, ha recuperat

i reivindicat l'existència d'un lulhisme occità antic que havia estat sistemàticament oblidat o confós.

Finalment, l'apartat d'edicions lullianes es tanca amb el tercer volum de la revista «Affatus» (núm. 2), publicació dedicada íntegrament a la traducció al català de l'obra llatina de Llull. En aquest cas inclou: el *Llibre del fi*, l'*Art infusa*, el *Llibre de contradiccions*, el *Llibre de la Trinitat trinitíssima* i el *Llibre del Déu major i del Déu menor*. De tan lloable empresa només cal lamentar que utilitzi edicions antigues per a la seva traducció, en comptes de les modernes edicions crítiques.

Pel que fa als llibres monogràfics dedicats a Ramon Llull, crec que cal remarcar-ne almenys cinc d'entre els apareguts. El primer en el temps és un nou llibre de Mark D. Johnston (núm. 8); com ja havia fet en el cas de la lògica lulliana al seu precedent *The Spiritual Logic of Ramon Llull* (1987), Johnston insisteix en aquesta obra en la falta de connexió de la retòrica del beat (bàsicament la *Rhetorica nova*) amb l'escolàstica universitària coetània i la dependència respecte de l'Art i dels seus particulars interessos espirituals. El treball de Johnston presenta, tanmateix, algunes deficiències metodològiques importants que li han valgut ressenyes crítiques (cf., per exemple, Bonner a «Speculum» 72, 1997): poca cura en la selecció i interpretació dels textos lullians i de les seves possibles fonts, un concepte massa elemental de font que s'adequa poc al cas lul·lià, descuits bibliogràfics injustificables, prejudicis de difícil admissió des d'un punt de vista científic.

La publicació de la part central de la tesi de doctorat de Josep E. Rubio (núm. 18) ha constituït també una interessant novetat en forma de llibre. Rubio estudia l'origen de l'Art lulliana, tal com apareix formulada en l'*Art abreuçada d'atrotar veritat* i en el precedent *Llibre de contemplació en Déu*; ressegueix l'evolució en l'ús de les dignitats, agrupades, en aquesta última obra, en conjunts variables fins assolir un caràcter de llista fixada, tancada i estable en aquella primera versió de l'Art. Així es pot sostenir que els mecanismes més essencials de l'Art ja són presents al *Llibre de contemplació*. Una de les contribucions importants de Rubio és també l'estudi del desenvolupament quaternari de la figura S de l'Art a partir del funcionament de les tres potències de l'ànima ja en el *Llibre de contemplació*, que seria l'explicació última de l'estructura quaternària de les primeres versions de l'Art; Rubio també ha dedicat un treball monogràfic a aquest punt en aquesta mateixa revista (núm. 17).

Pere Rosselló Bover recull en un nou volum de les obres completes de l'eminent lul·lista i editor Salvador Galmés, encara més treballs d'aquest estudiós (núm. 6). En aquesta ocasió es tracta dels pròlegs a les seves diverses edicions lullianes, de la biografia *Vida compendiosa de Ramon Llull* (1915) i d'alguns articles, entre els quals destaca el conegut *Ramon Llull no és l'autor del llibre Benedicta tu in mulieribus*.

Poc abans de la seva mort inesperada, va veure la llum el darrer llibre del malaguanyat P. Eusebi Colomer (núm. 4). Es tracta d'un recull i d'una reordenació i posada al dia de treballs anteriors sobre el pensament de diversos escriptors cata-

lans del segle XIII al XVI: Ramon de Penyafort, Llull, Arnau de Vilanova, Ramon Martí, Turmeda, Sibiuda, Vives. Els estudis lul·lians de Colomer se centren en l'Art com a sistema (els que fan referència a les vinculacions de l'Art amb la moderna informàtica mereixen una menció especial), el diàleg interreligiós i les relacions entre fe i raó, sempre amb una voluntat de contextualització precisa. La combinació exemplar (i rara) de claredat expositiva i de rigor que sempre han caracteritzat els escrits i les exposicions orals del P. Colomer són ben presents en aquest llibre; ambdós trets fan el llibre tan apte per a l'especialista com per al lector neòfit.

Una de les darreres novetats dels estudis lul·lians recents és la posada novament en circulació del llibre clàssic de J. N. Hillgarth, *Ramon Llull and Lullism in Fourteenth Century France*, ara amb el títol, més ajustat al contingut de l'obra, de *Ramon Llull i el naixement del lullisme* (núm. 7). Es tracta no només d'una traducció al català, sinó també d'una revisió i d'una actualització que ha supervisat l'autor (i que ha seguit editorialment qui signa aquestes ratlles). L'obra de Hillgarth és un estudi històric de gran abast sobre la significació i la influència de la figura i de l'obra de Ramon Llull en el món del seu temps i sobre la formació del primer lullisme parisenc a l'entorn de Tomàs Le Myésier i el seu gran *Electorium*; el llibre fa també un repàs al lullisme en la història cultural europea des del segle XIII al XVIII.

La revista «Studia Lulliana» ha realitzat, en els anys compresos en la present ressenya, un esforç notable de publicació: n'han aparegut quatre volums, els corresponents als anys 1994-1997 (núm. 20). Del conjunt d'estudis que contenen, en destacaria els de F. Domínguez sobre els *Principia philosophiae* (als vol. 34 i 35) i sobre el singular *Dictat de Ramon* i el seu *Coment* (vol. 36); el de Bonner sobre la lògica lul·liana (vol. 34), que refà i amplia la seva lliçó en l'acte d'investidura com a doctor *honoris causa* a la Universitat de Barcelona, i el que recull diverses correccions al seu catàleg d'obres i a la datació que darrerament havia donat a alguns títols, especialment a la sèrie escrita a Pisa el 1308 (vol. 35); em semblen també molt remarcables els de J. Gayà, sobre els conceptes d'*ascensio* i *virtus* (vol. 34) i especialment el que dedica al viatge de Llull a Orient els anys 1301-1302 (vol. 37); tres treballs s'han centrat en la qüestió interreligiosa en Llull i, més concretament, en la relació de la doctrina lul·liana amb la sinagoga: els de H. Hames (vol. 34 i 35) i M. Idel (vol. 36); W. Artus, traspassat l'any 1997, va publicar dos treballs sobre Llull i Tomàs d'Aquino (vol. 35 i 37); finalment, cal esmentar els articles d'E. Pistolesi sobre l'origen i el desenvolupament de l'*affatus* lul·lià (vol. 36; vegeu també, sobre el mateix tema, la comunicació de Pistolesi al núm. 1), de M. Pereira sobre l'alquímia lul·liana (vol. 36) i de P. Beattie sobre el *Llibre contra Anticrist* i el context escatològic en què apareix (vol. 37).

La revista «Arxiu de Textos Catalans Antics», que habitualment acull en les seves pàgines estudis de tema lul·lià, ha publicat en aquests anys dos treballs sobre el furibund inquisidor Nicolau Eimeric. D'una banda, l'edició i l'estudi de la *Incantatio studii ilerdensis* del dominicà, a cura de Jaume de Puig (núm. 16); i, de l'altra, un detallat estudi de les manipulacions eimeriquianes de l'*Ars amativa*, a

partir de la identificació de la lletra d'Eimeric al ms. Vat. Lat. 7199, a cura de Josep Perarnau (núm. 15).

Quant als simposis dedicats al beat Ramon, hem de fer referència al que va tenir lloc a Trujillo, el setembre de 1994 (núm. 5) que, però, ja va ser objecte d'una ressenya específica a «Llengua & Literatura» (núm. 9, 1998, ps. 425-427).

La revista «Ars Brevis», que publica la Universitat Ramon Llull, ha dedicat un número extraordinari a les actes d'unes jornades sobre el beat Ramon (núm. 3), en què destacaria les aportacions d'Eusebi Colomer, sobre el diàleg interreligiós i la disputa en Llull, i de Josep M. Ruiz Simon, sobre el significat del sistema lul·lià en relació amb l'escolàstica universitària coetània.

El setembre de 1997, a Palma de Mallorca, va tenir lloc l'Onzè Col·loqui de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes un dels temes del qual va ser precisament Ramon Llull. D'entre les intervencions que han estat publicades (núm. 1), destacaria les dues ponències: la de J. N. Hillgarth, que fa un repàs al lul·lisme mallorquí més reculat i a les primeres escoles i mestres (Joan Llobet, Joan de Tagamanent, Pere Deguí); i la d'Antoni Bonner, un molt interessant estudi sobre el procés d'adquisició d'autoritat del beat Ramon al llarg de la seva obra, basat en la Il·luminació de Randa.

Per acabar cal fer referència al número monogràfic que la «Revista Española de Filosofía Medieval», dedica a Llull (núm. 19) i als articles que hi presenten W. Künzel i C. Heiko sobre l'Art i la informàtica; Carles Llinàs, sobre les relacions fe-raó i les solucions de sant Tomàs a aquesta qüestió; K. Reinhardt, sobre l'eternitat en Llull; i J. M. Soto Rábanos sobre un aspecte de l'opus lul·lià massa descurat com és el dret.

ALBERT SOLER

Selecció d'edicions i estudis arnaldians recents

MENSA I VALLS, Jaume: *Arnau de Vilanova*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 1997 («Episodis de la Història», núm. 313).

MENSA I VALLS, Jaume: *Les raons d'un anunci apocalíptic*, Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya, 1998 («Collectània Sant Pacià», núm. 61).

VILANOVA, Arnau de: *Regimen Almarie (Regimen Castra Sequentium)*, edició de Michael R. McVaugh, introducció de Lluís Cifuentes i Michael R. McVaugh, *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia* X.2, Barcelona, 1998.

ZIEGLER, Joseph: *Medicine and Religion c. 1300: The Case of Arnau de Vilanova*, Nova York, Oxford University Press, 1998.

L'edició de l'obra mèdica d'Arnau de Vilanova ha continuat el seu bon ritme de publicació amb el *Regimen Almarie* (1998, volum X.2 de la sèrie), complement del *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, aparegut el 1996 (volum X.1). Es tracta d'una obreta (cinc pàgines de tipografia generosa) singular dins els règims de sanitat medievals, perquè n'és una aplicació al cas del setge militar d'una plaça forta. Arnau el va escriure pensant en el que Jaume II d'Aragó va posar a la ciutat d'Almeria entre el final d'agost de 1309 i el final de gener de 1310. Segons els editors, el més probable és que Arnau l'escrivís apressadament en el viatge que el portava de Sicília a la ciutat andalusa, entre el final de 1309 i mitjan gener de l'any següent; l'obra podria tenir la voluntat de regraciar-se amb un irat Jaume II, que el convocava per aclarir les notícies que li havien arribat de la seva intervenció a la cort papal d'Avinyó, l'estiu anterior, que suposadament el posava en entredit; era a punt d'acabar la col·laboració entre el rei i el seu metge.

El tractadet arnaldia és un conjunt poc sistematitzat de consells i d'avertiments per a la preservació de la salut d'una host en campanya: contra les actuacions de l'enemic que poden afectar aspectes sanitaris (l'enverinament de l'aigua), sobre l'establiment adequat de la host, l'enterrament dels cadàvers, la guarició de ferides, etc. Tanmateix, es tracta de la primera obra que s'ocupa dels aspectes mèdics de la guerra, amb una certa amplitud.

Com és habitual, el nou volum de l'obra mèdica d'Arnau no només presenta l'interès obvi de l'edició acurada del text, sinó també d'una completa introducció; en aquest cas, a cura de Lluís Cifuentes i del mateix editor del *Regimen Almarie*, Michael R. McVaugh. La primera part de l'estudi introductori recopila i interpreta la informació que es té de la sanitat a la campanya d'Almeria: el personal mèdic que hi intervé (que inclou també els menescals), el vessant econòmic que implica i l'actuació que hi desplega. La segona se centra en Arnau i el seu opuscle; conté un detallat estudi de l'actuació d'Arnau pel que fa a la campanya d'Almeria i una anàlisi del tractat que el posa en relació amb obres com els regiments de sanitat aplicats als viatges. Completa el llibre un apèndix documental que recull informació sobre el personal sanitari present a la campanya.

Recentment ha vist la llum la tesi doctoral de Jaume Mensa (núm. 2), autor, entre d'altres, d'una útil guia bibliogràfica del vessant espiritual de l'opus arnaldia; el llibre duu un subtítol que en descriu perfectament el contingut: «La polèmica escatològica entre Arnau de Vilanova i els filòsofs i teòlegs professionals (1297-1305): anàlisi dels arguments i de les argumentacions». Es refereix, doncs, al període més agre de la vida de mestre Arnau: aquell que en donar a conèixer les seves prediccions sobre la pròxima arribada de l'Anticrist engegà una duríssima polèmica en què prengueren part teòlegs i filòsofs i que li costà persecució i diversos empresonaments; situada cronològicament, l'etapa va des de la redacció del *De consummatione saeculi* el 1297 (que acabaria essent una part del *De tempore adventus Antichristi*) a l'arribada al solí pontifici de Climent V, el 1305, que es reservà el judici sobre les obres arnaldianes i apaivagà, d'aquesta manera, la polèmica.

El treball de Mensa és un estudi minuciós de les obres implicades en la polèmica, que no són poques, si hi comptem també, com fa l'autor, les epístoles, denúncies, declaracions públiques i protestes que va redactar Arnau durant aquests anys. Les obres bàsiques són el *De tempore adventus Antichristi*, el *De mysterio cymbalorum*, l'*Apologia de versutiis...*, el *Gladius iugulans thomatistas*, la *Carpinatio poetrie theologi deviantis*, i l'*Antidotum contra venenum...* Mensa fa una anàlisi tipològica dels arguments que hi utilitza Arnau (capítol tercer) i, com és lògic, fa una especial atenció a les argumentacions de les seves tesis profeticoapocalíptiques (capítol cinquè); també cal esmentar el capítol quart del llibre, que fa una classificació i un estudi de les autoritats que cita Arnau. Aquesta part central del llibre (capítols tercer-cinquè), gràcies al valuós estudi que n'ha fet Mensa, permet un control exhaustiu de la informació que vehiculen les obres implicades en la polèmica, de les variacions i afinitats que presenten. El coneixement que s'obté de les obres del període en resulta clarament augmentat i crec que la tesi que sosté l'autor queda confirmada: les propostes profeticoapocalíptiques d'Arnau no eren una finalitat en elles mateixes, sinó «un instrument al servei de la seva proposta reformista» (p. 12).

Els capítols destinats al context històric de la polèmica (sobretot, sisè i setè) són esquemàtics i tendeixen a la recopilació d'informació, més o menys exhaustiva: sobre els professors parisencs i els dominicans que hi van intervenir, sobre els personatges civils i eclesiàstics que es relacionen amb els fets. El mateix es pot dir de l'apartat dedicat a les repercussions posteriors de la polèmica.

El mateix Jaume Mensa és autor d'un opuscle, anterior en el temps al llibre a què em referia ara, dedicat a la vida d'Arnau de Vilanova i a la seva obra, tant la mèdica com la teològica (núm. 1). Té el valor de ser una monografia breu, amb voluntat divulgativa, que reuneix les darreres assumpcions dels estudis arnaldians. No són nombroses les síntesis del conjunt del fenomen arnaldia i, per tant, cal donar la benvinguda a aquest llibre, que és prou complet en la informació i equilibrat en el retrat que es fa de les diverses facetes del personatge: metge, teòleg, activista religiós i ambaixador.

Sens dubte, la novetat més rellevant dels darrers temps en els estudis arnaldians és el llibre de Joseph Ziegler, aparegut l'any 1998 (núm. 4). La pretensió d'aquest autor és explicar Arnau com un tot, buscant la interrelació profunda que necessàriament hi ha d'haver entre la seva dedicació mèdica i acadèmica i la seva vocació espiritual i religiosa. En efecte, la divisió dels estudis arnaldians en dos grans àmbits de recerca, que ha produït avenços notables, ha contribuït, tanmateix, a la concepció d'un personatge escindit, metge racional i, alhora, agitador espiritual forassenyat; en el millor dels casos, la separació entre els dos aspectes s'ha traduït en una distribució biogràfica, entre un primer Arnau dedicat a la medicina i un segon Arnau visionari, activista i profeta.

Ziegler considera l'impacte del rerefons mèdic de mestre Arnau en la seva activitat espiritual i religiosa com a part d'un estudi més ampli sobre la funció que la medicina té en la història de la cultura al tombant del segle XIII i XIV; és el moment en què coincideixen la difusió de la medicina acadèmica, escolàstica (en la

constituïció de la qual té un paper tan rellevant Arnau), amb l'extensió i valoració social d'aquesta nova medicina teòrica.

El llibre analitza paral·lelament les actituds religioses que es revelen en els escrits mèdics i la influència mèdica en els escrits espirituals d'alguns metges ins-
truits. Per això, encara que se centra en Arnau, també prenen en consideració altres casos com a termes de comparació: sobretot, el del metge i teòleg coetani Galvano da Levanto, i el del dominicà Giovanni de San Gimignano, que utilitza en els seus escrits abundant llenguatge mèdic.

Tenen un gran valor les matisacions i les precisions que Ziegler exposa sobre la relació entre medicina i espiritualitat, pel que fa a l'il·lustre metge català però també en general. En remarco les principals. La producció mèdica i espiritual d'Arnau es distribueix amb una certa uniformitat al llarg de la seva vida, cosa que assenyala una connexió entre ambdues que potser no s'ha buscat en el terreny adequat: no és de causa-efecte, però sí d'afinitat en la consideració d'un i altre camp. La seva concepció acadèmica i racional de la salut i de la medicina com a disciplina no impedeix una concepció de la medicina com a art amb connotacions sagrades: el metge accedeix a parcel·les superiors del coneixement, és un elegit (de vegades, fins amb revelacions particulars) que exerceix una funció de cura de la salut de la persona, eminentment corporal, però que no oblida l'espiritual; l'aplicació d'aquesta alta consciència del seu ofici mèdic al terreny religiós explica el cas d'Arnau. D'altra banda, el llenguatge mèdic i el llenguatge espiritual havien trobat camps de convergència, més enllà dels cercles acadèmics respectius, com posa de manifest que els predicadors fessin un ús extens del primer (capítol quart del llibre) o que metges amb inquietuds espirituals (com Vilanova o Galvano da Levanto) en els seus escrits religiosos empressin abundants imatges extretes de l'anatomia o de la patologia i, a més, amb una certa sofisticació (capítol segon). Medicina i religió, per tant, encara que tenien punts de separació i fins de confrontació, eren també camps intel·lectuals veïns en els quals s'observa una certa tendència a la intersecció.

ALBERT SOLER

Profetisme escatològic medieval

HAUF I VALLS, Albert: *Profetisme, cultura literària i espiritualitat en la València del s. XV: d'Eiximenis i sant Vicent Ferrer a Savonarola passant per Tirant lo Blanc*, dins *Xàtiva, els Borja: una projecció europea*, 1. Catàleg de l'exposició, 4 de febrer - 30 d'abril, Xàtiva, Museu de l'Almodí, 1995, ps. 101-138 («Treballet de Xàtiva» - TX).

HAUF I VALLS, Albert: *Estudio preliminar*, dins José POU Y MARTÍ, O.F.M., *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, Alacant, Instituto de Cultura «Juan Gil-Albert» / Diputación Provincial de Alicante, 1996, ps. 7-112 («Treball d'Alacant» - TA).

I

El TX és estructurat en dues parts. La primera exposa la interpretació apocalíptica que arreu es feia del Cisma d'Occident i estudia les obres i actituds de Francesc Eiximenis (ps. 102-108), de Vicent Ferrer (ps. 108-111) i un comentari a l'opuscle *De triplici statu mundi* (ps. 111-116). La segona comença amb una lectura de l'obra de Bernat Metge (ps. 116-118), segueix amb l'explanació de dades econòmiques i literàries al llarg del segle (ps. 118-129), per continuar amb el *Tirant lo Blanc* com a caixa de ressonància d'un pessimisme social (ps. 129-133) i finir parlant de «l'ombra de Savonarola».

El treball s'inicia amb una carta de F. Eiximenis adreçada al rei Joan I, datada el 12 de març de 1396. El frare gironí amonesta el rei per haver empresonat injustament un emissari dels jurats de València, però a la vegada li fa present que del seu regne n'és fill el Papa, Benet XIII, i que en aquest ara hi ha la Seu Apostòlica, la qual cosa té un significat misteriós i alt que a poc a poc serà descobert al món. Així es fa evident des de bon principi el lligam entre un fet polític (l'empresonament), un fet religiós (la reprensió moral) i un aire de misteri d'aquell final de segle (la lectura amb fisons profètics entorn del papa Luna). L'art de donar la dada històrica i de veure'n el ressò en els diversos texts que d'aleshores ens han pervingut, com també veure en ells el reflex d'una determinada dada de la mentalitat religiosa, és el gran encert d'Albert Hauf.

A través d'una selecció de fragments d'Eiximenis i de Vicent Ferrer, es descriu el món dels profetes i dels visionaris. Ultra un escriu d'exageració que puguin tenir aquests texts, no se'ns amaga gens ni mica l'estat moral de tota la societat. La conjunció d'aquesta realitat universal i la religiosopolítica del Cisma d'Occident generava amb més naturalitat que el doll d'una font revinguda «els signes apocalíptics que anunciaven la fi del món i l'esperada vinguda de l'Anticrist» (p. 102). Entenc que el treball aporta un matís prou essencial i no sempre tingut en compte. Vull dir que manta vegades s'ha vist el món dels profetes i visionaris medievals com un grup d'exaltats, en part rebecats com a individus excèntrics en si mateixos —sempre n'hi ha hagut— i en part assaonats per les circumstàncies, quan, si bé s'estudia com ho fa el professor Hauf, la seva aparició és ben bé la fruita madura d'una realitat social, tot i que, quallada en algun individu de tarannà més inestable, pugui fer l'efecte de simple excentricitat. El fet de parlar de l'ortodòxia del mateix Francesc Eiximenis i de sant Vicent Ferrer, que no deixaren de fustigar tothom i d'anunciar el final del món, ens ha de fer entendre que, sobretot en el període del Cisma d'Occident, però també ja en totes les con-

vulsions que vindran i s'allargassaran fins a les guerres de les Germanies a la Corona d'Aragó o a les dels camperols alemanys ben entrat el s. xvi, ens han de fer convèncer —remarco— que profetes i profecies, que apocalíptica i apocalíptics, els integrats i els que no, eren un constituent tan fonamental d'aquell món com podien ser-ho la pesta periòdica, la pugna entre el papat i la monarquia, la consolidació comercial amb ciutats hanseàtiques o no, el mateix Cisma o la caiguda de Constantinoble.

L'argumentació del TX recorda els fets «molt més irònics i cruels» que hom no s'esperava entorn del Compromís de Casp. En aquella vila aragonesa, amb l'apocalíptic predicador Vicent Ferrer entre els compromissaris, es decantava l'elecció per la banda on rebullien els interessos de Benet XIII, el papa Luna que acabà abandonat dels seus propis protegits (p. 116). Qui no ho veia aleshores tot trasbalsat? Qui pot considerar simplement malaltissa l'actitud del preterit Jaume el Dissortat aconsolant-se a la presó de Xàtiva amb mots de profecies? Qui no cregué en profecies un dia o altre?

Aquesta retòrica pregunta em porta a comentar la posició d'A. Hauf davant de la vena profètica de Francesc Eiximenis que té present en el TX i més en el TA.

Josep Perarnau, en un dels seus estudis darrers sobre el polígraf menorret fa notar que el professor Hauf, quan edità l'opuscle *De triplici statu mundi* atribuïnt-l'hi, en prometé per a més endavant una evidència, d'aquesta atribució, mentre que ara en el TA «es limita a recordar “que algunos no tienen reparos en atribuir a Eiximenis” aquell petit tractat».¹ Som davant d'un afer d'amesurada crítica i d'estudiosos probes. L'edició d'aquest opuscle s'allunya a l'any 1979.² Tres anys més tard J. Perarnau feia públics els seus seriosos dubtes sobre aquesta autoria.³ I a hores d'ara el professor Hauf se n'ha desdit.⁴ El comentari meu ha de lloar la perspicàcia de Perarnau i ha d'honorar Hauf, que rectifica la primera intuïció. En efecte, els estudis avancen profitosament gràcies al fer, i al desfer si cal, dels estudiosos probes, com acabo d'escriure. Deixant, però, aquesta qüestió menor, hem d'analitzar la vena profètica eiximeniana. En el TX, A. Hauf afirma que a partir de la corrupció general de la societat era lògic recordar i fer present a tothom que el final hauria de ser «una catarsi apocalíptica: la destrucció física i la pèrdua de “les temporalitats” prevista i fins i tot esperada» (ps. 106-107). És en aquesta perspectiva que Eiximenis acull antics vaticinis i profecies no solament de caire religiososocial, sinó també polític. Memora que Eiximenis no tan sols es féu ressò de vells vaticinis, sinó que també n'aventurà algun del qual calgué desdir-se'n, feta històrica prou coneguda des de l'es-

1. Josep PERARNAU I ESPELT, *La traducció catalana medieval del Liber Secretorum Eventuum de Joan de Rocatalhada*, «Arxiu de Textos Catalans Antics», núm. 17 (1998), p. 55.

2. Albert G. HAUF, *El De triplici statu mundi de fr. Francesc Eiximenis*, O.F.M., «Estudis Universitaris Catalans», XXIII (1979), ps. 265-283.

3. Josep PERARNAU I ESPELT, *Documents i precisions entorn de Francesc Eiximenis (c. 1330-1409)*, «Arxiu de Textos Catalans Antics», núm. 1 (1982), ps. 191-215.

4. En el TX escriu concisament: «segons l'anònim autor» (p. 13).

tudi de Pere Bohigas.⁵ En el TA, Hauf parla del refús d'Eiximenis als vaticinis i revelacions «que presuponen una clara postura de arrogancia y un evidente deseo de protagonismo», mentre que «de hecho el c. 55 [del *Segon del Crestià*] parece una defensa de la tesis franciscana, [...] de que Dios prefiriere revelarse por medio de los humildes, los eremitas que practican una estricta pobreza» (p. 105).

Al costat d'aquesta distinció del professor Hauf, Josep Perarnau ha plantejat la qüestió des d'un punt de vista doctrinal i afirma que per a Eiximenis, manlleuant-li els mots, les màximes autoritats són la fe catòlica, les determinacions papals i la raó natural, i que l'Església l'han regida tostamps els grans teòlegs i no pas els vidents ni els profetes.⁶ Repassa tot seguit fragments diversos del *Primer del Crestià*, del *Dotzè* i de la *Vita Christi*. Detecta una evolució en el pensament eiximenià i fa veure com en aquesta obra darrera el menoret percep la realitat del seu temps dibuixada en el sisè segell de l'*Apocalipsi* de Joan. I Perarnau conclou en torn del capteniment d'Eiximenis amb aquests tres elements: la necessitat de material de farciment en uns capítols que sense aquest haurien resultat molt descarats; «la pressió, àdhuc popular però no sols popular, car hi pogueren ésser implicades altes esferes, de les expectatives escatològiques vinculades al pas del segle XIV al XV [...] i l'impacte de la campanya del "praedicator finis mundi", iniciada justament a darreries del 1399».⁷

Doncs bé, entre les línies mestres de J. Perarnau i l'afirmació d'A. Hauf —«identificaba los sucesos del Cisma como parte integrante del proceso de relajación anunciado por los vaticinios en boga, que, como hombre de su tiempo, muestra no sólo conocer muy bien sino también creer» (TA p. 101)—, proposaria una interpretació gradual de les creences d'Eiximenis. La plantejo arran de preguntes com les següents. Com és que si només usa els vaticinis i profecies en voga com a matèria de **farciment** hi gastis tinta? Només ho feia pel gust de ser prolix? Vorejava el risc de contradir-se i jugava amb foc de profecies, més perillós que cap altre, sense adonar-se de la seva ardència? Tingué «aquesta flaca», escrigué Bohigas, i ens costa de disculpar-lo? Sense tanta interrogació em pregunto pel sentit de les afirmacions que fa en el *Libre dels Àngels* quan, per exemple, sembla escriure amb mà serena que l'arcàngel sant Miquel no solament ens honora i ens obliga amb miracles, «ans encara per grans consells e inspiracions que inspira e coses que revela als hòmens d'esta vida, per endreçar-los a aver salvació»,⁸ i, entre

5. *Prediccions i profecies en les obres de Fra Francesc Eiximenis*, aplegat actualment dins Pere BOHIGAS, *Aportació a l'estudi de la literatura catalana* (Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982), ps. 94-115. Una «feta històrica» de la qual ja n'era conscient el notari de València Miquel Garcia al final dels anys vint del segle XVI (veg. *Cròniques valencianes sobre les Germanies de Guillem Ramon Català i Miquel Garcia (Segle XVI)*, Edició a cura d'Eulàlia DURAN (València, Eliseu Climent, 1984), p. 329).

6. Veg. J. PERARNAU i ESPELT, *La traducció catalana medieval del Liber Secretorum Eventuum de Joan de Rocatalhada*, op. cit., ps. 40-41.

7. *Ibidem*, p. 53.

8. Francesc EIXIMENIS, *De Sant Miquel Arcàngel. El quint tractat del «Libre dels Àngels»*, Introducció, edició i apèndixs de Curt WITTLIN (Barcelona, Curial, 1983), p. 97.

altres, al seu devot Balbinus que li havia demanat «per gran temps que li fos revelat [...] li consellà axí en visió...»;⁹ i el cap. XXXVIII que porta aquest títol: *Revelacions de sent Miquel de alguns regnes de crestians*; tot en vistes a la salvació final, certament, però amb paraules discordants del tot amb l'afegit que un any abans havia fet en el *Dotzè* tot declarant que profecies i visions «són fantasies e dits de mal recapte, als quals no deu ésser dada neguna creença». Foren verament i sola una palinòdia els capítols interpolats el 1391 per raó política, acontentament del rei i capa d'aixopluc per a si mateix?¹⁰ Precisivem la mala interpretació que s'havia fet de les seves citacions de profecies?

És evident que quan Francesc Eiximenis escriu d'aquestes coses fa parlar els altres explícitament o implícit, de manera general —relata refero de pas i no em capfica la pols d'aquest camí—, però també a través de la primera persona del plural manta vegades —«esperam», «devem», «tenim a les portes»— i encara, en el *Primer del Crestià*, havia finit la seva traducció i comentari del *Vae mundo in centum annis* amb aquestes paraules: «Ve't ací, a nostre propòsit, com segons aquesta profecia dins aquest centenar, qui és en lo catorzè, comtat de la nativitat de Jhesu Christ ençà, deu la secta cerracènica cessar. E per consegüent, tost finirà segons que damunt auem dit»,¹¹ una primera persona plural que pot ser a la vegada l'estil retòric de la primera singular. Una pregunta més, encara, per entendre com pot ésser farciment el final del tractat dedicat a l'arcàngel sant Miquel i ésser només entès pels seus lectors d'aleshores com això, una pila de dades i d'exemples immerixedors de creença. Hi conta: «E açò dit cessà la visió, la qual despuys es-tech per lo dit bisbe revelada; per què apar que la dita oració, e servey del dejuni, sia molt plaent a Déu e a sent Miquel e als sants àngels».¹² És a dir: havia d'entendre el senzill lector o oient —i molt hi pesa aquí el destinatari dels llibres d'Eiximenis—, que era creïble l'eficàcia de l'oració adreçada al sant arcàngel, però que no ho era la visió obtinguda pel bisbe Clerònius?

Penso que si proposo una interpretació gradual de la creença eiximeniana obtindran resposta els dubtes exposats i rediré d'una altra manera el que J. Perarnau anomena els tres plans en l'obra d'Eiximenis: doctrina de la qual respon, opinions alienes que exposa, altres opinions no gens assumides.¹³ Tenint present les datacions de les obres i, endemés de l'impacte del program de 1391, les cartes de Joan I

9. *Ibidem*, p. 104.

10. Tal volta l'actuació de la Inquisició també pesà en el seu ànim com ho ha apuntat la professora Eulàlia Duran (veg. Eulàlia DURAN, *Entorn de la figura de l'Encobert*, EUC, XXV (1983), p. 160, nota 67), si bé al meu entendre pesava més el deute professional amb la Casa Reial que li havia subvencionat l'adquisició del Mestratge en Teologia (veg. David J. VIERA, *Francesc Eiximenis and the Royal House of Aragon: A Mutual Dependence*, «Catalan Review», III/2 (desembre, 1989), ps. 183-189).

11. Veg. el text a J. PERARNAU I ESPELT, *La traducció catalana medieval del Liber Secretorum Eventuum de Joan de Rocatalhada*, op. cit., ps. 43, en la nota 58.

12. F. EIXIMENIS, *De Sant Miquel Arcàngel*, op. cit., p. 143.

13. Veg. el text a J. PERARNAU I ESPELT, *La traducció catalana medieval del Liber Secretorum Eventuum de Joan de Rocatalhada*, op. cit., ps. 41-42.

del novembre i del desembre d'aquest any,¹⁴ diria que, en un primer grau bàsic, Eiximenis considerava constituent en la seva doctrina, tot allò apocalíptic que pogués desprendre's o deduir-se de l'*Apocalipsi* —i d'altres perícopes bíbliques similars—,¹⁵ la lectura interpretada del qual no feia altra cosa que ajustar-se a l'estat de prostració moral del món i de l'Església del seu temps. Un segon grau de creença no constitutiu, però sí doctrinalment defensable l'integrarien aquelles profecies i visions que anunciaven genèricament el temps i el lloc per a la manifestació del trasbals darrer.¹⁶ Un tercer grau l'omplirien les concrecions més exactes, les ja nominals de regnes i persones que, evidentment, si hom hi pensava amb un xic de deteniment, contradeien, per la seva mateixa concreció, la significació última de tota profecia, aquella que vol atènyer la conversió no pas per la fulguració de les imatges, sinó solament per la congruència del seu missatge religiosomoral. Un tercer grau de creença, aquest, que no podia estibar-se al costat dels dos primers. Cregué Eiximenis igualment en els tres? Tot em fa dir que sí. Sí, per ser «home del seu temps», amb paraules de Hauß; per «la necessitat [...] d'estar en sintonia amb l'opinió pública predominant del seu temps, per l'adscripció a un hipotitzable "partit devot" predominant en la cort de Martí l'Humà i de Maria de Luna», amb paraules —que les escapço just aquí!— de Perarnau¹⁷ i sí, per tant, per compromís sociopolític. Cregué un temps en els tres graus, però l'actitud reial que, havent trobat profecies a l'arxiu de la cort sobre la sort de la Casa d'Aragó, afirmà «no y havem dada ni hi donam fe, ans tota vegada lo havem comanar e ho coman en les mans de Déus, e que el que n'ordon a sa volentat»,¹⁸ mes els pronòstics que no veïé acomplir-se, el portaren a desdir-se de la creença en què havia tingut els vaticinis i profecies del tercer grau, els més concrets, els més polítics, dient-ho amb tota exactitud.¹⁹ Les altres profecies, fins i tot les visions precises d'un bisbe, podia creure-les perquè no incidien, malgrat la concretesa, en el camp polític del carrer... ni en de la cort reial, i perquè oferien, això sí, l'exemple moral per a la reforma dels costums, i s'ajustaven als variats camins de Déu que menen a la salvació.

14. Poden llegir-se a Antoni RUBIO i LLUCH, *Documents per l'Història de la Cultura Catalana Mig-aval*, vol. I (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1908), ps. 372-373.

15. Aquest lligam amb el llibre de l'*Apocalipsi*, exactament amb l'obertura del seu sisè segell, és claríssim en la glossa o adaptació que fa del *Vae mundo in centum annis* en el *Libre dels Àngels* (veg. el cap. XXXVIII de F. EIXIMENIS, *De Sant Miquel Arcàngel*, op. cit., ps. 118-119).

16. En el cap. CCVII del *Primer del Crestià*, contraposa les profecies que ens poden espaventar a les «sanctes phrofecies» i a la Sagrada Escripura, les quals tot i vaticinar el final l'anuncien meravellós (veg. el text a «Arxiu de Textos Catalans Antics», núm. 17, p. 46, nota 66).

17. J. PERARNAU i ESPELT, *La traducció catalana medieval del Liber Secretorum Eventuum de Joan de Rocatalhada*, op. cit., p. 54.

18. Dins A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents per l'Història de la Cultura Catalana Mig-aval*, op. cit., p. 373.

19. En aquest sentit cal entendre l'esment de França, d'Escòcia, d'Anglaterra i d'Espanya en el cap. XXXVIII del *Libre dels Àngels* que tanca amb aquestes paraules: tot i que en part s'ha acomplert el que era profetat d'aquests països, «l'altra cosa sia comanar a Déu, e a sant Miquel, e tot serà cant a Déu plaurà» (F. EIXIMENIS, *De Sant Miquel Arcàngel*, op. cit., p. 119).

Abans de començar la segona part del TX i connectar després amb el TA, cal parar l'atenció a les pàgines finals encapçalades per A. Hauf amb aquesta afirmació: «però mentre hi ha vida hi ha esperança, i de les desil·lusions i somnis fallits d'una generació brosten i es nodreixen la fe i les esperances de les generacions següents» (p. 134), per continuar amb el comentari de l'ascensió d'Alexandre VI al papat, durant el pontificat del qual constata el ressorgiment de nous «profetes renovellant el missatge del càstig imminent de la corrupció clerical» (p. 136). En aquest ambient duu a l'escena la figura de Girolamo Savonarola. L'abrandat dominicà no feia altra cosa que esdevenir una baula major de la cadena dels apocalíptics, però «havia anat més enllà de la crítica, havia comès un delictes de *laesa majestas*, ja que en tota teocràcia el control efectiu de la veu de la divinitat esdevé necessàriament una mera qüestió política» (p. 137). Política: aquesta és la plaça on van a parar visionaris i profetes per a ser cremats o promoguts a nuncis del poder. En parlaré més avall.

En la segona part d'aquest TX, en una primera secció, Hauf ens dona la pauta que arribarà al final de l'estudi i desplega als ulls del lector els reflexos d'aquella època a través d'una selecció d'autors i de texts que adquireixen el ple sentit en concordar-se amb les dades històriques.

Jordi de Sant Jordi, amb el seu *Desert d'amics, de béns e de senyor*, «evoca precisament el dissortat inici de la campanya italiana» d'Alfons el Magnànim (p. 117). Ausiàs Marc no s'està de recordar-nos «el lligam afectiu amb Lucrècia d'Alagno, que li tenia el cor robat», al Magnànim, en el seu poema CXXIb. I al costat d'aquest rei empaluat a Nàpols, solidifica el seu prestigi diplomàtic Alfons de Borja laborant el tractat de Terracina entre el monarca i el papa Eugeni IV, tractat «que seria més tard la pedra angular del futur poder dels pontífexs renaixentistes» (p. 118).

La secció segona tria fragments i referències del Panormita, de Pere d'Eixac, de Pere Miquel Carbonell, etc., i una vegada més, i en contrast amb les lloances de tots aquests al Magnànim i en paral·lel a la religiositat extrema de la reina Maria de Castella que plaent seguia les penitencials prèdiques de fra Mateo d'Agrigento, Hauf esmenta de nou Ausiàs Marc, «la tensió de l'home esverat per la sensació de perdre el cos sense guanyar l'ànima (CXX, 55), tot sol davant el cruel silenci o les imaginades rialles d'un Déu distant i inabastable (CXIII, 171-172)» (p. 121). I segueixen les referències a l'*Espill* de Jaume Roig, a la *Vita Christi* de Landulf de Saxònia, traduïda en bona hora, a «la notable *Passi en cibles* de Bernat Fenollar i Pere Martínez (1493), l'elegant *Vida de la santíssima verge Maria* (1494), de Miquel Peres» (p. 122) i altres més. Continua amb les *Lletres missives* dels jurats de València i uns quants fragments del *Dietari del Capellà* (ps. 124-127). Tot un retaule que ens retorna la crisi d'aquell temps. El treball d'interpretació hi és ben remarcable, sobretot a partir de les dues darreres obres esmentades perquè en sap treure un conjunt de causes esclaridores d'aquella crisi de mitjan s. xv: la pesta, la ruïna dels mercaders, la pirateria, els efectes d'un crònic proteccionisme, el neguit de conviure amb població musulmana, l'absència del Magnànim, l'emigració cap a Roma i Nàpols i, per atapeir el feix, els vicis i pecats socials de cada dia. Tot amb

tot, penso que ha acabat per deixar descompensada l'exposició interpretativa d'aquesta secció per la raó següent. El fet de presentar el fenomen de la pietat que s'expressava en la moralitat imposada pels jurats de València (p. 126), a més a més d'aquella que imperava per l'exemple de la reina Maria, per una banda, no es compensa semblantment, per l'altra, amb la que podria desprendre's dels llibres de pietat, que tot i ser impresos ja a les acaballes del segle, només són citats i no emmarcats en un període prou crític com també ho fou el regnat de Joan II amb la guerra civil del Principat i, encara més, pels aires de reforma religiosa i inquisitorial que promogué a tota la Corona Ferran II. Per sota d'un pietisme sentimental que podia afavorir aquella mena de llibres, i al marge del pes teològic que tenien, potser també emmirallaven la pressura que tostemps ha tingut el poble de ballar al so del qui mana. És ben cert, com ho recorda (p. 124), que en una societat il·lustrada l'impacte religiós provenia de la predicació, dels rituals i de les devocions, però no deu ser-ho menys, malgrat la manca de testimonis, que aquesta literatura teològica i pietosa es transmetia justament a través dels predicadors i de les celebracions religioses. En justícia, però, no podem oblidar que sobre aquesta literatura ell mateix ens ha donat les pàgines de «L'espiritualitat medieval i la "Devotio Moderna"» i les dedicades a sor Isabel de Villena.²⁰

La tercera secció duu aquest títol: «Una conjuntura extraordinària. L'escapisme pessimista del Tirant lo Blanc». Som a la segona meitat del s. xv, Constantinoble acaba de caure en mans dels turcs. A. Hauf, en aquesta cruïlla de la història, hi rellegeix la gran obra de Joanot Martorell.

Els jurats de València feliciten el seu cardenal i bisbe Alfons de Borja que acaba de pujar al solí pontifici com a Calixt III tot fent el vot d'exterminar el turc, recuperar Constantinoble i extirpar la diabòlica secta mahometana. En aquest punt, Hauf ha de concloure afirmant que «la novella de Joanot Martorell és una història imaginada, però versemblant, feta a la mesura de la crisi històrica que li va pertocar viure. Inventà un heroi fictici que eludeix, substitueix i transforma la realitat d'acord amb els desitjos més vivament sentits pels seus contemporanis. Per això va fer que aquest acomplís literàriament les profecies escatològiques sobre la conversió massiva dels musulmans nord-africans en el precís moment que un possible Anticrist, Mehmet, un genial estrateg que amenaçava Hongria amb la vista posada en Itàlia, semblava que anava executant-les en sentit contrari» (ps. 131-132).

És a dir, ens proposa de tenir en compte una nova dada indirecta fins ara preterida, però ben present en el canemàs de la novella. A més a més de totes les empremtes trobades de Ramon Llull, d'Enric de Villena, de Joan Roís de Corella, de Guido delle Colonne, etc., etc.²¹ cal afegir-hi els texts profeticoapoca-

20. Podem llegir-les ara dins Albert G. HAUF, *D'Eiximenis a sor Isabel de Villena. Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval* (Montserrat, Institut de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990), ps. 19-55 i 301-397.

21. Veg. Martí de RIQUER, *Aproximació al Tirant lo Blanc* (Barcelona, Quaderns Crema, 1990), ps. 184-ss.

líptics que anunciaven la destrucció del món mahometà. No solament s'hi conta la conversió dels musulmans del nord d'Àfrica com ho prometien totes les més velles profecies, sinó que fins i tot el mateix Tirant és contemplat des d'uns ulls religiosos a tot ser-ho quan és rebut a Constantinoble amb connotacions messiàniques (p. 132); i en el cap. CLXI Tirant assegura que no prendrà altre títol si no és el d'*emperador*, tal volta, diria jo, un miratge d'aquell Darrer Emperador de les mateixes profecies. Hauf ens fa veure que no solament era aquella història un afer militar que literàriament recuperava unes terres cristianes, sinó que a la vegada era l'acompliment de les expectatives de tots els vaticinis medievals i contemporanis. Em sembla que cal insistir-hi. Lola Badia ha proposat veure en el cavaller Tirant aquell heroi que fa realitat els plans de Ramon Llull des de la conversió dels infidels nord-africans i el viatge victoriós fins a Grècia per aplanar el camí cap a Terra Santa, tot i la ironia que pugui traspuar en el cerimonial dels massius batejos del cap. CDIV. I ella mateixa, davant l'acumulació de dades explícites i implícites que suren per tota la novel·la, s'absté de parlar de «font» i de «plagi» per concloure «que el text de *Tirant* és un terreny d'hibridacions i convergències de molts materials diversos, la majoria dels quals són patrimoni comú dels escriptors del segle xv català».²² Albert Hauf ho ha corroborat en fer-nos veure que en la novel·la també hi ha, més que no ho sembla, un patrimoni medieval que ho era del poble i dels escriptors i dels predicadors i dels teòlegs: el de les profecies i visions que espargien la tintura apocalíptica del fons. Per contrast hi ressaltaven les victòries de Tirant sobre els infidels, batejant-los o vencent-los.

II

Des d'aquest món literari, reflex del món real d'aquell s. xv dibuixat en el TX, Albert Hauf enceta el TA amb aquest mateix món de belles lletres fent memòria d'un dels texts en llengua castellana més divertit del xv, la *Profecia de Evangelista en que cuenta las cosas que han de venir*. Si un cert gruix d'ironia travessa la novel·la de Martorell —i també deu ser-hi en la dimensió apocalíptica que ensems aporta i que caldrà aprofundir un dia o altre—, la ironia arribà a ser paròdia en aquesta curiosa obreta.

La primera part del TA és la següent: «A manera de introducción. La estirpe pseudoprofètica: notas sobre ermitaños, bigardos y bigardas, fraticelos, beguinas y beatas en la literatura hispánica medieval». Si en el treball anterior havia fet el retrat de la crisi social del s. xv a través de les dades històriques i amb el material profètic i visionari heretat dels segles anteriors, si n'havia rastrejat l'empremta en la literatura, ara ens mostra l'altra cara d'aquest mateix món. La

22. Veg. Lola BADIA, *El Tirant en la tardor medieval catalana*, dins *Actes del Symposion Tirant lo Blanc* (Barcelona, Quaderns Crema, 1993), p. 81.

mateixa presència contemplada des de la «picaresca». Després del comentari de l'obra ja citada, ens presenta un text del *Arcipreste de Talavera* que «parece escribir bajo el impacto de un caso verídico concreto ocurrido en Valencia» (p. 15). A continuació la beguina o dona diabòlica del *Conde Lucanor* (p. 18), la beguina de *Lo Spill o Llibre de les dones* de Jaume Roig (p. 20), el procés inquisitorial d'*El cavaller i l'alcvota* (p. 23), la beata del *Colloqui de dames* (p. 26) i el *Sermó del bisbetó* (p. 28) per acabar amb aquestes paraules: «los limitados ejemplos hasta ahora aducidos, que podrían multiplicarse, parecen indicar que esta visión negativa que nos brindan los textos literarios viene en gran parte determinada por la propaganda oficial y los prejuicios producidos por las repetidas condenas, a menudo harto indiscriminadas, que debieron extremar la desconfianza y crearon un recelo hacia grupos considerados de dudosa ortodoxia» (p. 29). A partir d'aquesta constatació exposa dades entorn d'aquelles dones que passaren a ser tutelades per ordes religiosos. Parla de *La monja del «Terç Ordre»* evocada per Anselm Turmeda (p. 29) i de les paraules d'un franciscà que es localitzen en la novel·la *Curial e Güelfa*, on l'ideal de perfecció espiritual hi ressona amb el mateix sentit positiu que en les obres d'Arnau de Vilanova. A. Hauf constata l'ús del mot «beguí» en el capítol quinze del llibre tercer d'aquesta novel·la com un insult que és adreçat a Curial perquè deixi de ser allò que significa: ésser «santa persona» (ps. 32-33). Aquesta primera part acaba, no podia ser altrament, amb l'Evast i l'Aloma, beguins perfectes, de l'obra de Ramon Llull (p. 35). Una primera part que fineix presentant l'obra del pare Pou i Martí com una d'aquelles que encara poden oferir-nos «una panoràmica de conjunto tan completa y tan bien documentada de este aspecto complejo de nuestra realidad sociohistórica» (p. 40).

La segona, doncs, és «La obra del P. Pou i Martí». En les setanta-tres pàgines següents Albert Hauf escriu una història que abraça des d'un 1919 —quan aparegueren publicades les primeres pàgines del savi franciscà— fins als anys vuitanta sota l'epígraf «Actualidad y vigencia de los estudios sobre el joaquinismo» (ps. 42-83), més una tercera part dedicada als dels darrers vint anys.

Fa un recorregut cronològic començant per les primeres publicacions de Marjorie Reeves el 1929, dedicades al joaquimisme, «tema que cabe considerar como punto de partida del libre del P. Pou» (p. 42), aparegut l'any següent a Vic. Certament es pot atribuir a l'estudi de l'obra de l'abat Joaquim de Fiore l'embranchida que ha fet camí al llarg d'aquest segle, però aquesta constatació no permet de dir que el P. Pou s'hi afegís, com una lectura ràpida de les expressions emprades per Hauf més la referència a M. Reeves pot fer pensar. En aquesta pàgina, allò que hi és escrit dibuixa un paral·lisme entre els estudis joaquimites iniciats per Reeves des d'Anglaterra amb els del P. Pou que, entroncant-se a les investigacions del final del s. XIX i a les dels primers anys del XX, alçava quasi en solitari la seva recerca del profetisme medieval en les terres de la Corona Catalanoaragonesa. Ho feia des de la figura de l'abat calabrès considerant —així s'obre el seu llibre— l'esforç d'aquell monjo en pro de la reforma de la societat cristiana. Aquest

paralelisme entre el nord i el sud dels Pirineus permet al professor Hauf de constatar «las todavía notables deficiencias de las bibliotecas universitarias españolas», les quals indirectament evidencien també la minsa investigació haguda en terres «hispanes», tot just superada un xic els darrers anys.

Entre les pàgines 50 i 64 exposa l'originalitat del llibre del P. Pou i acaba fent-se una pregunta: «¿Joaquinismo en Cataluña?» (p. 64). Tot seguit ofereix les línies generals dels principals estudis que precisen o varien o enriqueixen l'obra presentada. En primer lloc, l'estudi i edició del *Breviloquium de concordia novi et veteri Testamenti*, obra que M. Reeves intuï que «documentaba de qué manera en la Cataluña de mediados del s. XIV el mensaje joaquinista había sido reciclado y puesto al servicio de otra causa» (p. 66). En segon lloc, l'estudi de Juana Maria Arcelus entorn de la profecia dels «duo viri» (ps. 73-77) —encapçala l'altra edició de llibre del P. Pou, la madrilenya de 1991. En tercer, els treballs de Josep-Ignasi Saranyana i Ana de Zaballa entorn de la polèmica del joaquimisme al Nou Món (ps. 77-83). Si Arcelus sobreposa a l'obra del P. Pou la seva reflexió a la recerca de l'herència més genuïna del joaquimisme, aquests dos autors constaten que no hi ha restes de cap joaquimisme a la Corona Catalano-aragonesa.

Tot seguit Hauf comenta les investigacions de Josep Perarnau. Primerament les seves crítiques als editors del *Breviloquium* i al treball de Juana M. Arcelus. Segonament resumeix la síntesi que presentà al III Congrés Internacional d'Estudis Joaquimites, el setembre de 1989 (ps. 85-92), el nucli del qual és la inexistència per influx directe d'una doctrina joaquimita a les nostres terres perquè la barreja entre escatologia i reformisme eclesial és anterior a Joaquim de Fiore. Tanca aquest bloc amb una breu referència a l'edició del *Vademecum* de Joan de Rocatalhada feta pel mateix J. Perarnau (ps. 92-94).

Les ja divuit pàgines restants del TA són redactades «A manera de conclusión». L'acarament de les investigacions reportades —amb d'altres en llargues notes— l'aboquen a donar la seva posició: «Así las cosas, parece muy digna de recomendación la discreta cautela de Perarnau y de Saranyana-de Zaballa, en todo lo concerniente a una más precisa utilización del término “joaquinismo”» (p. 97) i, per extensió, considera que aquesta actitud cautelar cal fer-la extensiva a l'obra d'Eiximenis, al text *De triplici statu mundi* i al *Breviloquium*. «Creo también —prosigueix— que son por completo lógicas y asumibles las propuestas de Perarnau sobre las futuras líneas de investigación» (ídem). I després d'haver manifestat el seu parer, s'allarga fins al final amb un seguit d'observacions entorn de l'obra de Francesc Eiximenis pel que fa al tema profètic, ja comentat més amunt, un apunt sobre la seva tradició teològica «que se remonta a S. Buenaventura, Alejandro de Hales y al mismo Pedro Juan Olivi, y por otra conecta con el *penchant* contemplativo representado por Angela de Fulgino [sic], las *Meditationes Vitae Christi*, et.» (p. 111), i les línies prou interessants dedicades a les simpaties d'Eiximenis pels contemplatius (p. 110).

III

La meua primera valoració general ressalta un doble aspecte. El primer és la lectura que fa dels texts «literaris» —de novel·les a cartes administratives—, extraient-ne les empremtes de la vida social del s. xv, també del xiv, en terres catalanoaragoneses, i castellanes, concretades en el ressò d'una de les vivències religio-sopolítiques de més fonda arrel, com ho eren les visions i profecies i les actituds de tota llei davant d'elles. No seria aguda ni equilibrada la nostra visió de la cultura medieval ni renaixentista si, tot i elencar els fenòmens demogràfics, migratoris, econòmics, filosòfics, pietosos, mèdics i científics i artístics, bèl·lics i diplomàtics, etc., no hi suméssim aquesta altra realitat. Per això em sembla lloable que el mateix A. Hauf no es limiti a parlar-nos d'ella, sinó que explícitament ens digui que ho fa considerant-la una «quintana» de la nostra cultura medieval (TA p. 112), i aquest no és, verament, un detall petit.

La segona és el resum històric dels estudis fets al món i a casa nostra posteriors a l'obra del P. Pou i Martí en el TA. Tal volta altres més entesos matisaran i ampliaran aquesta síntesi, tot i les dues-centes, tirant curt, referències bibliogràfiques. Em sembla millor, ara, posar en evidència els mòbils d'aquestes pàgines: la constatació d'una certa pobresa «hispanica» i l'aportació, per contra, un xic més rica quantitativament i qualitativa d'estudiosos dels Països Catalans; i la bona pretensió d'encoratjar tothom i de demanar més escorcoll d'arxius, edició crítica de texts i traducció de les principals aportacions foranes.

Al costat d'aquests dos aspectes generals es poden fer remarques menys positives, no dic negatives, perquè em semblaria que no s'ajusten del tot a la voluntat de l'autor, ans més aviat depenen de les circumstàncies que apareixen a l'hora de l'edició. Tinc la sensació que la primera part del TA és fora de lloc. És un bloc que per les seves característiques cal afegir-lo al TX, mentre que el resum històric i valoració del llibre del P. Pou, sí que s'ajusta al TA. Em sembla, repeteixo, que tot el treball de damunt la taula del professor Hauf se'ns ha mostrat mal repartit. Fins i tot el repartiment dels títols dels paràgrafs del TA no encaixa prou bé amb el desenvolupament del discurs, com és el cas de l'apartat 3. de la pàgina 83 entre els subapartats 2.3.2.2. de la 73 i el 2.4. de la 94. I més, parlant de títols i subtítols: el que presenta el TX és prou més modest que el contingut. La primera tercera part llarga té per context històric el final del s. xiv, al qual retorna amb les darreres planes del TA tot parlant de Francesc Eiximenis, home més del xiv que no del xv per edat i formació. En el TX el paràgraf final de doble títol, «A manera de conclusió. L'ombra de Savonarola», fa la sensació d'una inesperada contigüitat, la del dominicà i el *Tirant lo Blanc*, però hi ha el lligam a través del papa Borja i el fons que trava el discurs: la societat revolta, les consciències neguitoses per anuncis escatològics, les trames polítiques de gruixudes cordes. Ja he fet notar que l'acumulació de dades i dates travades entorn de la família Borja en el TX és una de les virtuts del text. Ho és també per la torna d'esperonament que ens dóna quan fa veure la feina de descoberta que es pot

endegar al voltant dels homes de lletres catalans que hi havia a la cort d'Alexandre VI (p. 136).

És la suma de vaticinis i de trames polítiques la que ara ha de venir al meu escrit aplegant el predicador Savonarola del TX i el terme, i significat, «joaquimisme», principalment del TA. Ho faig per evidenciar un dels fils que nua els treballs del professor Hauf. Quan en el TX ens crida a no oblidar que «la religió era, en més d'un sentit, el que fonamentava i donava cohesió a tot l'edifici social» (p. 124), ens diu a la vegada que era també un dels fonaments de l'acció política. Com a hipòtesi, no s'està de recordar-nos el *Breviloquium*, obra que sembla feta «por encargo y de clara intencionalidad política [...] con la finalidad expresa de contrarrestar los vaticinios fracófilos de Fray Juan de Rocatalhada» (TA p. 84). Religió i política, escatologia i reforma social, dobles mots per a una sola realitat que es fusionaren en Girolamo Savonarola —donant suport a Carles VIII de França—, a un costat, i en Alexandre VI —col·locat a la banda dels Mèdici—, a l'altre. El final del TX em sembla ben bé això: una evidència de com estaven barrejades per a bé i per a mal la política i les creences, sentiments o il·lusions, que tot es pot dir, profètiques. I quan en el TA, posant-se a la part dels qui demanen més aprofundiment de les traces de Joaquim de Fiore a les nostres terres, ens recorda que els teòlegs foren cridats a donar el seu parer sobre les visions de fra Pere d'Aragó (p. 109), ens fa veure, simultàniament, que la política no prescindia ni podia fer-ho del fet religiós, sobretot el de caire profeticoapocalíptic. Pel que fa a l'altre tema, potser li ha mancat una pàgina a fi de matisar el seu propi ús del mot «joaquimisme», principalment en el TA, on repassa els estudis del s. xx. Atesa la raó teològica de Joaquim de Fiore, atesa la seva influència indirecta a la Corona d'Aragó, atesa la mateixa proposta de J. Perarnau de parlar de «joaquimisme clarení» o «joaquimisme joaní», potser hauríem de limitar-nos a una expressió més genèrica —mentre no qualli un terme, o termes, més nítid— i no per això deixaria de ser a la vegada prou precisa: «la consciència escatològica medieval» (amb dos mots potser «profetisme escatològic»). Ella s'alça enmig de la teologia, és un rerefons de la pietat del poble senzill, és un constituent literari, un recurs polític indubtable, eclesiàstic i civil... Així, metodològicament i mentrestant, tindrem una manera de parlar que pot enfortir els lligams de les anàlisis teològiques —aprofundint-les—, literàries —ampliant-les—, sociològiques —matisant-les— i polítiques —clarificant-les— des d'aquesta consciència que s'expandia o es manifestava en profecies i en visions, en espirituals i reformadors de tal manera que tots eixamplarem la nostra història cultural.

Amb un to de veu baixet, i potser fent de crític de detalls massa menors, dic que em sorprèn en el TA el desgavell ortogràfic d'antropònims i topònims. Apressadament llegim Vicent Ferrer a la p. 89 i Vicente Ferrer a les ps. 34, 86. Anselm Turmeda a la p. 30 i Anselmo Turmeda a la p. 63. Arnau Muntaner a la p. 62 i Arnaldo Muntaner a la p. 81. Pedro Olivi a la p. 72 i Pedro Juan Olivi a les ps. 76, 79, 87 i 88. Juan de Rocatalhada a la p. 81 i Rocatalhada a les ps. 95 i 112. Fray Pere d'Aragón a la p. 56; Pedro de Aragón a les ps. 62, 105, 109; i Pere d'Aragó a

la 72. A la p. 57 hi ha més d'una dotzena correcta de noms d'estudiosos catalans amb la «i» llatina entre cognoms, menys l'últim de la llista: «y» grega. A la p. 111, Angela Fuligno, també per menut error, ha passat a ser Fulgino. I Arcelus de la p. 73, a Arcellus a la p. 85. Etc. Pel que fa als topònims, dos exemples: Catalunya conviu amb Cataluña; i al costat d'una Vilafranca del Penedès, Gerona (p. 88). I un Archivo de la Corona de Aragón (p. 57), i un Arxiu de la Corona d'Aragó (ps. 53, 60). On cal cercar les responsabilitats d'aquest desgavell? Hom pot tenir la sensació que algú s'ha estalviat un corrector quan tots necessitem del seu ajut, autors i editors. No voldria pas pensar en cap malvolença contra l'escriptura correcta de noms propis catalans i occitans per part de mans alienes i atrevides.

Vés a saber si aquestes menudalles —i per menuda la lletra de les notes d'aquest TA— i tota la densitat de tantes pàgines, no ens fan veure que som davant d'un primer assaig global de les investigacions del professor Albert Hauf i podem gosar demanar-li que un dia empleni més el nostre deler de saber, puix que, de veritat, aquesta temàtica cal que sigui present en tota mena de retorns al nostre passat medieval i renaixentista.

JOAN REQUESENS I PIQUER

Joan Ramis, Antoni Febrer i Cardona, Vicenç Albertí i la Menorca de la il·lustració

BAGUR, Joel Josefina SALORD i Àlex VILLEYRA, coord.: *Joan Ramis, un il·lustrat de la Menorca disputada*, Menorca, Conselleria d'Educació, Cultura i Esports de la CAIB / Àrea de Cultura del Consell Insular de Menorca, 2a ed., 1998.

PAREDES, Maria, i Josefina SALORD, ed.: *Joan Ramis i Josep M. Quadrado. De la Il·lustració al Romanticisme*, Barcelona, Universitat de les Illes Balears / Institut Menorquí d'Estudis / Publicacions de l'Abadia de Monsterrat, 1999 («Biblioteca Miquels dels Sants Oliver», 9).

PAREDES, Maria: *Antoni Febrer i Cardona, un humanista il·lustrat a Menorca (1761-1841)*, Barcelona, Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.

GINEBRA, Jordi: *L'obra gramatical d'Antoni Febrer i Cardona (1761-1841)*, Menorca, Ajuntament de Ciutadella de Menorca / Institut Menorquí d'Estudis, 1996.

ALBERTÍ, Vicenç: *Entremesos (I)*, ed. i estudi introductori de Maite SALORD, Menorca, Institut Menorquí d'Estudis, 1997 («Caper», 13).

VIDAL, Josep Miquel: *Una societat mèdica a la Menorca britànica*, Menorca, Consell Insular de Menorca / Institut Menorquí d'Estudis, 1998 («Col·lecció petit format», 4).

Darrerament, a Menorca, a l'ombra d'una institució acadèmica que viu amb més ganes que pressupost i d'uns poders públics tímids encara en el patrocini de la cultura, han nascut nombrosos estudis que es proposen d'emmarcar i analitzar uns fets d'abast cultural i literari insòlits en el panorama català: allò que Jordi Carbonell va qualificar (una mica hiperbòlicament) de «període menorquí de la literatura catalana». És cert, però, que d'ençà del *descobriment* de Carbonell s'ha obert un nou món per a la historiografia cultural i literària catalana dels segles XVIII i XIX. Menorca ofereix autors i obres de prou entitat per merèixer l'atenció dels estudiosos. Fruit d'aquest interès són els sis volums que, entre 1996 i 1999, han contribuït a l'estudi de l'activitat cultural i la creació literària a la Menorca de la Il·lustració.

El 1996 l'Institut Menorquí d'Estudis (IME) va saber aprofitar hàbilment la commemoració del 250è aniversari del naixement de l'historiador, jurista, arqueòleg i dramaturg il·lustrat Joan Ramis i Ramis (Maó, 1746-1819) per impulsar la revisió de diversos aspectes de la seva obra. Com a resultat d'aquesta commemoració el mateix 1996 es va publicar un volum de síntesi, *Joan Ramis, un il·lustrat de la Menorca disputada*, que ha tingut l'àmplia difusió que mereix un llibre de divulgació tan acurat, i va impulsar unes acadèmiques *Jornades Joan Ramis i Josep Maria Quadrado. De la Il·lustració al Romanticisme*, celebrades a Maó i a Ciutadella del 31 d'octubre al 2 de novembre de 1996, que el març de 1999 acaben d'aparèixer en forma de volum.

Paral·lelament a les Jornades Ramis, el 1996 es van publicar també dos volums que deriven d'una altra commemoració il·lustrada promoguda pel mateix IME, les jornades dedicades el 1991 al 150è aniversari de la mort del filòleg Antoni Febrer i Cardona (Maó, 1761-1841).¹ Arran d'aquella celebració Maria Paredes i Baulida va publicar un volum de divulgació, *Antoni Febrer i Cardona: la paraula salvada* (Maó, 1991) i una edició facsímil del manuscrit que conté la traducció al català de les *Bucòliques* de Virgili a cura de Febrer (Maó, 1808; Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991). En tots dos estudis l'autora gironina prometia una investigació de més envergadura sobre el personatge, que ha aparegut cinc anys després com a resultat de la seva tesi doctoral al Departament de Filologia Clàssica de la Universitat de Barcelona: *Antoni Febrer i Cardona: un humanista il·lustrat a Menorca (1761-1841)*. D'altra banda, el 1992 el projecte d'investigació de Jordi Ginebra *L'obra gramatical d'Antoni Febrer i Cardona* guanyava el premi Francesc de Borja Moll (instituit per premiar un projecte d'investigació que tingui Menorca com a epicentre) i el 1996 se'n publicava el resultat.

Si tot un seguit de celebracions han contribuït a divulgar i estudiar l'obra dels dos representants més insignes de dues generacions d'intel·lectuals menorquins, el representant més sòlid de la tercera generació, Vicenç Albertí Vidal (Maó,

1. Aquelles jornades es van convertir en el volum *Antoni Febrer i Cardona i la cultura de la Il·lustració* de la revista «Randa», núm. 31 (1992).

1786-1859) no sembla que mereixi esperar que el caprici de les dates proclius a l'aniversari l'hagin de desvetllar (fins al 2009 no podem comptar amb en 150è aniversari de la seva mort i fins al 2036 no podrem celebrar el 250è del seu naixement). Per recordar-nos-ho Maite Salord publica un primer volum dels seus entremesos, fins ara inèdits. Per últim, com a mostra de l'amplitud de les línies d'investigació possibles en el marc del XVIII menorquí, el 1998 Josep Miquel Vidal Hernández va publicar a la nova col·lecció de petit format de l'IME l'estudi *Una societat mèdica a la Menorca britànica*, en què analitza la institució d'un proto-medicat a Maó.

Joan Ramis i la literatura catalana neoclàssica

Joan Ramis, un il·lustrat de la Menorca disputada és un llibre de divulgació elaborat des de l'institut que du el nom de l'il·lustrat menorquí per a tots aquells que vulguin fer-se una idea general de l'obra del maonès. Coordinat per Joel Bagur, Josefina Salord i Àlex Villeyra, és, de fet, una obra a moltes mans. Una de les principals virtuts d'aquest llibre —que es pot convertir també en un dels principals defectes— és que en menys de 100 pàgines hi trobem resumit tot Ramis: el literat (des de la trilogia teatral cabdal fins a les obres de joventut), l'historiador i el naturalista. Poc es pot retreure a aquest volum si tenim en compte l'objectiu amb què està redactat i, sobretot, el fet que suposa ser la primera monografia ramisiana. Fins ara, l'estudi de l'obra de Ramis s'ha construït sempre a través d'aportacions parcials, que analitzen un sol aspecte de l'autor de *Lucrecia* i tal vegada calia ja una obra de síntesi, que resumís amb correcció tot el que se sap, sense proposar-se aportar noves informacions. Ara cal esperar ja la gran monografia erudita sobre Ramis.

El llibre està dividit en cinc parts: la primera s'endinsa en els aspectes biogràfics de Ramis, la segona en la trilogia teatral, la tercera en el Ramis poeta, la quarta en l'historiador i la cinquena en el naturalista. Pel que fa a la biografia, una primera dada nova que dóna el volum és la data de naixement de Ramis, que es fixa un dia abans del que els seus biògrafs tradicionals havien dit, ja que s'ha aconseguit trobar la partida de baptisme de l'autor, fins ara desconeguda; un repàs pels anys de formació; un recorregut per l'època *il·lustrada*, que fa èmfasi en la importància de la dominació britànica per entendre l'autor; la «perplexitat» dels anys de transició a la monarquia borbònica; i el refugi final de Ramis en la tasca historiogràfica i naturalística, sense deixar de banda, encara que sigui esporàdicament, el retorn a les obres literàries amb les poesies burlesques i amoroses i *La Alonsiada*.

Escolars però correctes són les lectures de *Lucrecia*, *Rosaura* i *Arminda*. Tanmateix, potser en alguns casos hauria estat útil la revisió de certs tòpics. D'una banda, sembla innecessària l'assumpció d'un romanticisme *avant la lettre* quan apareixen en aquestes obres crits a la llibertat o trets subjectius, encara més

tenint en compte que *Lucrècia* és un text de 1769, que és l'inici la literatura neoclàssica en català. D'altra banda, la insistència en la figura de Joan Ramis com a element característic del microcosmos menorquí potser no ajuda prou a la necessària contextualització general en la cultura catalana del XVIII. Diuen els autors: «l'obra suposa una sincronització amb la resta de la cultura europea, *fet excepcional* des del segle XVI fins al XIX a la cultura catalana» (p. 47, la cursiva és nostra). No es tracta de desmitificar Menorca; al contrari, la literatura menorquina de la Il·lustració és molt important, però ho és per la seva vàlua intrínseca i no perquè es produeixi quan a l'Espanya borbònica no hi havia literatura moderna en català. Potser hauríem de ser capaços d'insistir menys en la singularitat menorquina i més en la recuperació de la literatura culta en català d'arreu del domini lingüístic: Joan Baptista Escorigüela a València o el comte d'Aiamans a Mallorca, recentment *redescobert* per Joan Mas i Vives, en són dos bons exemples. Amb tot, res d'això no ha d'aparèixer necessàriament en un text de síntesi i de divulgació com aquest.

Quant a les poesies, el llibre proposa, en una divisió que és força útil, la lectura de la lírica de Ramis sota tres grans eixos: les poesies escolars (i barroques?) de joventut, les madures, però enjogassades, poesies burlesques i amoroses, atribuïdes a Ramis, i l'èpica de *La Alonsiada*. A la part final es parla del Ramis historiador, on es remarquen els elements racionalistes i il·lustrats de les seves obres historiogràfiques; i del Ramis botànic, que Josep Miquel Vidal Hernández, que és l'autor d'aquest capítol, analitza com un naturalista prou innovador si tenim en compte el nivell dels estudis de l'època. Cal tenir present que la primera edició del llibre és de 1996 i que, des de llavors, Vidal ha matisat les seves idees sobre aquest punt (tal com veurem més endavant).

De caràcter més erudit, el volum *Joan Ramis i Josep M. Quadrado. De la Il·lustració al Romanticisme*, coordinat per Josefina Salord i Maria Paredes, aplega algunes de les aportacions a les jornades abans esmentades i, tot i el caràcter desigual dels estudis, en conjunt és l'eina de treball més sòlida per entendre l'obra de l'il·lustrat maonès. Joan Mas i Jordi Ginebra elaboren una visió panoràmica de la literatura i de la història de la llengua en el pas del neoclàssicisme al romanticisme. Tracten del vessant literari de l'obra de Ramis Jordi Carbonell, Santi Moll, Mercè Otero-Vidal, Maria Paredes i Antoni-Joan Pons. Ignacio Martín, Magdalena Fàbregues i Josep Miquel Vidal ens introdueixen en la seva obra historiogràfica, epigràfica i naturalística. I Vicent de Melchor reelabora un aspecte concret de la biografia de Ramis. Tanquen el volum tres treballs sobre l'escriptor romàntic menorquí Josep Maria Quadrado, que queden fora del marc cronològic d'aquesta ressenya.²

2. Miquel Àngel CASASNOVAS CAMPS, *Entre el romanticisme i el positivisme: l'obra historiogràfica de Josep M. Quadrado*, ps. 281-312; Joan CANTAVELLA, *El periodista Quadrado*, ps. 313-326; Josefina SALORD RIPOLL, *Josep M. Quadrado com a referent cultural de la Menorca del nou-cents*, ps. 327-349.

L'estudi de Joan Mas i Vives que obre el volum és un òptim marc general de *La cultura catalana entre el Neoclassicisme i el Romanticisme* (ps. 9-31), que també pot ajudar a replantejar la insistència en l'*especificitat* menorquina. Joan Mas traça una visió global de la cultura catalana des dels anys 70-80 del segle XVIII fins als anys 30 del XIX, interrelaciona els escriptors a través de tres grups generacionals i elabora un conjunt de propostes de treball per revisar la literatura catalana d'influència neoclàssica.

Realment no és gens productiu considerar els escriptors neoclàssics com un precedent del romanticisme o de la Renaixença i creure que, si en algun cas tenen algun tipus d'interès, el tenen només en funció del període que vindrà després. Cal entendre els seus textos i valorar-los en funció d'ells mateixos i del seu context cultural, no del que pretesament anticipen. Per ser-ne capaç, l'investigador s'ha de desempallegar de molts apriorismes que en condicionen l'anàlisi. L'apriorisme més tenallant és la sensació que tots aquests escriptors no ens aporten absolutament res i que, de fet, ja els fem un gran favor fullejant-ne els escrits. El professor Mas afirma: «no crec que la cultura catalana del primer terç del segle XIX sigui pitjor que la que la precedeix ni tampoc crec que signifiqui una afronta per a la que seguirà de manera immediata. Si de cas, els canvis d'actitud que suposarà la Renaixença s'imposaran molt lentament i no quallaran del tot fins a la meitat del segle, i potser encara no es traduïran en obres d'autèntica qualitat diguem-ne «universal» fins a Guimerà i Verdager» (p. 10).

Per la nostra banda, diríem que una bona mostra dels complexos i dels prejudicis que afecten el període es pot trobar en la mateixa literatura menorquina de la Il·lustració. Entre el repertori de teatre menorquí neoclàssic fins fa ben poc figurava una «comedieta» anònima anomenada *Els pledejadors* i una tragèdia atribuïda a Joan Ramis, *La Zelmira*. Els apriorismes han fet que les consideréssim teatre ja no menor, sinó mínim. Tanmateix, gràcies a Jordi Carbonell i a Xavier Vall, des de fa quatre anys sabem que cap d'aquestes dues obres no és d'autor menorquí. Sorprenentment *Els pledejadors* és una correcta traducció al català ambientada a Menorca de *Les plaideurs* de Jean Racine, i *La Zelmira* és una traducció al castellà de *Zelmire* de Dormont de Belloy. Per tant, hauríem de ser conscients que durant segles la literatura catalana tenia un Racine i que, en canvi, no vam ser capaços d'apreciar-ne adequadament les qualitats! Perquè els originals dels nostres *Pledejadors* i de *La Zelmira* tenen nombroses edicions i hi fan referència tots els estudis sobre teatre clàssic francès i molts dels estudis sobre teoria de la comèdia i de la tragèdia.

Perquè la nova valoració sigui possible, potser més que de textos aïllats caldria parlar de sèries de textos, i Joan Mas proposa estudis que posin en relació les tres generacions d'escriptors neoclàssics catalans: d'una banda la de Joan Ramis, que inclou Joan Baptista Escorigüela (València, 1753-1817) i Guillem Roca i Seguí (Palma, 1742-1813); de l'altra, la d'Antoni Febrer i Cardona, que és també la de Jaume Vada (Barcelona, 1764-Mataró, 1821), Josep de Togores, comte d'Aiamans (Palma, 1767-1831), Antoni de Puigblanch (1775-1840) i l'anònim autor de l'*Epitalami de les reials bodes*, recentment identificat per Max Cahner amb Ignasi Pla-

na (Barcelona, 1740/50-1811),³ i a la qual també es podria afegir Ignasi Ferreres; i, finalment, la de Vicenç Albertí, que no solament és la de Joan Làrios de Medrano, Antoni Maria Peyrolon, Vicent Salvà o Josep Tastu, sinó que també ha d'incloure els membres de l'anomenada Generació de la Societat Filosòfica, és a dir, Ramon López Soler, Bonaventura Carles Aribau o Joan Cortada, tots ells «escriptors educats en els principis de la Il·lustració i el Neoclassicisme, però curiosament s'encarreguen de protagonitzar els primers debats sobre el Romanticisme a Catalunya».

L'estudi de Joan Mas inclou pertinents propostes de lectura i valoracions qualitatives de l'obra de cadascun d'aquests escriptors, però sobretot reflexions sobre els elements que els uneixen: «Tot plegat —explica Mas—, a més de mostrar les dificultats que encara imposa l'estudi del període, també indica que el bloc que formen aquests escriptors és prou compacte i, si no perdem de vista la perspectiva del conjunt, la descripció de la cultura catalana literària de l'època en surt molt ben parada» (p. 20); «que la literatura catalana de l'època és més rica del que hom tendeix a creure, sobretot si la consideram en el seu conjunt i no ens resignam a reproduir l'esquema que hem heretat sense sotmetre'l a revisió» (p. 23). Reflexions similars podrien formular-se sobre els continuadors del barroc al començament del XVIII: Agustí Eura (Barcelona, 1680-Ourense, 1763), Antoni de Peguera (Barcelona, 1680-València, 1707), Francesc Tagell (Barcelona, final XVIII-1767) i Carles Ros (València, 1703-1773).

L'estudi de Mas es tanca amb una proposta d'estudi de caràcter genèric: el teatre comercial en català del començament del XIX d'Ignasi Plana, Josep Arrau, Josep Robrenyo, Francesc Renart o Vicenç Albertí, un teatre que no hem de considerar com el que no pretén ser, uns textos cultes amb elevades pretensions estètiques, sinó per l'espectacularitat o l'abundància d'efectius recursos còmics, tal com es valora el vodevil-farsa d'Eugène-Marin Labiche. Les observacions de Mas podrien inspirar i orientar fàcilment un conjunt d'estudis que contribuirien a conèixer tot allò que actualment les històries generals tendeixen a esquivar amb tòpics còmodes.

En aquesta valoració sense complexos del període, cal incloure-hi també la situació lingüística, que és el que proposa l'estudi de Jordi Ginebra sobre *La llengua catalana en el primer terç del segle XIX* (ps. 33-64). Ginebra comença amb una citació de Modest Prats sobre la impossibilitat de treure conclusions definitives en una disciplina, la història de la llengua, que encara està en bolquers. Però, tot i aquesta invitació a la prudència, després de valorar l'inquestionable vigor de l'ús quotidià del català, sembla voler estendre aquest vigor a l'ús acadèmic de la llengua i, com a conseqüència lògica, a la llengua escrita.

3. Max CAHNER, *Literatura de la revolució i la contrarevolució (1789-1849). De la reacció contra la França revolucionària a la col·laboració amb la Grande Armée* (Barcelona, Curial, 1998), ps. 358-359. Cahner proposa de llegir les sigles L. B. Y. P., que figuren al peu del poema i fins ara no identificades, com *Lo Bardo Ygnasi Plana*, també per la semblança de l'estil i les coincidències temàtiques amb l'obra poètica del dramaturg barceloní, a més de la identificació que en fa el baró de Maldà al *Calaix de sastre*. En funció d'aquesta identificació potser caldria reubicar l'*Epitalami* entre les obres dels autors de la primera generació.

El text està dividit en sis parts principals. En la primera, dedicada a la llengua oral, l'autor defensa que el català devia ser més vital del que la historiografia tradicional ha fet veure. Suposa que la majoria dels Països Catalans seguien sent monolingües en les capes baixes i que les classes altes devien desconèixer el castellà més del que s'ha fet veure. L'anàlisi sembla una mica parcial si tenim en compte nombroses dades, com ara que els predicadors castellans podien usar el castellà arreu del domini des del segle XVI. La segona part està dedicada a la relació entre la llengua i la docència. L'argument bàsic de Ginebra és que l'ensenyament de l'espanyol, malgrat la Real Cédula (1768), era molt deficient i que ni els mateixos professors no coneixien bé aquesta llengua. Potser era així en l'ensenyament de les primeres lletres, però si analitzem detingudament el cas mateix de la poesia escolar en castellà de Joan Ramis, redactada durant la seva educació a Mallorca, podem deduir que aquesta llengua vehiculava l'ensenyament i que Ramis tenia prou coneixement del castellà per escriure unes correctíssimes poesies (fins i tot als seus pares) en aquesta llengua als setze anys.

Quant a la llengua escrita, de què parla la tercera part, Ginebra considera que quantitativament el català devia ser molt present en els escrits, sobretot en aquells espais que ell anomena *funcionals* (contraposant *funcional* a *simbòlic*). La quarta part resumeix la visió que des de fora del domini lingüístic o des de dins mateix es tenia de la pròpia llengua. Ginebra creu, pel que fa a la resistència a fer servir el català dels mateixos catalans, que «potser podem referir-nos a una resistència pràctica, no ideològica» (p. 53). Al cinquè apartat, Ginebra proposa distingir «un escenari sociolingüístic d'antic règim i un escenari sociolingüístic de règim liberal» (p. 56). Aquesta distinció seria bastant útil per entendre les actituds del període i per entendre les actituds de l'entorn de les figures que analitzem en aquesta ressenya. I, per últim, tot i que les perioditzacions són sempre gratuïtes, una nova proposta de cronologia: de les seves reflexions es desprèn que la castellanització efectiva dels Països Catalans no té lloc a principi del XVIII amb els Decrets de Nova Planta, sinó amb la Constitució de Cadis (1812), perquè, tot i que no conté cap disposició explícita sobre l'ús lingüístic, és la consagració del liberalisme centralista a Espanya. En definitiva, l'estudi sembla una mica parcial pel que fa a la situació del català, però presenta alternatives de lectura dels elements sociolingüístics d'aquesta època força atractives.

Després d'aquests estudis de context, el gruix del volum està dedicat a l'anàlisi de l'obra de Joan Ramis i Ramis. Jordi Carbonell ens descobreix tot el procés de *La incorporació de Joan Ramis a la historiografia literària catalana* (ps. 65-82) amb informacions de primera mà, perquè ens les forneix el que n'ha estat protagonista. Moltes d'aquestes notícies havien circulat parcialment per via oral, però mai no havien estat sistematitzades com ara.⁴ En síntesi, després de la mort de

4. Se'n podien seguir algunes pègtes a través del volum *Homenatge a Jordi Carbonell* (Maó, Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó-Institut Menorquí d'Estudis, 1993), amb evocacions d'Andreu Murillo, Josefina Salord, Maria Paredes i Josep Massot.

l'autor, el febrer de 1819, Antoni Ramis, germà i gendre de Joan, i Francesc Pons, el franciscà amic de l'escriptor, van dur a terme la recopilació de la seva obra literària amb la intenció d'editar-la. El projecte no va fructificar i el resultat de l'intent són els dos manuscrits conservats actualment a l'Ateneu i a la Biblioteca Pública de Maó, l'*Índice de las materias contenidas en los Mss. De D. Juan Ramis y Ramis* que compilà Antoni, però que no ens ha arribat, la biografia de Francesc Pons, de caràcter hagiogràfic, que acompanya l'edició de 1819 de la *Historia civil y política de Menorca* de Ramis,⁵ i l'apèndix del notari Rafael Gahona. Des d'aleshores, mentre l'obra històrica i arqueològica de Ramis es divulga a través de la impremta, l'obra literària queda reclosa en els manuscrits que van posseir els hereus de Ramis, Pere i Joan Mir i Mir, i Joan Flaquer i Fàbregues; no és fins al 1943 que el notari Flaquer cedeix dos manuscrits de Ramis a la Biblioteca Pública de Maó, un dels quals és el que conté el testimoni, per ara únic, de les valuoses obres dramàtiques: *Lucrècia*, *Arminda* i *Rosaura*. Félix Duran i Cañameras, aleshores exiliat a Menorca, treballava a la Biblioteca Pública i en donà notícia a l'erudit barceloní Jaume Rull i Jové, que les copià el juliol de 1944.

Tot i així, no és fins al 1961 que Jordi Carbonell entra en contacte amb Rull, primer, i amb Menorca, després. El 1964 publica la seva primera síntesi sobre Ramis i el 1968 edita per primer cop *Lucrècia* al núm. 40 de la col·lecció «Antologia Catalana», d'Edicions 62: un text clàssic de la literatura catalana ja no inèdit, sinó pràcticament desconegut durant dos segles! Tota una fita en la fixació, anàlisi i divulgació de l'obra de Ramis produïda gràcies a l'activitat investigadora de Jordi Carbonell.⁶

A l'obra literària de Ramis dediquen els seus estudis Santi Moll, Mercè Otero, Maria Paredes i Antoni-Joan Pons. Santi Moll s'apropa a *La poesia primera de Joan Ramis dins de la lírica espanyola del segle XVIII* (ps. 83-106), la lírica escolar en castellà, també estudiada per Paredes, però en aquest cas comparada amb textos de Garcilaso o de Góngora que tenen una intencionalitat (i una vàlua) ben diferent. Cal valorar l'estudi pel que significa de primera aproximació a aquestes poesies d'estètica encara barroca (Moll les anomena *postbarroques*; període cronològic, continuïtat de l'estètica del barroc, equivalent de rococó o de neoclassicisme?). Una anàlisi gramatical i retòrica, al marge de tota voluntat creativa, li hauria permès entendre millor aquesta poesia: «La poesia de Joan Ramis —con-

5. Entre les relacions que Carbonell indica a la p. 69, nota 15, caldria incloure l'edició facsímil als «Quaderns de Menorca» (Menorca, Ed. Nura, 1990).

6. L'evocació d'aquests fets hauria de conscienciar els actuals hereus dels il·lustrats menorquins, que en honor als seus il·lustres predecessors haurien de permetre l'accés dels investigadors als manuscrits que contenen les seves biblioteques privades i dipositar-ne almenys els microfilms a les biblioteques públiques. Ara com ara podem estar segurs de tenir accés a tots els manuscrits de Joan Ramis o de Vicenç Albertí? I fins i tot a tots els manuscrits de Ramis conservats en biblioteques públiques? No sembla que Ramis i Albertí es beneficiïn gaire d'aquest zel excessiu i mal entès. L'alt rendiment que Maria Paredes ha tret de la consulta de la biblioteca de Febrer i Cardona gràcies a l'actitud responsable dels Victory de Febrer n'és un bon model, malgrat l'actual dispersió d'aquell fons.

clou Santi Moll— és una poesia que continua la tradició literària espanyola i la literatura clàssica grecollatina i que malauradament està limitada per la seva elevada pretensió didàctica, que intenta emular aquells poetes que li servien de model» (p. 105). Sorprèn la total absència de referències a autors del barroc català (per què no recórrer a Fontanella i a Garcia en parlar de la poesia «mitològica i burlesca» en comptes de referir-se només a Góngora?).

Mercè Otero-Vidal a *Elogi a Lucrècia, elegia a Joana* (ps. 107-111) compara l'elegia llatina de Ramis arran de la mort de la seva muller Joana Muntanyès amb el parlament final de Col·latinus després de la mort de Lucrècia, una mort que considera un sacrifici (*devotio*) més que no un suïcidi, cosa que li permet rebre honors públics i fa més eficaç la conversió en clau política del seu drama personal.

Antoni-Joan Pons a *Rosaura de Joan Ramis: més enllà del neoclassicisme?* (ps. 159-169) qüestiona fins a quin punt el text que tanca la trilogia dramàtica de Ramis s'allunya dels preceptes neoclàssics i estableix un conjunt de connexions entre els arguments i els personatges de les tres obres de teatre de Ramis, interessants, i que conviden a un aprofundiment més gran partint d'una distinció prèvia entre la poètica de la tragèdia (dins de la qual s'inscriuen *Lucrècia* i *Arminda*) i la de la tragicomèdia (que inspira *Rosaura*) per extreure'n conclusions. No sembla que l'obsessió de Vinblanc, el criat graciós de *Rosaura*, per ser *crític* pugui remetre al pensador il·lustrat tal com l'imaginen Voltaire o Kant; més aviat es tracta d'una sortida incoherent de Vinblanc per no dir la veritat davant el monarca i d'una broma al voltant de la diferència entre les seves ridícules pretensions i la realitat, coherent amb d'altres passatges de *Rosaura*.

L'aportació més decisiva en aquest camp és, sens dubte, la de Maria Paredes i Baulida sobre *Les reminiscències dels clàssics llatins en l'obra de Joan Ramis i Ramis* (ps. 113-157). L'autora ressegueix la presència de la literatura clàssica en els temes, els arguments, la forma i l'estil de l'obra de Ramis i n'edita i tradueix una selecció de catorze poemes llatins inèdits. L'òptica de Paredes és la més adequada per apreciar-ne el sentit i la vàlua: partir de la familiaritat de Ramis amb els autors clàssics als estudis gramaticals i retòrics fets a Mallorca i constatar com l'assumpció d'aquests preceptes determina els primers exercicis literaris de l'escriptor, en què imita autors clàssics, utilitza motlles formals com ara l'epigrama, l'elegia, l'òda, l'epicuriu, l'*epos*, el *preconium*, l'*epicium carmen*, l'himne, la invectiva, l'epitafi o l'acròstic i posa en pràctica les figures descrites en els tractats retòrics clàssics (sinècdoke, metonímia, antonomàsia, al·legoria, hipèrbole, anàfora, epanalepsi...). Fruit d'aquest aprenentatge, Ramis compon una «poesia primerenca en llatí, culta, convencional, però d'una excepcional qualitat, fruit d'un aprenentatge ben assolit» (p. 126), i les apreciacions de Paredes queden ben confirmades en llegir l'apèndix 14 d'aquests exercicis.

Però els models, les formes, l'estil i les figures retòriques dels autors clàssics, un cop assimilats, segueixen presents en les seves millors obres de creació, *Lucrècia* (1769), *Arminda* (1775), *Rosaura* (1783), l'*Ègloga de Tirsis i Filis* (1783), l'elegia en llatí dedicada a la seva muller (1791) i *La Alonsiada* (1818), de manera que

a través de l'estudi de Paredes es pot apreciar tant la coherència del conjunt com la diferència entre la pura convenció de les poesies de joventut i la creativitat de les seves obres de maduresa. Paredes en ressegueix algunes de les fonts: Ovidi, Properci, Virgili i Titus Livi, un camí altament productiu per a l'anàlisi i valoració de l'obra de Ramis.

Tant Paredes com Moll criden l'atenció sobre un problema encara no resolt, el de la datació i filiació dels manuscrits de Ramis. El darrer estudi sobre aquesta qüestió considerava que el manuscrit de la Biblioteca de l'Ateneu de Maó (BAM) era una còpia del manuscrit de la Biblioteca Pública de Maó (BPM), amb alguns canvis, pensant en la publicació de les poesies escolars de Ramis.⁷ Tanmateix, Paredes ja detecta les peces que no encaixen d'aquesta versió: «La confrontació d'ambdós manuscrits semblaria indicar que el més antic és el de la Biblioteca Pública [...]. Fins ací tot semblaria indicar que aquest segon manuscrit [BAM] hauria d'ésser una còpia de l'anterior [BPM] amb una ordenació diferent de les composicions, però no és així, car, si bé coincideixen els poemes en castellà i català i alguns de llatins dedicats a la mare, divergeixen en la resta. Així, hem vist que el manuscrit de la BPM conté, en exclusiva, 57 composicions en castellà, i el manuscrit de la BAM, 58 poemes llatins» (p.119). Sembla clar, doncs, que els dos manuscrits responen a la voluntat d'aplegar l'obra de Ramis per a la seva publicació, però que segueixen línies independents. Així les coses, potser és agosarat afirmar que BAM sigui posterior a BPM, tot i que en editar els poemes llatins Paredes afirmi que pren «com a base el més antic, és a dir, el de la BPM» (p. 148). La data de 1820 que apareix a l'últim full de BAM, de mà de Francesc Pons, indica l'any en què aquesta mateixa mà hi introdueix correccions i completa alguns versos, però la mà del copista de tot el manuscrit és una altra i, per tant, l'any de la còpia ha de ser necessàriament anterior. Caldria, doncs, determinar els diversos copistes que hi intervenen, i datar i filiar aquests dos manuscrits, perquè la qüestió és lluny d'estar resolta encara.⁸

Els estudis d'Ignacio Martín Jiménez, Magdalena Fàbregues i Josep Miquel Vidal són una primera incursió en l'obra historiogràfica, epigràfica i naturalística de Joan Ramis. Ignacio Martín Jiménez estudia a *Joan Ramis i Ramis i la metodologia històrica* (ps. 171-202) el mètode que el nostre autor utilitza en l'elaboració dels seus tres tractats historiogràfics: la *Historia civil y política de Menorca*, les *Antigüedades célticas en Menorca*, dos textos publicats el 1819, l'any de la seva mort, i els *Varones ilustres de Menorca* (1817). Es tracta d'un estudi rigorós, que va al fons de la qüestió, descriu amb encert el *modus operandi* de Ramis i alhora és hàbil en la detecció de les repercussions coetànies d'alguna de les seves especulacions històriques, per exemple la visió de la història com a imposició del progrés i la raó (p. 184) o la crítica a l'obscurantisme de les religions del passat (ps. 194-200). Al-

7. Aquestes són les conclusions de Antoni-Joan PONS I PONS, *Caetera ex scriptis pete: notes sobre l'obra de Joan Ramis*, «Randa», núm. 21 (1987), ps. 109-129.

8. Aquestes qüestions seran objecte de la nostra consideració en un altre estudi.

guns d'aquests posicionaments podrien relacionar-se amb les seves obres de creació, un terreny fins ara inexplorat.

Tanmateix, és en la valoració del seu mètode històric on més matisacions tendríem a introduir. El professor Martín considera que Ramis és un historiador *inequívocament* tradicionalista, seguidor d'un mètode que defineix com «una forma de discursivització que no es basa en l'experimentació, en allò empíric, en els descobriments, ni tan sols en la Raó com a eix unívoc a l'hora de fer progressar els coneixements, de fer «ciència». Per contra, el mètode tradicionalista, inscrit en la concepció escolàstica medieval, consisteix a citar Autoritats (permeti's-ne la majúscula) com a garants últims de les apreciacions que se sostenen de cada una de les parts d'un judici» (p. 174). Vistes així les coses, el vessant historiogràfic de l'obra de Ramis no sembla gaire interessant, però el mateix Martín ha d'anar modulant aquesta valoració tan categòrica en el decurs de l'anàlisi.

Ramis analitza empíricament els talaiots, les monedes i les inscripcions antigues i les conclusions que n'infereix s'imposen a les informacions establertes per la tradició. Tanmateix no era gaire fàcil detectar moltes «proves empíriques» del passat cèltic de Menorca al començament del segle XIX; per això, utilitza primordialment les fonts escrites per a suplir aquestes mancances. Tot i així, quan les fonts es contradiuen ha de plantejar-se quina té més pes i, en general, recorre a la font més antiga, la més propera als fets narrats (i, per tant, a l'observació empírica). Tots aquests procediments tenen més de *racionalisme*, en tant que objectivisme i imparcialitat, que no pas d'*escolàstica medieval*. I tampoc no es pot dir que es tracti d'una novetat absoluta. Amb l'arribada del nou esperit renaixentista, Pere Miquel Carbonell al final del segle XV començava a seguir ja aquests criteris; un mètode, d'altra banda, sobre el qual teoritza Joan Lluís Vives al *De ratione dicendi* (Basilea, 1536). Sobre la compatibilitat d'Il·lustració i cristianisme, que de vegades es presenten una mica antagònicament en aquest estudi, és clarificadora la síntesi de Miquel Batllori sobre el tema.⁹

Una visió de conjunt de la historiografia il·lustrada a Menorca permetria extreure'n conclusions més precises. Igualment, l'estudi de Magdalena Fàbregues *Aproximació als estudis d'epigrafia llatina de Joan Ramis i Ramis: metodologia i tractament dels textos* (ps. 203-218) és una bona descripció de la tècnica ramisiana de descripció, transcripció i anàlisi de les inscripcions antigues, que ens demostra fins a quin punt la majoria de transcripcions, lectures i estudis dels textos epigràfics menorquins són vàlids encara avui i tinguts en compte pels epigrafistes moderns. Tanmateix, l'autora valora com a modernitat els aspectes que s'acosten a les tècniques epigràfiques actuals en lloc de contextualitzar el treball de Ramis en l'epigrafia del segle XVIII, que a l'àmbit català va comptar amb Bartomeu Pou (1727-1802), autor del *Sylloge inscriptionum romanarum quae in principatu Catalauniae uel extant uel aliquando extiterunt* (Cervera, 1762) o Joan-

9. Miquel BATLLORI, *Un problema central: Il·lustració i Església*, dins *La Il·lustració*, dins *Obra Completa/IX* (València, Ed. Tres i Quatre, 1997), ps. 109-121.

Francesc Masdéu a la *Historia crítica de España y de la cultura española* (Madrid, 1783-1805). És evident que les aportacions d'aquests erudits ja han estat superades i en lloc de «sorprendre-se'n» i intentar esbossar-ne «descàrrecs», pot ser més productiu valorar-les dins del seu context i apreciar la fita que van suposar a la seva època.

Ben inserit dins de les idees naturalistes de la Il·lustració, l'aportació de Josep Miquel Vidal Hernández *Joan Ramis, naturalista de camp o naturalista de cap?* (ps. 219-256) estudia les diverses redaccions de l'*Specimen animalium, vegetabilium et mineralium in insula Minorica frequentiorum ad normam linnaeani systematis exaratum accedunt nomina vernacula in quantum fieri potuit*, que Joan Ramis va publicar el 1814. El bon coneixement de l'obra del naturalista suec Carl von Linné i del metge escocès establert a Menorca George Cleghorn li permet detectar les fonts de l'*Specimen*, apreciar-ne les innovacions i finalment replantejar-ne l'autoria. Seguint el joc de paraules de Vidal, Joan Ramis no era un naturalista de camp, només n'era de cap. L'argument de Vidal per fer aquesta aportació és bàsicament temporal. Si Joan Ramis va escriure per a la Real Academia de la Historia un *Resumen topográfico e histórico de Menorca* i un *Ensayo latino-menorquín de los tres reynos, vegetal, animal y mineral* amb un inventari i sistema de classificació sense ambicions i, tal com sembla demostrar, manllevat de Cleghorn, és gairebé impossible que només un any després escrigués l'*Specimen*, una obra molt més moderna, sistemàtica, ampliada i que demanava recerques de camp. L'autor havia de ser algú del cercle de Ramis, versemblantment el seu germà Bartomeu. Vidal planteja quines podien ser les raons de l'ocultació del veritable autor, per què Joan Ramis, que no havia signat mai cap dels seus treballs publicats anteriorment, es fa responsable d'una obra que no ha escrit, i com és que en tota la polèmica amb el metge Rafael Hernández arran de l'*Specimen* mai no se li retreu aquest tema. Tot i la dificultat d'arribar a conclusions definitives, el mateix Vidal deixa entreveure que l'afany de competir pel poder social i polític a l'illa i d'incrementar el prestigi cultural amb la connexió a l'Academia de la Historia són al darrere d'aquesta operació.

També amb la finalitat de replantejar els tòpics establerts sobre Ramis, *El pas del jove Joan Ramis per la Universitat d'Avinyó (1767): una aportació a la història de la cultura a la Menorca del segle XVIII* (ps. 257-280), de Vicent de Melchor, desmenteix l'estada de dos anys (1765-1767) de Joan Ramis a la Universitat d'Avinyó per estudiar dret; en realitat, només s'hi va examinar el 13 de juliol de 1767 per obtenir el títol de doctor. És una bona mostra de fins a quin punt una anàlisi rigorosa basada en materials d'arxiu pot anar perfilant l'hagiografia de Francesc Pons (Maó, 1819), que fins ara ha servit de base per a esbossar la biografia de Ramis.

Tot i així, aquesta nova informació no necessàriament ha de replantejar «el capítol de les influències culturals europees (bàsicament franceses) sobre Menorca» (p. 258), si tenim en compte que els metges menorquins que obtenien el títol a Montpeller o Avinyó, entre els quals els ara esmentats Bartomeu Ramis i Rafael Hernández, necessàriament havien de cursar la carrera a les ciutats occi-

tanés.¹⁰ D'altra banda, a la vista dels fets potser caldria prestar més atenció a una de les dades que Francesc Pons subministrava en la biografia de Ramis, el fet que a Maó era professor de dret «en su escuela». És versemblant que Joan Ramis s'encarregués de preparar els joves menorquins perquè superessin amb èxit el doctorat en dret a Avinyó. Finalment, cal recordar que el mateix Pons el 1819 es feia ressò de la repercussió que l'obra de Ramis tingué a la Universitat de Cambridge a Massachusetts i esmentava l'article que li va dedicar la «North American Review and Critical Journal» de Boston el maig de 1817, un article que ara reproduïx en apèndix Melchor (ps. 276-278) com «una notícia contemporània, no citada fins avui» (p. 271).

Antoni Febrer i Cardona: filologia i didàctica

Si Joan Ramis és el literat per excel·lència, Febrer és el filòleg, en el sentit més ampli que podem atribuir al terme *filologia*: és gramàtic, lexicògraf, etimòleg, traductor de clàssics antics i moderns... I tot des del convenciment que el català (en la seva terminologia la *llengua menorquina*) és apte per a aquests alts usos de la llengua. Dos bons volums analitzen l'obra de Febrer. D'una banda, el magnífic treball de Maria Paredes *Antoni Febrer i Cardona, un humanista il·lustrat a Menorca*, centrat en les traduccions llatines. De l'altra, el correctíssim estudi *L'obra gramatical d'Antoni Febrer i Cardona*, de Jordi Ginebra, sobre el gramàtic.

Antoni Febrer i Cardona és per ara l'únic il·lustrat menorquí que compta amb una tesi doctoral sobre la seva obra, el rigorós i valuós treball de Maria Paredes i Baulida que el 1996 va publicar amb el títol *Antoni Febrer i Cardona, un humanista il·lustrat a Menorca (1761-1841)*.¹¹ Paredes se centra primordialment en un dels aspectes de l'activitat filològica de Febrer i Cardona, la traducció al català de textos clàssics i, més en concret les traduccions de Ciceró, Fedre i Virgili realitzades entre 1807 i 1808, però prèviament contextualitza aquest aspecte a través d'un conjunt de cercles concèntrics: el llinatge Febrer, la biografia de l'autor, la seva biblioteca, la seva obra i els seus manuscrits. Són un conjunt de contextos absolutament necessaris perquè, en el cas de Febrer, la tasca de traductor és inseparable de les seves propostes gramaticals i lèxiques, del seu programa cultural i de l'ambient en el qual va haver de desenvolupar-les, però també perquè fins ara Antoni Febrer i Cardona no era gaire més que un nom a citar, sota el qual s'amagava un perfecte desconegut, si no és pels articles de Jordi Carbonell (1961 i 1971-1972),¹² i

10. L'estudi *Una societat mèdica a la Menorca britànica*, de Josep Miquel Vidal Hernández, de què parlarem a la part final d'aquesta ressenya, dóna noves dades sobre aquesta qüestió (p. 15).

11. Volum ja ressenyat en aquesta revista: 9 (1998), ps. 526-531.

12. *Notes sobre el Principis de lectura menorquina de 1804*, «Estudis Romànics», núm. 8 (1961), ps. 195-214; *Antoni Febrer i Cardona i el comte d'Aiamans, dues figures de la Il·lustració*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», vol. 34 (1971-1972), ps. 87-146. Ara el mateix Carbonell defensa ja l'atribució dels *Principis* a Joaquim Pons i Cardona, cosí d'Antoni Febrer.

per la inclusió d'un sonet de Febrer en l'antologia de *Poesia neoclàssica i pre-romàntica* de Joaquim Molas (1968).¹³

Les recerques de primera mà a l'arxiu privat i la biblioteca dels Febrer a Maó ens permeten descobrir el perfil del filòleg maonès,¹⁴ el fadrister d'una família de l'alta burgesia menorquina que el 1783 aconsegueix el privilegi reial de la noblesa, i entendre els seus interessos culturals a través de la descripció de la biblioteca dels Febrer (formada per 1344 volums, bàsicament impresos) i dels 90 manuscrits conservats que contenen les seves obres. La descripció de la biblioteca es fa no a través dels inventaris de béns, que és el que sol passar en el millor dels casos, sinó a través d'una òptima excepció: la descripció directa dels volums, que en el moment d'elaborar la seva recerca els hereus de Febrer encara conservaven. Aquesta excepcionalitat permet precisar l'autor, el títol i l'edició, aspectes que els inventaris de béns de l'època no sempre subministren, però també enriquir-ne la descripció amb els ex-libris o amb la indicació de l'existència d'anotacions a mà, que seria interessant transcriure com un testimoni valuós de qui llegia aquells volums i amb quins interessos. Tot i així, també és possible que alguns dels volums de la biblioteca de Febrer hagin desaparegut posteriorment: fa estrany, per exemple, com bé remarca Paredes, l'absència de l'*Art poétique* de Nicolas Boileau. També seria interessant comparar aquesta biblioteca amb la de Joan Ramis i la de la Societat Maonesa de Cultura, en principi totes tres prou homogènies, amb abundància de textos d'il·lustrats francesos i amb traduccions i edicions franceses dels clàssics grecollatins, humanistes i renaixentistes.¹⁵

La part central del volum és, però, el quart apartat *Antoni Febrer, humanista* (ps. 147-272). L'autora delimita tres etapes i tres mètodes en la traducció de textos clàssics. En primer lloc la paràfrasi, que apareix en la *Recopilació de diferents péssas de poesia menorquina y llatina* de l'any 1805, exercicis literaris que en alguns casos s'acosten a la *imitatio* d'una forma, d'un estil o d'un tema tractat pels clàssics. En segon lloc «la consolidació o la recerca de la literalitat», la fidelitat tant a la forma com al contingut de l'original en la traducció d'*Els llibres de Cícero de la Vellèsa, de l'Amistad, d'els Paradócsos y d'el Somit de Cípio* (1807), *Las fábulas de Fèdro, llibert d'August* (1808) i *Las Bucólicas de Virgilio* (1808). En tercer lloc «la maduresa», la traducció de les *Histórias triádas de los autòrs profáns* (1832-1835), una antologia de textos clàssics destinada a l'ús escolar, amb supressió de passatges difícils, escurçament de períodes llargs i reordenament dels elements de la frase.

13. Barcelona, Edicions 62, 1968 («Antologia Catalana», 41).

14. Un bon exemple d'aquesta «descoberta» és la documentació del títol de doctor en tot dos drets a la Universitat d'Avinyó el 1784, que Paredes va trobar en una cavitat d'un dels murs de la biblioteca, darrere els prestatges.

15. La biblioteca de Ramis és descrita a Jordi CARBONELL: *L'obra literària de Joan Ramis i Ramis*, «Revista de Menorca» (1967), ps. 5-64; la de la Societat Maonesa a *Registre de la Societat Maonesa* (1991), ed. I pròleg d'Antoni-Joan PONS i Josefina SALORD (Menorca, Institut Menorquí d'Estudis; «Capcer», 11).

Paredes fixa la seva atenció en les traduccions més valuoses, que són les de la segona etapa, fa una síntesi dels diversos processos de recuperació (més que no de «pervivència») de Ciceró, Fedre i Virgili a l'àmbit català,¹⁶ estudia el mètode de traducció de Febrer, que ell mateix explicita als pròlegs, n'analitza filològicament les traduccions a nivell lèxic, sintàctic i estilístic, i n'edita críticament fragments prou significatius: *El Somni d'Escipió*, ps. 182-189; el llibre primer de les *Faules* de Fedre, ps. 209-219; l'ègloga IV de les *Bucòliques*, ps. 239-241, amb un llarg excurs sobre les diverses traduccions catalanes d'aquesta ègloga, les de Carles Riba (1911, 1930), Llorenç Riber (1918), Joaquim Balcells (1936) i Miquel Dolç (1956), ps. 242-259.

En síntesi, les traduccions de Febrer tenen un clar component didàctic. Es podria concloure que es tracta de traduccions instrumentals, que han de permetre als joves estudiants llegir amb més facilitat l'original; per això Febrer pensa sempre que, en la desitjada però mai aconseguida edició de la seva obra, la traducció hauria d'anar acarada amb l'original llatí: «l'objecte que jo m'he proposat posant la traducció al costat d'el tèxto, ha estat d'ajudar els joves cóntre las dificultads qui póden aturár-los en las seúas preparacions particulars, y qui per l'ordinári los fan pérdrer el corátge, si un los abandóna â les sèvas sólas fórsas» (1807, pròleg a la traducció de Ciceró) i «el millor mèdi de penetrar prompte els sèus escrits es tenir una traducció la qual unida â las paráulas llatíñas, nos fássie veurer sens trábball la semblánsa qu'hi há entr'aquella llèngua y la nóstra» (1808, pròleg a la traducció de Fedre).

Fins i tot les reflexions teòriques de Febrer sobre els criteris per a la traducció semblen adreçades a aquest públic: «ells aprendrán de seguir la fidelidad sens ofèndrer l'elegáncia y l'elegáncia sense dañr la fidelidad [...] encáre que no s'hágien pogut traduhir mot per mot, perque lo qui es agradable en llatí, sería lo més suvínt ridícul en menorquí» (1808, pròleg a la traducció de Fedre). És a dir, que Febrer defensa la fidelitat a l'original, però utilitzant les expressions més adients de la llengua a la qual tradueix, el criteri que durant el Renaixement ja havien defensat el selecte Leonardo Bruni, l'Aretino, al *De interpretatione recta* (142-426) i, en català, el ciutadà honrat barceloní Francesc Alegre en traduir *Les transformacions* d'Ovidi (publicades el 1494).

Però la traducció no és només un instrument per a l'aprenentatge lingüístic, és també una manera d'entendre amb precisió el pensament i els valors ètics dels autors clàssics que tradueix, considerats «nóstros méstres», la «llum per apèndrer lo que no sebèm encáre», perquè ens «descobrexen áltas instruccions, d'el tánt més útils, que son mescládas ab ficcions ingeniósas». La cultura clàssica, doncs, presentada com una guia per al coneixement del present, compatible amb el missatge evangèlic. La utilitat que Febrer reclama per a l'acte creatiu és coherent amb els motlles formals que tradueix: els diàlegs de Ciceró i les faules de Fedre són exponents modèlics dels gèneres didàctics que el neoclassicisme impulsa.

16. En els capítols dedicats a la divulgació d'aquests textos clàssics a l'àmbit català, s'hauria pogut tenir en compte Jocelyn Nigel HILLGARTH: *Readers and Books in Majorca, 1229-1550* (París, Éditions du Centre National de Recherche Scientifique, 1991, 2 vols).

El rigor i la passió filològics que representa tota l'obra de Febrer i Cardona sembla haver servit de guia a la seva estudiosa, que ens demostra fins a quin punt la investigació sòlida en filologia clàssica no solament és un bon complement, sinó que esdevé essencial, per als estudis sobre literatura catalana. A nivell purament de presentació de la informació, fa estrany en un treball d'aquesta qualitat la manca d'un índex onomàstic, les sovintejades remissions internes que no fan referència a la pàgina i la nota concretes sinó al títol del capítol, o la separació poc clara d'apartats, subapartats i divisions internes dels subapartats, sobretot al llarg apartat quatre, on a més l'edició parcial de les traduccions de Febrer, que potser hauria estat útil col·locar en apèndix, trenca les reflexions de Paredes i en faria difícil el seguiment si no fos pel seu elevat interès.

El llibre de Ginebra és un estudi molt aprofundit dels dos textos bàsics del Febrer lingüista: els *Principis generals de la llengua menorquina* (1804) i els *Principis generals i particulars de la llengua menorquina* (1821). El volum es divideix en vuit parts: les tres primeres dedicades a la contextualització general dels dos *Principis* i les cinc darreres a l'estudi sistemàtic dels principals trets lingüístics de les gramàtiques. Quant a les qüestions de contextualització, podríem destacar: *a*) que el pas de Febrer per Avinyó va fer-se segurament en les mateixes condicions que Ramis, és a dir, no hi va residir sinó una temporada curta; *b*) que les connexions amb la resta del domini català eren més fluides del que poguéssim pensar —altre cop trencant amb la idea d'isolament, en què, d'altra banda, insisteix Ginebra—, ja que posseïa les obres dels gramàtics catalans del XVIII, a la vegada que tenia contactes amb Josep de Togores, una altra figura preocupada per la codificació lingüística; *c*) que els principals models de Febrer són francesos, sobretot el gramàtic Noël-François de Wailly, de qui pren, per exemple, el títol i la distribució de l'obra, però també Pierre Restaut, de qui tradueix paràgrafs sencers; *d*) que el model català li forneix bàsicament la llengua administrativa de tradició curialesca, que era ben viu encara arreu del domini; *e*) que, tot i que Febrer parla sempre de *llengua menorquina*, té molt clara la unitat del català, tal com es demostra en un dels seus paràgrafs més citats.

Els cinc apartats següents s'endinsen ja en les obres gramaticals per analitzar-ne metòdicament el contingut: començant per l'organització, que ja hem dit que ve bàsicament de De Wailly, i seguint per la fonètica, l'estudi del verb, l'anàlisi dels pronoms i acabant amb d'altres temes gramaticals. Una de les principals innovacions de Febrer és la que té a veure amb la fonètica i l'ortografia. Deixant ara de banda les disquisicions teòriques sobre els sons vocàlics aguts, greus, muts o obscurs, el maonès proposa de marcar cada vocal tònica amb un diacrític per reconèixer-ne per escrit el timbre, una de les qüestions més difícils de la relació pronúncia-ortografia en català; i més si tenim en compte que en menorquí es fa una vocal neutra tònica —de Febrer es desprèn que al principi del XIX al llevant de l'illa també devia ser així. Quant als sons consonàntics, podríem destacar la supressió de la *ç* la incorporació de la grafia *ñ*, i l'ús d'un diacrític a sobre de la *ll*, quan representa el so palatal lateral, per reservar l'ús simple del dígraf (sense diacrític) a la *lgeminada*.

Després del tractament de la fonètica, l'altre gran apartat del llibre de Ginebra repassa l'estudi del verb, tant en l'ús de la terminologia, com en la proposta de flexió, com en l'ús sintàctic. Destacaríem la proposició d'un sistema de modes quadripartit (indicatiu, subjuntiu, imperatiu i infinitiu; dins d'aquest últim mode s'inclouen també participi i gerundi), al temps que distingia dins de cada mode uns temps presents, passats i futurs, sense gaires més explicacions que el simple inventari, seguint bàsicament, com ja s'ha dit, el sistema de De Wailly. També és important que la base de la flexió verbal que proposa es basa gairebé exclusivament en les formes aleshores vives del menorquí, si bé «d'això no es pot deduir, en el sentit socialment negatiu de l'expressió, una morfologia verbal «dialectalitzant»» (p. 129): desinència zero a la primera persona del present d'indicatiu; desinències *-am*, *-au* al mateix temps; formes *creim*, *veis*; forma en *-ia* del present de subjuntiu (*càpia* en lloc de *càpiga* o *capi*); etc. Sorpren de Febrer el tractament del règim de complements dels verbs actius, que divideix en: *amb regit simple* (complement directe, que ja fa notar que no du preposició, malgrat algunes incoherències), *deregit compost* (complements preposicionals, entre els quals l'indirecte) i els *sense regit*.

El penúltim apartat pròpiament lingüístic del llibre de Ginebra tracta dels pronoms. Pel que fa als pronoms personals, només cal fer notar, altre cop, la inclusió de les formes pròpies del català de Menorca, moltes vegades al costat d'altres formes revestides de prestigi escrit. Quant als pronoms febles, tot i que no arriba a una distinció morfosintàctica com la de la gramàtica moderna, l'autor de l'estudi fa notar una certa modernitat en el tracte d'aquest punt complex de la llengua catalana respecte dels seus contemporanis. De la resta de pronoms és important l'ús de *qui* com a pronom relatiu de subjecte, la distinció entre oracions relatives explicatives i *determinatives* (modernament *especificatives*), l'ús de *cuio*, la distinció de només dos graus de dixi —amb l'ús d'*est* i *esto* per al primer— i algunes reflexions sintàctiques sobre l'ús abusiu de determinats possessius, dignes de ser tingudes en compte encara avui.

I, per acabar, l'últim dels capítols de l'anàlisi lingüística recull altres apreciacions del filòleg Febrer: el bandejament de l'article salat per a usos *graves* de l'idioma, l'admissió de la possibilitat d'escriure la forma de l'article masculí com a *el* o com a *lo* indistintament (tradicionalment s'acceptava només l'última), la utilització de certes formes castellanques de preposicions i adverbis, d'altra banda molt usats en la llengua escrita d'arreu del domini, etc.

En definitiva, de l'estudi de Ginebra deduïm que Febrer va ser innovador en certes qüestions, però que en d'altres es va limitar a seguir els models donats sense una reflexió gaire profunda sobre els fets lingüístics. Tot això perquè segurament, tal com consigna l'autor del treball en la introducció, «sabem que tota la seva obra conforma un vast edifici unitari i coherent, fonamentat en un ideal d'humanisme cristià i d'espiritualitat il·lustrada» (p. 27); «l'orientació del treball gramatical de Febrer és, per tant, funcional, utilitària, no teòrica» (p. 29).

Vicenç Albertí, traductor/adaptador de teatre

Vicenç Albertí i Vidal és ara per ara un gran desconegut. Cal, amb rigor però amb urgència, editar i estudiar les seves traduccions/recreacions al català del teatre clàssic francès i italià de Molière, Beaumarchais, Metastasio i Goldoni, i el vesant filològic que representa el *Manual de un lector* (Maó, 1828). Només aleshores estarem en condicions d'apreciar el seu domini lingüístic i la intenció de les seves adaptacions. Només aleshores podrem valorar en quins aspectes Albertí, que es forma i treballa ja al segle XIX, és hereu de l'esperit il·lustrat d'un Ramis o d'un Febrer, i en quins aspectes encaixa amb els membres de la seva generació, per exemple, com proposa Joan Mas en l'estudi que obre el volum *Joan Ramis i Josep M. Quadrado. De la Il·lustració al Romanticisme*, i fins a quin punt pot relacionar-se amb un Ignasi Plana, Josep Arrau o Josep Robrenyo, iniciadors del teatre comercial en català.

Com a anticipació d'aquest projecte Maite Salord i Ripoll se les ha amb un aspecte clarament relacionat amb el teatre comercial: les traduccions al català de sainets castellans. Salord publica un volum d'*Entremesos* (I) —i és bo remarcar la previsible voluntat de continuïtat que aquest ordinal delata— on transcriu les adaptacions al català d'un entremès i una sarsuela del sainetista més popular del temps de Carles III, Ramón de la Cruz, *El amo i el criat en la casa de vins generosos* i *El licenciado Farruella*, dutes a terme el 1816 i el 1826 per Albertí.

La introducció al volum (ps. 730), que en realitat readapta un estudi previ de Maite Salord, *Els entremesos traduïts per Vicenç Albertí: recreació literària i incorporació de la realitat menorquina*,¹⁷ presenta l'autor, l'entremès com a gènere i el concepte que Albertí té de la traducció/adaptació. La introducció a l'autor conté un conjunt de novetats remarcables, com el seguiment de les referències erudites a l'obra d'Albertí (que inicia el possessor del major nombre de manuscrits del traductor, Antoni Rubió i Lluch, oralment el 1893 i per escrit el 1901), la detecció d'algunes representacions de les seves traduccions, a través de la premsa de l'època, i d'espectacles coetanis, a través dels programes de mà trobats a BPM. Són informacions no esperables en un volum com aquest i que, tanmateix, contrasten amb un conjunt d'informacions fonamentals sobre la vida i l'obra d'Albertí que Salord ja dona per sabudes, tot i que previsiblement els lectors no les coneixen. Així les coses, cal seguir consultant les notes d'Antoni-Joan Pons i Pons sobre *Vicenç Albertí i Vidal, traductor menorquí del segle XIX*¹⁸ que ens presenten el llinatge Albertí, l'activitat política i la presència pública de Vicenç Albertí, la seva formació i la seva biblioteca (a la qual Pons va tenir accés, tot i que la descriu parcialment i sense precisar-ne la localització) i que es clouen amb un catàleg molt útil de les edicions, manuscrits, obres perdudes i obres atribuïbles.

17. *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes. Miscel·lània Jordi Carbonell*/3, 14 (1992).

18. «Els marges», núm. 31 (1984), ps. 107-114.

És útil, tot i la brevetat, la presentació que Maite Salord fa de l'entremès com a gènere, recollint les aportacions d'Antoni Serrà Campins sobre el teatre mallorquí coetani. Salord remarca també la connexió entre l'inici de les traduccions teatrals d'Albertí i la creació d'un teatre provisional a la sala de balls de la Casa de la Misericòrdia de Maó (1815), de la qual Albertí esdevindrà director el 1820. Les dades que subministrava Pons i Pons el 1984 i el volum de les traduccions d'Albertí, en alguns casos a ritme de cinc per any, ja feien preveure que es tractava de traduccions encarregades per a una representació immediata; Salord ens en dona més indicis encara. Potser caldria replantejar les diferències entre Ramis i Albertí, aquí valorades en termes de neoclassicisme (Ramis) enfront de reminiscències barroques (Albertí) (p. 17). Segurament seria més útil tenir en compte la propensió d'Albertí cap a la comèdia i el teatre comercial enfront de l'univers tràgic de Ramis, sense entendre la comèdia com un rebuig al neoclassicisme. Les ridícules proposicions de Mestre Roc a p. 47, no es poden posar en relació amb *El sí de las niñas* de Moratín o *La locandiera* de Goldoni?

Són molt interessants les observacions de Maite Salord sobre les tècniques d'adaptació dels entremesos a la realitat menorquina i, sobretot, les implicacions que extreu de l'eliminació en les versions d'Albertí de les burles que a l'original tenien com a víctimes els mercaders: el públic de la Casa de la Misericòrdia, per a qui Albertí tradueix els entremesos, devia estar integrat majoritàriament per comerciants poc disposats a encaixar-les. Tot i així, al costat de l'anàlisi de l'Albertí-adaptador hi manca una valoració de l'Albertí-traductor, que sembla fer seu el sentit de la llengua de Febrer i Cardona.

La transcripció d'*El amo i el criat en la casa de vins generosos* i *El licenciado Farruella* és un pas endavant cap a la necessària divulgació de l'obra d'Albertí i segurament el mateix caràcter divulgatiu fa que les notes a peu de pàgina siguin sistemàticament aclariments lèxics, en algun cas potser massa obvis, tot i que l'obra mereixeria també d'altra mena de contextualitzacions a peu de pàgina. Des del punt de vista purament formal, la solució d'acabar el text d'Albertí amb l'original castellà és molt útil per comparar més fàcilment totes dues versions, però reproduir en facsímil el text original impedeix l'acarament real (el text castellà ocupa menys pàgines que el català). Si s'haguessin disposat un rere l'altre, la comparació hauria estat més fàcil i s'eliminarien planes en blanc, inútils i sempre angiosants per al lector, més encara tenint en compte que a la p. 59 ha desaparegut la portada de l'edició castellana d'*El licenciado Farfulla*. En definitiva, una primera aportació al coneixement d'un bon traductor menorquí del xix fins ara injustament ignorat.

Una societat mèdica a la Menorca britànica

Sortint ja del camp dels treballs estrictament filològics, ens queda per ressenyar l'últim dels llibres que ens proposàvem: *Una societat mèdica a la Menorca britànica* de Josep Miquel Vidal Hernández. Retrobem, doncs, l'autor

dels estudis sobre el Ramis naturalista, aquest cop per oferir la documentació i l'estudi d'una societat mèdica una mica atípica que va germinar dins la Menorca del Set-cents: el Protomedicat de Maó. Instituit com una organització basant al marge del poder municipal, Vidal l'interpreta com una estratègia corporativa del sector mèdic maonès per aconseguir l'autogestió i la fiscalització dels aspectes sanitaris de la Menorca sota domini britànic. La institució va persistir durant els primers anys de dominació espanyola, però es va extingir aviat sense que se sàpiga amb gaire certitud quin va ser el camp d'aplicació pràctica dels seus poders.

Vidal organitza el llibre partint del desenvolupament cronològic de la institució. Així doncs, comença parlant del projecte inicial endegat pels jurats de Maó (1771) per tal de regular la sanitat a la ciutat. Segueix amb les modificacions, no gaire importants, que hi va fer el governador britànic de l'illa i amb els canvis, finalment tinguents en compte, que va suggerir Bartomeu Ramis i Serra, per tal d'afavorir el seu fill, Bartomeu Ramis, germà del dramaturg i historiador Joan Ramis. Continua amb els problemes que van anar sorgint, sobretot durant el parèntesi d'anys de dominació espanyola, en què es va redactar un informe desfavorable al Protomedicat. Malgrat aquest informe, però, diu Vidal que la institució «va fer front, amb èxit, a l'oposició continuada que se li va fer a partir de 1782» (p. 77). Només queda ja, a partir d'aquest moment, el certificat de defunció, que va esdevenir-se de fet el 1804, amb la mort del darrer protometge, a causa dels entrebancs que van obstruir-li el camí ja des de bon començament. L'autor fonamenta la seva investigació en un seguit de documents que exhuma de l'Arxiu Històric de Maó: el projecte dels jurats (1771) i el reglament intern o *Arreglamentos* de 1771 i les modificacions que s'hi van fer el 1774 (que s'adjunten en apèndix).

Tenint en compte el XVIII menorquí, hom tendeix de seguida a relacionar el Protomedicat amb la Societat Maonesa de Cultura, amb una història que té certes coincidències. Totes dues institucions creades durant el domini britànic i afavorides pel context socioeconòmic favorable que aquest va crear, totes dues dissoltes durant els primers anys del poder hispànic, totes dues nascudes un xic al marge dels poders públics. Tot i així, les diferències són substancials: la Societat Maonesa de Cultura era clarament il·lustrada en els objectius i el funcionament, però, en canvi, el Protomedicat, tot i la finalitat pretesament modernitzadora «a la pràctica sembla que pretén institucionalitzar una manera de fer gremial» (p. 16). Aquesta aportació de Vidal sobre la medicina a Menorca és un bon complement als estudis culturals i literaris fins ara ressenyats. Tots ells construeixen, amb coherència i rigor, el complex engranatge de la Il·lustració menorquina.

JOSEP SOLERVICENS BO I
ANTONI MOLL BENEJAM

L'aportació de Damià Pons i Pons a l'estudi de la cultura mallorquina

- PONS I PONS, Damià: *Ideologia i cultura a la Mallorca d'entre els dos segles (1886-1905)*, Palma de Mallorca, Lleonard Muntaner Editor, 1998 («Rafaubetx», 10).
- *El diari «La Almudaina» en l'època de Miquel S. Oliver*, Binissalem, Di7, 1998.
  - *El grup de «La Almudaina» en la Mallorca d'entre els dos segles (1897-1905)*, «Els Marges», núm. 61 (1998), ps. 5-17.
  - *Antoni Noguera i la modernització musical a Mallorca*, «BSAL», núm. 53 (1996), ps. 309-330.
  - *Joan Torrendell, entre el Modernisme vitalista i el regeneracionisme d'esquerreres*, introducció a Joan TORRENDELL, *Els encarrilats*, Barcelona, Universitat de les Illes Balears/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998, ps. 5-77.

L'any 1998, Damià Pons i Pons va llegir a la Universitat de Barcelona la tesi doctoral *Ideologia i cultura a la Mallorca d'entre els dos segles (1886-1905)*. *El grup de «La Almudaina»*, que va obtenir la màxima qualificació. Ara, aquesta tesi arriba a les mans del públic, fraccionada en els dos volums que encapçalen la citació bibliogràfica i complementada pels treballs de menor extensió, que també hi són esmentats.

El conjunt és una notabilíssima aportació al coneixement del moviment cultural que té lloc a Mallorca a cavall dels segles XIX i XX; un període que no disposava de cap estudi de conjunt i només havia estat tractat en els treballs parcials sobre els personatges més rellevants, com ara Miquel dels Sants Oliver o Gabriel Alomar.

El llibre *Ideologia i cultura a la Mallorca d'entre els dos segles* està dividit en tres parts. La primera amb el títol de «Canvi de cicle cultural: de la fase final de la Renaixença al període de revifament cultural i civil d'entre els dos segles» és un estudi del migrat clima cultural que es vivia a Mallorca al voltant de l'any 1890, marcat per la desaparició física de les figures emblemàtiques que havien contribuït a la Renaixença i per l'absència d'una nova generació que continués la feina cultural. El cinquantenari de «La Palma», el 1890, és considerat per Damià Pons com el punt final d'una època, caracteritzada per l'intent d'evitar que el moviment literari mallorquí evolucionés cap a posicions compromeses políticament, per imitació del que s'esdevenia al Principat. Segons l'autor, el panorama de la cultura catalana a l'illa no podia ser més pessimista: l'edició mallorquina en llengua catalana limitada a pocs textos antics; nul·la presència dels llibres del Principat a les llibreries de Mallorca; escassetat de lectors; desaparició del «Museo Balear»; introducció del flamenquisme com a cultura substitutòria. Una situació gens esperançadora que la crisi agrària no feia més que agreujar i que, amb tot, no provocava cap mena de reacció per part de la societat illenca. El llibre *Cosecha pe-riodística* de Miquel S. Oliver (1891), recull d'articles apareguts a «La Almudai-

na», és presentat com la primera mostra de la voluntat de regenerar la societat mallorquina contemporània, amb propostes de modernització cultural i política, basades en el regionalisme català i adaptades a la particular situació illenca. El treball de Damià Pons també recull la creació del «Grup dels Insensats» i l'intent de comprometre sectors més amplis de la societat en la tasca de regeneració, projecte que queda plasmat en la campanya per Mallorca, portada a terme des del diari pel mateix Oliver, Enric Alzamora i Mateu Obrador, gairebé l'últim representant de la generació anterior. El darrer capítol d'aquesta primera part dona compte del revifament de la cultura mallorquina a partir de 1897 en diferents camps artístics i polítics, a causa sobretot de la crisi de l'Estat espanyol, conseqüència de les guerres colonials, i de l'enfortiment del catalanisme polític al Principat. A Mallorca en aquesta dècada, es passa, doncs, d'una cultura provinciana, dependent políticament de Madrid a una altra de nacional catalana, encara que aquest embranzida no va tenir continuïtat.

La segona part, amb el nom d'«El grup de La Almudaina», se centra en l'estudi i formació d'aquest grup, on el paper protagonista de Miquel dels S. Oliver resulta cabdal i comprèn també la descripció de les activitats culturals en què participaren els membres del grup. Damià Pons els caracteritza com a joves inquiets que s'identificaven amb els nous plantejaments de renovació de la societat mallorquina i que estaven lligats, però no de manera exclusiva, al diari «La Almudaina». A més del capdavanter Oliver, el grup estava format, entre d'altres, per Enric Alzamora, Gabriel Alomar, Antoni Noguera, Joan Torrendell i Rafael Ballester. Des de la redacció del diari exerceixen el paper d'intel·lectuals, o sigui que sotmeten a crítica els fets més diversos i vehiculen propostes de modernització amb la voluntat d'incidir en els seus coetanis. Oliver, que en arribar l'any 1890 ja era conegut de sobres en l'ambient periodístic i literari mallorquí, n'és el cap destacat. A través del lideratge exercit des del diari i de les actuacions cíviques esdevé l'ideòleg del moviment regenerador entre 1890 i 1903, any en què una crisi personal el fa abandonar Mallorca i instal·lar-se a Barcelona, el 1904. A partir d'aquesta data, el fet d'escriure per al públic català, a través de les col·laboracions en el «Diario de Barcelona», encetades de poc, li obre noves perspectives personals d'enriquiment intel·lectual, mentre que Mallorca s'empobreix culturalment amb la seva sortida de l'illa. Aquesta part del llibre es tanca amb la presentació de les plataformes culturals que van servir d'altaveu a la proposta renovadora: les tertúlies, els Concerts Clàssics, el Saló Beethoven i les festes de Santa Cecília a Manacor.

La tercera part del llibre *Ideologia i cultura a la Mallorca d'entre els dos segles* conté, amb el títol de «Recapitulació final», el resum de les dues parts anteriors i trasllueix la seva condició de conclusions de la tesi. Aquesta última part comprèn també les fonts i la bibliografia utilitzades per a la redacció del treball.

L'article publicat a «Els Marges» amb el títol d'*El grup de «La Almudaina» en la Mallorca d'entre els dos segles* conté fragments del capítol «Les afinitats compartides», que forma part del bloc central del llibre, on Pons destaca la ideol-

logia del grup i remarca el paper que l'intel·lectual ha d'exercir en la societat coetània, exemplificat amb la posició d'Alomar i Oliver a propòsit de l'afer Dreyfus. L'article d'«Els Marges» acaba revisant les aportacions amb què determinats personatges del grup van contribuir al revifament cultural mallorquí.

La sola lectura del contingut del volum ja dóna idea de l'abast del treball de Damià Pons i Pons. Tota la vida intel·lectual i cultural de Mallorca del final del segle XIX és minuciosament detallada i analitzada, per la qual cosa aquest llibre esdevé un referent obligat, a l'hora d'iniciar qualsevol estudi sobre la cultura mallorquina. El llibre, molt ben editat i de tipografia acurada, presenta, al meu entendre, una sola mancança: l'absència d'un índex onomàstic. Un treball que reporta tan gran quantitat de dades incrementa la seva utilitat amb aquest complement tan necessari per facilitar-ne la consulta al futur investigador.

L'altre llibre que completa la tesi de Pons i Pons està dedicat exclusivament a l'estudi del diari «La Almudaina». L'anàlisi d'una publicació diària amb una llarga vida és una feina gairebé impossible de portar a terme per les variacions que el diari sofreix al llarg del temps, degudes als esdeveniments coetanis —polítics i socials—, a la successió de directors, als canvis en els redactors i col·laboradors, etc. Per això, Damià Pons limita el seu treball als anys 1890-1905, en què Miquel dels Sants Oliver en va ser responsable efectiu, malgrat que fins al 1897 no hi figurí com a director nominal. A pesar de l'acotació temporal, un diari és una acumulació de propostes, d'opinions, de crítiques, difícilment estudiable en la seva totalitat. En conseqüència, l'autor s'ha cenyit a la posició del diari davant d'uns fets concrets: la visió de la societat mallorquina, els partits polítics i el sistema parlamentari, la figura d'Antoni Maura, la guerra de Cuba i el regionalisme, amb una visió sintètica i continguda, que hauria pogut ser molt més extensa i minuciosa. Sens dubte la preocupació per no allargar excessivament el treball provoca la sensació d'esquematisme en el tractament d'aquests temes. Completen el llibre els capítols destinats a descriure la història de l'empresa, els directors i redactors, les seccions fixes, els col·laboradors, els continguts, etc.

Com molt bé es diu, el diari és el reflex fidedigne del pensament del director efectiu: «Oliver conformà «La Almudaina» a la seva personalitat de manera absoluta. Entre 1890 i el 1905 hi hagué una total identificació entre l'intel·lectual i el diari». Potser el que no queda clar en l'obra de Pons és la formació de la ideologia d'Oliver. Aquella que vol introduir en la societat mallorquina un projecte regeneracionista, nacionalista i modernista a través de «La Almudaina», pensament que se'ns diu que ha estat assimilat mitjançant una gran quantitat de bibliografia. Però a les pàgines del llibre només és citat Valentí Almirall —*Lo Catalanisme*— com a inspirador del pensament d'Oliver. Em sembla que caldria explicar la visió regionalista del director de «La Almudaina» a través d'unes influències més precises que no pas les del llibre almirallià, el qual, tanmateix, per ser la primera formació catalanista, tothom tenia ben present.

La meua opinió és que el regionalisme oliverià i, en conseqüència el seu diari, tenia un model periodístic, proper i conegut, a semblança del qual crea «La Al-

mudaina». I aquest no és altre que «La Renaixensa», el diari que Aldavert i Guimerà llancen el 1881, a partir de la revista del mateix nom. Uns quants apunts, forçosament breus, permetran fer evident la meua afirmació.

1) Totes les característiques regionalistes que Oliver volia que fossin presents al seu diari —aliè a tot partit polític, modernitzador de la societat, lluitador contra el centralisme uniformitzador, reivindicador d'un nou model d'Estat on les nacionalitats històriques fossin reconegudes, etc.— són les mateixes que han estat repetidament propagades des de les pàgines del diari a través de la ploma de Pere Aldavert, Sebastià Farnés o Lluís Duran i Ventosa, entre d'altres.

2) Les dues publicacions coincideixen també en la lluita contra el flamenquisme que s'ha infiltrat en la societat, sobretot per mitjà de les peces teatrals, les quals importen costums perversos, propis dels barris baixos madrilenys i actuen com a elements de substitució de la cultura popular autòctona.

3) El comportament ètic que el periodista ha de mantenir davant de fets escabrosos o escandalosos, segons Oliver, és un dogma que Pere Aldavert des de les pàgines del seu diari ha portat a les últimes conseqüències i que li ha costat denúncies, multes i pèrdues econòmiques, difícils de superar.

4) La coincidència de parers s'expressa també en la condemna al patrioterisme exacerbada que la guerra de Cuba ha provocat i en la proposta d'una sortida política a la crisi colonial. Recordem que tan sols «La Renaixensa» i el «Nuevo Régimen» de Pi i Margall van apostar, des dels primers moments de la crisi, per una autonomia com l'única sortida viable.

Massa coincidències ideològiques concretes que han estat obviades a l'estudi de «La Almudaina». Una consulta detinguda al diari barceloní hauria permès a Damià Pons comprovar que Miquel dels S. Oliver publica a «La Renaixensa», entre 1893 i 1895, els articles següents: *Lo regionalisme a Madrid* (6,13,15-IX-1893), *La opinió y sas erradas* (28-X-1893), *La literatura a Mallorca* (21-IV-1894), *Caràcter de la literatura a Mallorca* (12,13,15,16-II-1895). I que des del diari barceloní la feina de conscienciació nacional de Miquel dels Sants Oliver és valorada i reconeguda en múltiples notes. El premi a aquesta tasca és evidentment la nominació com a membre del consistori dels Jocs Florals per a l'any 1897, tenint en compte la total dependència de la institució respecte al grup de «La Renaixensa».

D'altra banda, no és estrany que Oliver mantingués contactes amb la redacció del diari barceloní ja que en els seus anys de facultat va confraternitzar amb els membres més joves del catalanisme. Companys d'universitat van ser Narcís Verdager i Callís —amb qui va coincidir els anys 1885-1888—, Lluís Duran i Ventosa i Ernest Moliné i Brasés —dos cursos per sota— o Francesc Moragas i Barret, més jove que els anteriors, però amb qui Oliver va coincidir el curs 1891-1892, quan el mallorquí va acabar la carrera, després d'una breu interrupció. Tots ells tenien càrrecs directius en el Centre Escolar Catalanista, l'entitat que agrupava els universitaris i que preparava el relleu generacional de la fornada catalanista nascuda el 1850. El Centre estava tutelat per la Lliga de Catalunya, que, al mateix temps, l'aixoplugava en els seus locals. En la tertúlia que tenia lloc

en la seu de la Lliga al carrer de la Portaferrixa Oliver devia contactar amb Oller, Guimerà, Aldavert, etc. que li haurien demostrat el seu interès pel projecte mallorquí. A la Secció Política de «La Renaixensa» del 9 de maig de 1897 —quan Oliver és a Barcelona pels Jocs Florals—, s'hi troba aquest elogi sense firma, però tanmateix escrit per Pere Aldavert: «Fins los que ja creiem coneixe'l una mica, ens hem quedat agradabilíssimament sorpresos al veure en lo patriota director de “La Almudaina” de Palma de Mallorca un esperit tan català, tan compenetrat amb los nostres sentiments i aspiracions, tan serè en sos judicis i a un temps tan entusiasmatament convençut del pervindre i de la força atractiva i progressiva de les nostres idees». Aquesta comunitat d'interessos ideològics es trenca quan el 1898 es produeix l'escissió del catalanisme pragmàtic i Oliver s'inclina per les tesis evolucionistes que lidera el seu antic company de carrera, Narcís Verdager i Callís, amb qui ja mantenia contactes literaris a la revista «La Veu de Catalunya» des de feia un parell d'anys.

Si, en el camp del regionalisme, el diari d'Aldavert i Guimerà és l'inspirador d'Oliver, és evident, com molt bé apunta Damià Pons, que «La Vanguardia» és el model cultural que cal seguir. El diari, sota la direcció de Modesto Sánchez Ortiz a partir de 1888, es renova de forma i de continguts. Políticament continua essent un diari d'afiliació sagastina, o més ben dit, de la fracció de Rius i Taulet, però les col·laboracions de J. Sardà, J. Yxart, N. Oller, E. Boixet o J. Roca i Roca el fan culturalment modern. És la mateixa voluntat d'innovació cultural que presideix «La España Moderna» que edita i dirigeix José Lázaró Galdeano, l'altra gran publicació que atreu culturalment el diari mallorquí. Aquesta llarga disquisició sobre els models ideològics de «La Almudaina» no treu valor al treball de conjunt de Pons, sinó que intenta complementar-lo en certs aspectes que, al meu entendre, no havien quedat prou aclarits.

La visió de la cultura mallorquina al tombant del segle XIX que ens proporciona Damià Pons es completa amb el treball sobre el músic Antoni Noguera, impulsor de la modernització musical a l'illa, i amb una aportació cabdal sobre Joan Torrendell, que complementa un estudi anterior del mateix Pons, publicat l'any 1981 a la revista «Affar». El pròleg a l'obra teatral *Els encarrilats* és, doncs, un complet estudi sobre la personalitat modernista de Torrendell i sobre el teatre d'idees que, en aquesta obra i en *Els dos esperits*, l'autor vehicula com a reflex del seu tarannà socialitzant.

En resum, Mallorca ha d'estar molt agraïda a Damià Pons i Pons per la important aportació que ha fet al coneixement de la cultura illenca en el pas dels segles XIX i XX. I la cultura catalana en general disposa a partir d'ara d'uns treballs que esdevenen una eina d'imprescindible consulta per als estudiosos d'aquest període que anomenem, amb més o menys encert, modernisme.

L'obra de Joan Coromines. Cicle d'estudi i homenatge, Ed. a cura de Joan Solà, Fundació Caixa de Sabadell, Sabadell, 1999.

Amb motiu de la mort de Joan Coromines (2.1.1997), Joan Solà va organitzar un cicle de conferències amb l'objectiu d'estudiar-ne l'obra a partir dels diferents camps de la lingüística i la filologia de què va tractar, i obtenir-ne la valoració més completa que s'ha fet fins aquest moment. Aquest cicle va constar de catorze conferències, les tretze primeres del qual es van fer entre el 15 de gener i el 26 de febrer de 1998 a la seu de la Fundació Caixa de Sabadell, a Sabadell, mentre que la conferència de clausura, a càrrec de Joan Solà, es va realitzar el 5 de març a la Universitat de Barcelona.

El títol del cicle descriu, sense enganys, el que podem trobar en aquest llibre: un estudi de la seva obra i, també, un homenatge (J. Solà: «era el moment de realitzar, més que un homenatge, una exploració i una valoració objectiva dels diferents aspectes de l'obra immensa de Coromines, de manera que tothom que en un futur s'hi interessés pogués disposar d'una font d'informació detallada i fiable sobre la seva qualitat científica i sobre la repercussió que ha tingut.» [p. 15]); aquest plantejament d'entrada senzill, però, no ho és tant ateses les característiques específiques de l'obra, i la personalitat, de Joan Coromines, i esdevé, finalment, força més complicat a l'hora de fer una valoració que depassi els àmbits estrictes de què va tractar (J. Solà: «La multiplicitat d'aspectes que presenten els treballs de Coromines fa que no els pugui judicar una sola persona» [p. 194]).

Aquest volum inclou, a més de tretze de les catorze conferències —és a dir, totes llevat de la d'Emili Casanova, que s'ocupava d'un dels aspectes fonamentals de l'obra de Coromines, la lexicografia, i que no hi és recollida, segons s'especifica críticament perquè «no s'ajustava a les condicions requerides» [p. 15])—, d'altres materials que volen ajudar a completar una visió de conjunt de tota l'obra de l'autor, un objectiu molt ambiciós i que, en bona mesura, s'acompleix mercès a la tria dels especialistes en cada àrea lingüística i filològica.

Vegem el contingut del volum de manera detallada.

Després de les *Paraules d'obertura*, que inclouen els parlaments de les autoritats i patrocinadors, s'inicia pròpiament el volum amb la *Presentació* a càrrec de Joan Solà (ps. 15-16), en la qual s'exposen els motius i els objectius del cicle de conferències. I a continuació segueixen les conferències:

Alberto Várvaro, *Joan Coromines y la lingüística románica* (ps. 17-27), destaca la faceta de Coromines com a romanista, malgrat que en la seva producció vagi concentrar el seu interès en la lingüística catalana. Així Várvaro repassa la formació com a romanista de Coromines i n'analitza l'aportació en aquest camp concret, sobretot en relació amb els seus diccionaris, la qual cosa el porta a formular alguns retrets de caire metodològic (com la tendència a provar d'explicar totes les etimologies, encara que no fos possible de fer-ho de manera plausible: «en la investigación etimológica subsiste un gran número de dudas, se presentan bastante a menudo opciones múltiples, entre las que el estudioso puede mantenerse legíti-

mamente incierto» [p. 22], o la problemàtica que implica l'adopció d'uns objectius tan amplis: «Me pregunto, en realidad, si no hubiera sido mejor la otra opción: revisar y actualizar a fondo una o dos obras, renunciando a las demás. Personalmente pienso que sí» [p. 24]). La crítica hi és, però, moderada, i en alguns aspectes queda força clar que, potser també tenint en compte el caràcter d'homenatge del cicle, insinua més que no diu (Nota 42: «No he hablado de Coromines editor y comentarista de textos (...). Mi silencio tiene su razón también en las fuertes reservas que no puedo esconder sobre sus métodos y, en consecuencia, sobre muchos resultados» [p. 26])).

José M. Blecua i Gloria Claveria, tal com assenyala el títol de la seva conferència, *La lexicografía castellana, antes y después de Joan Coromines* (ps. 29-43), estudien la repercussió de l'obra de Coromines, sobretot a partir del *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, en l'àmbit de la lexicografia hispànica.

Lluís Bonada, *Les idees literàries en l'obra de Joan Coromines* (ps. 45-52), analitza l'aspecte estilístic i estètic de la seva obra (principalment el rebuig de l'artificiositat [veg. p. 46] i la defensa de la naturalitat [veg. p. 48], que fa que coincideixi amb l'estil de Josep Pla), fet que Bonada relaciona amb l'ideari de Coromines, un ideari que el situa dins el corrent de la filologia catalana que integrarien autors com Milà i Fontanals, Antoni Rubió i Lluch, Pompeu Fabra i Pere Bohigas. Potser pel tema col·lateral que tracta, hi llegim alguna afirmació estranya, potser fàcil d'entendre des d'un àmbit literari o estilístic, però no gens des del camp de la lingüística, i molt menys de la històrica: «És una obra (...) que el lingüista ha redactat (...) amb el [to de les memòries, confessions i diaris (...). Això li permet esplaiair-se lliurement sobre qüestions aparentment, *només aparentment*, estranyes a l'etimologia i a la lexicografia» (p. 45), remarca suposem de caràcter literari sobre la qual no cal insistir, ja que és ben clar que força vegades Coromines en el *DECat* s'esplaia sobre qüestions no *aparentment* sinó completament estranyes a l'etimologia.

Francisco Villar, *Joan Coromines y los substratos prerromanos de la península Ibérica* (ps. 53-65), resumeix les teories sobre els substrats peninsulars, en el que creiem que esdevé un veritable treball de referència en un tema tan poc conegut avui, i prova de situar-hi els plantejaments de Joan Coromines, fet difícilíssim si tenim en compte que aquest no exposa sistemàticament enlloc les seves idees substratícies. Villar fa una crítica d'aquestes idees sense deixar de remarcar-ne els valors, com ara el fet que Coromines mantenia la idea de l'operativitat del substrat lingüístic quan això no era moda.

Federico Corriente, *Las etimologías árabes en la obra de Joan Coromines* (ps. 67-87), fa un repàs molt crític dels estudis sobre l'àrab en la tradició hispànica, amb dures crítiques, molt ben argumentades i documentades, vers García Gómez («García Gómez, que prefirió profesar el dogma de la infalibilidad universal de su maestro, prolongable en sí mismo» [p. 69] i, especialment detallada, vers Miguel Asín («cuando Asín aborda la tarea de revisar los arabismos del DRAE, lo hace con enormes carencias metodológicas, resumidas en su casi total falta de compe-

tencia y desinterés por la lingüística y por la lengua árabe, más allá de intentar traducir sus textos de forma a veces muy rudimentaria, y comete necesariamente muchísimos errores» [p. 69 o «de ese millar de etimologías propuestas, casi tres centenares y medio (...) son falsas o, al menos, inexactas» [p. 70], que contraposa a Coromines, el qual, malgrat no tenir-ne uns grans coneixements, es va preocupar de familiaritzar-se amb la llengua àrab (encara que també matisa aquesta valoració positiva: «Cuando analizamos la labor de Coromines en el terreno de los arabismos iberorromances (...) hay que decir dos cosas: una, que no fue infalible (...) y otra, que hizo enormes progresos sobre la situación en que la cuestión había sido dejada por el arabismo español» [p. 74] o «el futuro de esta materia requiere una crítica también minuciosa de los ocasionales fallos de Coromines, hecha con respeto (...), pero también sin concesiones ni disimulos por motivaciones personales que en nada sirven a la ciencia» [p. 76, i arriba a fer-li alguna crítica metodològica ben específica: «cuanto más largo es el artículo de Coromines, menos convincente suele ser el étimo que sugiere (...). Algunas veces, su esfuerzo pasa de lo dramático a lo cómico» [p. 76]]).

Joan Soler i Bou, *Repercussió de l'obra de Joan Coromines en la llengua catalana actual* (ps. 89-105), parla no sols de la (poca) influència de Joan Coromines en la normativa actual, sinó també de les observacions i usos que trobem en la seva obra, i aprofita per recordar que aquest va ser membre de ple dret de la Secció Filològica fins al final de la seva vida —aspecte volgutament «oblidat» per alguns dels seus actuals *lauzengiers*—, per la qual cosa va «disposar de tota la documentació referent a les decisions preses durant el procés de revisió lèxica que representà la compilació del *DIEC*» (p. 91). D'aquesta manera, pel que fa al lèxic, analitza quines propostes de Coromines han estat seguides i quines no pel *DIEC*, ja que és en aquest camp —i en alguns aspectes de la fonètica— que ha estat més important la seva aportació a la fixació d'algunes qüestions pendents de la normativa actual.

Josep Moran, *La gramàtica històrica catalana en l'obra de Joan Coromines* (ps. 107-118), remarca la vàlua de l'aportació de Coromines en el camp de la gramàtica històrica —que és un dels aspectes menys discutits de la seva producció—, la qual, però, ha passat força desapercebuda en els comentaris generals sobre l'obra de Coromines, d'una banda, pel fet que la lingüística històrica, i encara més la gramàtica històrica, no és moda avui, i, de l'altra, perquè aquesta aportació no apareix exposada de manera sistemàtica enlloc, per bé que tenia el projecte, que no va poder realitzar, de sistematitzar-la en una gramàtica històrica. En aquesta conferència, Moran repassa la història de la gramàtica històrica catalana, en un treball de recapitulació i de síntesi molt interessant —com també fan, per exemple, en aquest mateix volum F. Villar i C. Barceló en els seus camps específics—, per tal d'establir el punt de partida de Coromines i, així, poder determinar la gran aportació que hi va fer, la qual cosa fa resseguint les seves diverses obres, des dels *Estudis de toponímia catalana* fins a l'*OnCat*, i tenint en compte molt especialment el *DECat*, del qual J. Moran ha extret devers 450 cèdules amb informació sobre gramàtica històrica.

Carmen Barceló, *El mozárabe en la obra de Joan Coromines* (ps. 119-132), com acabem d'assenyalar, en aquest treball resumeix i actualitza la problemàtica del mossàrab, fet que ens permet saber d'on prové aquest veritable embolic i que també ens ajuda a entendre com s'ha acabat confonent un terme que indicava que algú parlava àrab («arabitzat») amb el significat contrari (veg. p. 121). Malgrat que, en part, justifica la concepció de Coromines en aquest tema per la inèrcia de «la época y el ambiente en el que se formó» (p. 123), la valoració que en fa és ben crítica i, d'aquesta manera, li retreu errades molt greus de caràcter documental («Pero en muchos casos no siguió su propia advertencia, pues si uno se toma la molestia de comprobar las citas (...) comprende cuánto camino queda por hacer» i com a exemple: «Porqué la voz *escola* (...) recogida en el vocabulario antes mencionado de un doc. mozárabe de Toledo de 1192 no es más que un espejismo. Quien acuda a la edición del documento verá que el vocablo se halla en una escritura árabe de compra-venta, sin anotaciones en escritura latina» [p. 123], que juntament amb el fet d'emprar unes fonts massa sovint incorrectes i de no posar al dia la bibliografia va provocar algunes incorreccions greus, com podem comprovar en alguns aspectes de l'*OnCat* («Dice que esta lista de «pueblos valencianos moriscos» fue «compilada per Boronat en el s. XVI» (...). Quizá Coromines, de edad muy avanzada cuando redactaba el volumen VI del *OnCat* no recordaba quién era Boronat (...)» que va publicar *Los moriscos españoles y su expulsión* l'any 1901 [p. 127]). I encara valora de manera més negativa l'ús que Coromines ha fet en la seva obra del terme mossàrab («por más que Coromines vea influencias del «mozárabe» hasta en Egipto» [p. 124], sobretot en la toponímia («Vengo insistiendo en que ésta es la etiqueta que aplican algunos a todo aquello que no tiene explicación científica o no les es posible demostrar» [p. 126]), en què l'única lectura positiva seria que «el «mozárabe» en la obra de Coromines podrá ser nos de utilidad para descubrir algún punto oscuro en la historia de las lenguas peninsulares» (p. 130).

Alberto Blecua, *Joan Coromines, editor del Libro de buen amor* (ps. 133-143), com apunta el títol, analitza l'edició que va fer Coromines del *Libro de buen amor*, i acaba amb una conclusió que n'és un bon resum: «La edición de Coromines (1967) significó un hito importantísimo (...). Y sus mejores frutos son las reseñas que suscitaron (...) llevó a cabo esa edición, magnífica en numerosos sentidos, pero que adolece en el aspecto de la crítica textual. Yo jamás habría podido llevar a cabo mi edición (1992) (...) sin la de los anteriores editores» (p. 143).

Xavier Renedo, *Joan Coromines, editor de textos catalans i occitans* (ps. 145-154), revisa la tasca d'editor en tres vessants diferents: els textos antics importants des del punt de vista lingüístic (des de les *Homilies d'Organyà* a les *Vides de sants rosselloneses*), les obres literàries medievals (des de Cerverí de Girona a Francesc Eiximenis) i, finalment, les obres del seu venerat pare, Pere Coromines. L'autor hi diferencia, d'una banda, la tasca feta en l'època de plenitud, de les realitzacions ja més deficients de la senectut, i, d'altra banda, l'edició de textos no literaris, força més reeixida, de la de textos literaris, més deficient («Joan Coromines, però,

ben poques vegades va tenir en compte aquestes tradicions [literàries] i es va basar molt més en el seu domini de la llengua i en les seves intuïcions, i això sovint li va fer cometre greus errors» [p. 150], i encara més clar en les conclusions: «hauria d'haver estat més humil, hauria d'haver confiat menys en els seus grans coneixements i més en la crítica textual, i hauria d'haver tingut més respecte amb els textos copiats i publicats per d'altres editors a l'edat Mitjana o en el segle xx. No tinc cap dubte, però, que, si J. Coromines no hagués esperat als últims anys de la seva vida a editar la major part de les obres que he comentat, el resultat hauria estat molt diferent.» [p. 152]].

Joan Veny, *Joan Coromines i la dialectologia catalana* (ps. 155-168), presenta un treball molt complet, que excedeix els límits de la dialectologia i on també fa un repàs més profund de la tasca en el camp de l'etimologia i de la gramàtica històrica del que pot semblar en el títol, a més de tractar-hi els aspectes relacionats amb el substrat i l'adstrat o la seva relació amb la lingüística romànica.

Ernest Rusinés, *Crítica internacional de l'obra de Joan Coromines* (ps. 169-181), en un treball molt interessant, que depassa el límit dels treballs anteriors sobre l'obra de Coromines i que podria llegir-se també com una valoració de les conferències d'aquest cicle, repassa la crítica, i sobretot a l'actitud de la crítica, davant l'obra de Coromines; una obra que, d'acord amb la visió del conferenciat, podem considerar que sovint ha estat valorada a mitges i que també sovint ha estat criticada a mitges a l'empara de la seva extensió i de la interdisciplinarietat, que fa que els estudiosos s'acarin solament a una part de l'obra, bé sigui algun text concret, bé sigui solament algun aspecte. A més de la valoració parcial, no de conjunt, de l'obra de l'autor, hi ha un altre fet remarcable en la crítica que se n'ha ocupat: la contraposició de les valoracions —molt positives en alguns aspectes i molt negatives en d'altres— en els mateixos crítics, la qual cosa pot haver provocat una certa desorientació en els lectors no especialitzats: «l'obra de Coromines ha estat objecte de crítiques, en molts casos punyents, les quals, al costat de valoracions desmesuradament positives, acaben desconcertant el lector. (...) les crítiques que s'hi han fet [a l'obra de Coromines (...)] fan despertar la sensació que en l'obra de Coromines hi ha alguna cosa que no acaba d'estar ben feta» (p. 169). Aquesta situació es pot concretar habitualment en el contrast que existeix entre els elogis generals a l'obra i les crítiques a aspectes puntuals d'aquesta. A més d'apuntar aquests aspectes molt interessants, aquest treball es fixa en la crítica de Yakov Malkiel —i la seva invenció sorneguera de l'«etimòleg pur»— i també es refereix a les crítiques de G. Colón i García Diego. Ernest Rusinés no hi tracta, però, solament els aspectes negatius —primordials en els autors anteriors i que se centren sobretot en la barreja de dades objectives i de valoracions subjectives o en el desfasament bibliogràfic, que el fa arribar a situacions clarament negatives: «S'ha remarcat que Coromines empra de vegades les dades bibliogràfiques com a suports per a les seves propostes arribant, en alguna ocasió, a manipular-les o a ignorar-les segons els seus interessos» (p. 178)—, sinó que també hi analitza els aspectes que han estat considerats positius, com l'esforç que suposa la seva tasca

perquè parteix, la majoria de vegades, d'una situació de buit, és a dir, de manca de treballs anteriors en molts dels temes que tracta.

Jürgen Untermann, *Joan Coromines y la onomástica de la Hispania antigua* (ps. 183-192), se centra en la visió de l'onomàstica antiga, prellatina, en l'obra de Coromines, que analitza al llarg de quatre capítols: en el primer, repassa les publicacions on Coromines tracta el tema; en el segon, la metodologia que va aplicar per a l'estudi etimològic; en el tercer, la visió de l'etnografia hispànica anterior a la romanització, i en quart lloc, analitza per què Coromines va errar, com a romanista, a l'hora d'avaluar el material que tenim d'aquest món antic. Així, aquest estudi el porta a referir-se al terme *sorotàptic* («una denominación poco afortunada» [p. 184]) i a aspectes problemàtics en la metodologia de la recerca etimològica de Coromines (en el segon capítol oposa nou principis metodològics emprats per Coromines en la recerca etimològica amb etimologies proposades per ell mateix que no concorden amb aquest principis), però també reconeix —en el tercer capítol— que Coromines va encertar en alguns punts de vista sobre la realitat preromana «que hoy en día empiezan a ser reconocidos como muy cercanos a la verdad histórica» (p. 188), a més del fet que moltes errades de Coromines, com la referència als indoeuropeus preceltes, són fruit del seu moment històric, ja que eren les idees que prevalien en aquell moment. Malgrat aquesta valoració positiva que prova de justificar cronològicament algunes errades, li crítica algunes dèries com l'extensió de les etimologies basques (p. 190) i el fet de no respectar la documentació si tenia una hipòtesi que remetia a un estadi cronològic més antic («parece fácilmente dispuesto a violar sus propias leyes cuando una etimología retrospectiva le gusta más que lo que cabe deducir de una forma atestiguada» [p. 190]), a més de no fer servir la informació que es tenia de les inscripcions antigues («prácticamente nunca cita una inscripción de este corpus [les inscripcions cel·tibèriques ni mucho menos algo de la epigrafía ibérica, y a veces se impone la sospecha de que este desdén fue síntoma de una profunda ignorancia en este terreno» [p. 190]).

Joan Solà, *L'obra de Joan Coromines* (ps. 193-210), repassa l'obra de Coromines i en destaca no sols la quantitat, que relaciona amb l'amplitud d'interessos de l'autor, sinó també la qualitat. Així en aquesta conferència, que va cloure el cicle, resumeix els treballs dels conferencians i aplega sintèticament els aspectes que cal valorar en l'obra de Coromines, a més de donar-ne la seva opinió («Jo m'he pogut permetre d'adoptar un tot més laudatori i positiu, simplement perquè a mi no m'ha tocat d'explorar cap sector de la seva obra» [p. 209]). En aquest mateix sentit també es refereix al peculiar estil de Coromines —que en qualsevol altre autor probablement seria blasmat unànimement i qualificat com inadequat per a la recerca i la difusió científica—, sobre el qual conclou que es tractava «de no fer una obra adusta per a ús exclusiu d'un reduït cercle d'iniciats» (p. 206), i acaba enumerant algunes coses que «es podrien fer per afavorir alhora la millor coneixença de la seva obra i els estudis de lingüística del país» (p. 207).

María Teresa Echenique, *La lengua vasca en la obra de Joan Coromines* (ps. 211-219), parla de la repercussió de la publicació del *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* en l'estudi del basc.

Maria do Carmo Hernández Salido, *As fontes galego-portuguesas no Dicionário crítico etimológico castellano e hispánico* (ps. 221-230), comença fent referència a un aspecte ideològic: la unitat de la llengua catalana i, en referència al seu àmbit, de la llengua gallega i portuguesa, i després tracta la importància de la segona edició del diccionari castellà de Coromines en el galaicoportuguès.

Com ja hem assenyalat, segueix una biografia feta per Joan Pujadas, *Notes biogràfiques de Joan Coromines* (ps. 231-248); una bibliografia completa a càrrec de Josep Ferrer, *Bibliografia de Joan Coromines* (ps. 249-268); un treball molt interessant de Joan Ferrer, *Materials de Joan Coromines pendents d'edició, i propostes d'estudi* (ps. 269-282), en què fa una relació de materials pendents d'edició i una proposta d'estudis que es poden fer sobre l'obra de Coromines, i on dona la notícia molt positiva que actualment es porta a terme la redacció dels índexs del *DECat*, que com assenyalava l'autor és «una necessitat molt sentida tant pels filòlegs i lingüistes, com pels simples usuaris no professionals del diccionari» (p. 269); una emotiva semblança literària de Coromines feta per José Antonio Pascual, *Joan Coromines. La dulce fuerza de su mirada* (ps. 283-285); i, finalment, un índex de paraules i persones esmentades en el llibre, que és molt útil.

A banda de la descripció dels treballs que integren aquest volum, també cal referir-se a la valoració que en conjunt ofereixen de l'obra de Coromines, la qual, malgrat la diversitat d'autors i d'àmbits sobre els quals tracten, presenta unes constants. Així coincideixen a l'hora de valorar com a positives la capacitat de treball de l'autor, i la magnitud i la interdisciplinarietat de la seva obra, fet que té encara més valor si es té en compte el moment en què va començar a treballar i, per tant, l'estat de la investigació i de les eines de què va disposar com la bibliografia; mentre que pel que fa als aspectes negatius, força autors assenyalen l'ús que va fer dels termes *mossàrab* i *sorotàptic*, i també la manca d'actualització de la bibliografia, que va provocar un decalatge entre l'estat de la investigació que reflectien alguns treballs i la data de la seva publicació (A. Várvaro: «En cierto modo, también para el *DECat* que empieza a aparecer en 1980, es válido lo que se lee en el *DELC*, es decir, que refleja el estado de la investigación lingüística y las ideas del autor a finales de los años cincuenta.» [p. 24]), si bé pel que fa a d'altres aspectes no reeixits els autors remarquen habitualment els condicionaments que justifiquen que la tasca no fos encertada.

La qüestió, però, no és gens senzilla, com ja apunten alguns dels comentaris presents en el treball d'Ernest Rusinés sobre la crítica a l'obra de Coromines, els quals resulten aplicables als articles amb què comparteix volum. Així, a l'hora de parlar de l'obra de Coromines —tant dins com fora d'aquest cicle de conferències— veiem com es repeteix sovint un mateix procediment: els treballs comencen amb una lloança dels aspectes positius que suava esmentàvem, és a dir, la magnitud de la seva obra (per exemple: A. Várvaro: «su sobrehumano programa de tra-

bajo» [p. 24]; José M. Blecua: «un trabajo gigantesco» [p. 29]; o Alberto Blecua: «en sus metódicos y hercúleos planes de trabajo» [p. 133]), de la seva capacitat de treball i dels seus coneixements vastíssims, lloança que gairebé ha esdevingut un pas previ i obligat abans de la formulació d'alguna crítica mínimament negativa (E. Rusinés: «La gran majoria de papers que s'ocupen de Joan Coromines s'inicien amb elogis generals a la seva obra i a la seva capacitat de treball. (...) La repetició del procediment ha fet que iniciar els comentaris de l'obra de Coromines amb elogis generals hagi esdevingut gairebé un precepte. (...) En molts casos, els elogis generals de l'obra de Coromines sembla que siguin purs formulismes, poc sincers, preludis a tot un seguit d'observacions crítiques» [p. 169]).

Aquest no és, però, un aspecte anecdòtic, sinó que reflecteix prou bé la complexitat que suposa parlar de Coromines i de la seva obra. Malgrat que Rusinés conclou que s'ha de poder fer una crítica, objectiva i sincera, d'aspectes concrets de l'obra de Coromines sense haver de remarcar sempre que aquesta crítica puntual no implica una valoració negativa de tot el conjunt (n'hi ha molts exemples en aquest sentit: (A. Blecua) «La gran labor de esos gigantes del saber, como lo es a quien hoy rendimos homenaje merecidísimo, no reside en que los sigamos ciegamente, sino que, a pesar de ser enanos comparándonos con su altura intelectual, sepamos aprovechar sus aciertos y, con espíritu crítico, subámonos a sus hombros para ver más que ellos y no juremos siempre *in verbis magistri*» [p. 143]), la situació actual no sembla que hagi arribat en aquest punt, i la crítica de l'obra de Joan Coromines continua essent un tema delicat (com podem comprovar en la cura que empen força autors, com per exemple: «No em limitaré a una exaltació ditiràmica de la seva obra com a dialectòleg, sinó que intentaré teixir una consideració desapassionada, serena de la seva obra, posant en relleu els aspectes positius, que són molts, però sense amagar-ne les possibles febleses i mancances, fidel al seu missatge» [p. 155]), ja que encara ens trobem davant una crítica i una defensa que sovint va més enllà de l'obra i pren partit per la persona i les seves actituds. Segurament el record i les picabaralles personals d'un autor que va tenir el to crític, i fins i tot agre, com a divisa en les seves relacions amb força d'altres col·legues són massa propers i dificulten encara aquesta valoració avui; ha d'haver-hi, però, un punt intermedi entre la crítica agra, sovint amb implicacions de caràcter personal —com en el cas més famós, de G. Colón, que reflecteix bé la seva frase tantes vegades repetida en aquests mateixos treballs «Quan Déu va crear el món, Joan Coromines ja hi era»—, i la lloança acrítica, que sovint s'amaga al darrere d'una façana de suposada crítica, però que al final acaba demanant una valoració obligatòriament positiva de la tasca de Coromines, algunes vegades fins i tot dels aspectes menys reeixits. En aquest mateix sentit, no està clar si la merescuda difusió mediàtica de la seva obra —i el consegüent procés de mitificació des d'alguns sectors—, pot d'aquí a un temps esdevenir contraproduent. En tot cas, el contingut de les conferències d'aquest volum és una bona mostra de la dificultat de la valoració de l'obra de Coromines, més encara amb totes les interferències provocades per la persona i les seves actituds, i reflecteix que avui continua

essent difícil fer-ne una anàlisi objectiva, la qual cosa amb el pas del temps i l'estudi aprofundit que inicia de manera brillant aquest llibre esperem que finalment s'aconsegueixi, ja d'una manera desapassionada: (Rusínés) «Cal tenir en compte l'esperit crític de Coromines a l'hora de tractar les crítiques de què ha estat objecte la seva obra. Si en criticar les obres d'altri Coromines no tenia intenció de menystenir-les, tampoc no han de considerar-se com a menysteniments els comentaris que altres han fet de l'obra corominiana» (p. 170).

JOAN ANTON RABELLA

Reflexions sobre literatura: dels fragments al tot i del tot als fragments

LODGE, David: *L'art de la ficció*, Barcelona, Editorial Empúries, 1998

BALLART, Pere: *El contorn del poema*, Barcelona, Quaderns Crema, 1998

JULIA, Jordi: *Al marge dels versos*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999

ROSSELLÓ, Ramon X.: *Anàlisi de l'obra teatral (Teoria i pràctica)*, València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

Hi ha moltes maneres de reflexionar i d'escriure sobre literatura. Es pot escriure sobre una obra concreta, o sobre un autor, es pot fer crítica literària o història de la literatura, es pot teoritzar o antologar. Es poden escriure ressenyes o tesis doctorals. Tots aquests tipus de reflexions sobre la literatura són prou habituals, i cada dia en tenim nous exemples. Hi ha, però, una altra manera d'escriure sobre literatura, molt menys freqüent, almenys aquí, que no s'adequa exactament a cap dels exemples esmentats: em refereixo als llibres més o menys assagístics sobre un gènere literari. Aquests papers pretenen ser una petita reflexió al voltant, justament, de textos que s'adiuen més o menys a aquest darrer tipus, a partir de quatre llibres que han aparegut recentment en el mercat català. La coincidència temporal en l'aparició dels llibres em permet de tractar-los conjuntament, tot i que de l'anàlisi se'n derivarà, més aviat, l'evidència de la diversitat. En efecte, els quatre llibres dels quals parlaré es diferencien, en primer lloc, pel gènere literari objecte de la seua anàlisi (prosa, poesia o teatre); la segona gran diferència es troba en la manera d'encarar la reflexió: més o menys assagística, més o menys teòrica o pràctica; i, naturalment, la diferència més important l'hem de situar en la valoració que cal fer dels treballs resultants.

El primer d'aquests llibres és el del crític, novel·lista i catedràtic de literatura britànic David Lodge, *L'art de la ficció*. Dels quatre llibres de què parlaré, aquest

és l'única traducció. Però no és això el que més el caracteritza sinó, sobretot, l'origen dels cinquanta textos recollits en aquest volum. En efecte, durant els anys 1991 i 1992, David Lodge va publicar en un diari anglès, «The Independent on Sunday» (i també al «Washington Post» americana) una secció titulada, com el mateix llibre, «The Art of Fiction» (títol que remet a un assaig del novel·lista Henry James). L'esquema d'aquests articles de Lodge és sempre el mateix. Cadascuna de les reflexions és introduïda a partir d'un o dos fragments (de vegades tres o fins i tot quatre) de diferents obres de ficció, fonamentalment anglosaxones, que servien a Lodge per tractar, cada vegada, un aspecte diferent de la narrativa. Aquest senzill procediment es revela francament efectiu, des del moment que la secció es publica al llarg d'un any, aproximadament, i des del moment que, posteriorment, els textos es recullen i es publiquen en volum. Aquest tipus d'experiència (la periodística, vull dir) pot resultar sorprenent per als que només coneixen els suplementos literaris de la nostra premsa. No és aquest el moment, però, de valorar el caràcter dels suplementos literaris de la premsa anglesa, prou diferent de la nostra. Si algú hi està interessat, pot consultar la introducció que han escrit els traductors, Jordi Larios i Montserrat Lunati. Potser sí que cal constatar, però, que l'experiència de Lodge no era pas la primera. Abans, el mateix diari havia publicat una secció similar, dedicada, però, a la poesia. Es deia «Ars Poetica», anava a càrrec d'un poeta, James Fenton, i seguia el mateix esquema, és a dir, anava encapçalada per un poema breu o un fragment d'un poema a partir del qual s'anaven explicant o comentant aspectes relacionats amb la creació poètica. Desconec si els bons resultats de les dues seccions han possibilitat que algú fes el mateix amb altres gèneres, com el teatre o l'assaig.

Un aspecte que potser distingeix cadascun dels quatre llibres és l'objectiu que es proposen. Fixem-nos en el que ens diu Lodge en el «Prefaci». En primer lloc, deixa clar que no pretén ser exhaustiu pel que fa als temes que tracta. El llibre no és, per tant, un tractat de narratologia tradicional. D'altra banda, l'extensió de cadascuna de les reflexions no permet una profunditat de les anàlisis ja que, com el mateix Lodge constata, alguns temes mereixerien un volum sencer. La brevetat, perfectament comprensible si pensem en l'origen de la publicació periodística, es manté en el format llibresc. Tot i que Lodge explica que alguns dels capítols s'han ampliat, per a la publicació del llibre, la brevetat en continua essent la característica principal. Em sembla, però, que això no es pot pas considerar un defecte. Al contrari. Lodge s'adreça al «lector general» (potser lleugerament diferent del lector dels articles al diari). Un lector general, però, que no s'aconforma llegint novel·les, sinó que en vol saber alguna cosa més. Un lector no especialista, en qualsevol cas, i d'aquí la relativa contenció de l'autor a l'hora d'introduir termes especialitzats. Un lector, però, prou interessat per conèixer els mecanismes que actuen, a diferents nivells, en la ficció narrativa.

Els fragments triats per Lodge per encapçar cadascun dels articles em semblen, en general, excel·lents. De vegades, excel·lents textos literaris i, sempre, excel·lents en tant que exemples. En alguns casos, a més, el fragment i la reflexió

de Lodge aconsegueixen despertar l'interès per una obra desconeguda. I, quan el fragment reproduït no és suficient per tal d'entendre del tot allò que Lodge vol explicar, el crític ens explica l'argument de l'obra fins allà on calgui. El lector que s'hi vulgui entretenir pot trobar exemples propis per a les reflexions de Lodge.

D'altra banda, un avantatge evident del llibre és que es pot llegir sense seguir cap ordre establert, i en petites dosis. És clar que el primer capítol versa sobre els inicis de les obres narratives, i l'últim sobre els finals, però l'ordre dels altres és perfectament alterable. El nombre tan elevat de reflexions, cinquanta, fa que s'hi analitzin aspectes molt diferents de l'art de la ficció. De vegades, Lodge escriu sobre gèneres («La novella epistolar» o «La novella còmica»); d'altres, sobre tècniques narratives («El monòleg interior» o «Narrar en veus diferents»); en altres casos, és l'estructura de la narració allò que centra l'atenció («Capítols, etc.» o «L'estructura narrativa»); i, encara, en altres casos, sobre elements significatius de la ficció potser no massa tinguts en compte tradicionalment («Els noms» o «El títol»). D'altra banda, en alguna de les reflexions, Lodge aprofita la pròpia experiència com a novel·lista per explicar com es posen en joc diferents elements, no sempre perceptibles amb lectures poc aprofundides o per lectors no massa preparats. És el que fa, per exemple, en el capítol dedicat a «La intertextualitat», on explica la relació d'una de les seues novel·les amb l'*Ulysses* de Joyce. En definitiva, *L'art de la ficció* és un llibre interessant i entretingut, que combina erudició, agilitat i ironia, i que demostra que, de vegades, i almenys per alguns propòsits, la brevetat pràctica és molt més efectiva que moltes teories.

Els dos llibres dedicats a la poesia són el de Pere Ballart, *El contorn del poema*, i el de Jordi Julià, *Al marge dels versos*. Dels quatre llibres aquí tractats, aquests dos són els que presenten més aspectes en comú. I no només perquè tots dos parlen de poesia. Són els dos llibres més clarament assagístics, més semblants pel que fa a l'argumentació i, fins i tot, més semblants pel que fa al tipus de lector a qui s'adrecen. Si el «Prefaci» del llibre de Lodge és més aviat neutre i explica només el procés de construcció del llibre, és a dir, el pas dels articles del diari a la publicació del volum, el «Descàrrec» introductori de Ballart és molt més incisiu. I això perquè «és el llibre d'un convers a la poesia» i, per tant, el llibre d'algu que en fa una defensa aferrissada, des de la passió però, també, des de la reflexió. Ballart escriu des de la posició del convers, però també des del descens de qui ha llegit llibres sobre poesia amb l'esperança de trobar-hi el bon camí i, en canvi, hi ha trobat només «especulacions filosòfiques [...] d'abstrusa fraseologia i nul·la aplicació pràctica, o bé anàlisis estructurals [...] de generosa terminologia tècnica i un acusat gust per les sigles i els diagrames» (p. 12). Per tant, és en aquest «Descàrrec» on trobem la primera conclusió important del llibre: a la passió per la poesia s'hi arriba, per damunt de tot, a través de la lectura de poesia. Lectura, reflexionada, calmada, meditada: relectura, en definitiva.

D'altra banda, Ballart afegeix una altra qüestió: «la lenta però estimulante descoberta que els mateixos poetes podien ser un testimoni molt valuós quan es po-

saven a escriure per reflexionar sobre la pròpia poesia o sobre la d'altres» (p. 13). És encara el vell tòpic: els millors crítics de poesia són sempre els poetes.

L'objectiu de Ballart és clar, però complex a la vegada: «el meu reptre primordial ha estat poder articular un discurs sobre el poema líric escrit sense proximitats innecessàries, amb un llenguatge entenedor, i acompanyat sempre dels exemples oportuns; abordant els principals problemes derivats de la lectura de poesia i exposant-ne les convencions més rellevants, però també prenent partit i efectuant judicis de valor quan arribés l'hora del comentari de poemes concrets» (p. 15). Serveixi com a exemple d'això últim la comparança que Ballart estableix entre un poema de Garcés i un de Màrius Torres de tema afí, on el text de Garcés en surt clarament malparat (ps. 111-112). Aquesta presa de partit es manifesta, també, en els poetes triats per comentar i exemplificar, per reflexionar. Com en una antologia, la tria no és mai innocent, ni pretén ser-ho: «les meves preferències quant a noms, estils i períodes mai no han pogut quedar —ni jo les he pas volgut deixar— al marge de la selecció» (p. 17). En aquest sentit, Ferrater, Riba, Pessoa o Baudelaire són, entre d'altres, els noms més recurrents.

Però de totes les possibilitats de reflexió que la poesia lírica ens suggereix, quines tria Ballart i per a qui escriu? «Sóc conscient de no haver exhaurit ni molt menys el total de qüestions que afecten la relació entre poema i lector, les seves transaccions i bescanvis, i em donaria per molt satisfet només de pensar que he distingit aquelles que més poden condicionar que un lector llec [...] decideixi o no insistir en la lectura de poesia lírica» (p. 17). I tot seguit, Ballart també defineix el seu lector ideal: «[el llibre] apel·la justament a aquest lector ronsejaire, que intueix que s'està perdent moltes coses deixant de llegir poesia però que no sap per on començar» (p. 17). Aquell lector que era el mateix Ballart abans de la conversió. Encara no he precisat quins són els aspectes en els quals se centra Ballart. Són set en concret, corresponents als set capítols de títols ben suggerents. «La impressió del límit» reflexiona sobre les limitacions del poema i, molt especialment, sobre les relacions que s'estableixen entre el poema i el que hi ha més enllà dels seus límits, és a dir, el món real. Un marc, d'altra banda, que crea una disposició de lectura determinada en el lector, el qual es disposa a llegir poesia d'una manera especial. «Ja ens estreny el plural» explica el canvi que s'ha produït en la poesia occidental, des de les primeres mostres líriques fins a la poesia contemporània. La poesia lírica ha realitzat un camí del nosaltres al jo, és a dir, la poesia ha passat a ser l'expressió de la collectivitat per passar a ser l'expressió de la subjectivitat, i aquest camí va aparellat amb el canvi de certes convencions literàries. A «Del natural artífici», Ballart es fixa en la construcció formal del poema per demostrar que tots els elements, començant pels més artificials, els mètrics, són indestruïbles del contingut semàntic del poema. «Epifanies» és una reflexió al voltant d'algunes de les característiques que té el text líric, com ara la brevetat: «qui escriu poesia contreu un arriscat compromís amb qui s'avé a llegir-lo, un compromís inversament proporcional a l'extensió del text que se li ofereix; com més breu és el text, més gran ha de ser la confiança del poeta que els mèrits d'allò que ha fet poden deixar sa-

tisfeta l'expectativa del lector» (p. 135). De la brevetat se'n deriva la intensitat: «la concentració expressiva del text és alhora causa i conseqüència de la seva mínima extensió, característica amb la qual estableix una espècie de mútua necessitat: el poema és concentrat perquè és breu [...] i és breu perquè és concentrat» (p. 136). I, d'altra banda, el poema és subjectiu: «la intimitat de l'expressió lírica és allò que fa possible, com en cap altre gènere, que subjecte i objecte acabin per fondre's; és solament pels ulls del poeta, esbatanats per l'entusiasme o humits de llàgrimes, que podem veure les coses» (p. 126). El cinquè capítol, «El ventríloc», gira al voltant de la veu poètica i de les diferents formes que aquesta veu poètica pot adoptar. «Sobre les bones maneres» explica la relació que s'estableix entre el poema i el seu destinatari, el lector, a través d'un dels elements constitutius del poema, el to, que és determinant per tal d'aconseguir la implicació del lector, no només emotiva sinó també moral i ideològica. L'últim capítol, «Del misteri a la forma», vol incidir en el recurs simbolitzador del poema, el qual «mitjançant una representació suficientment suggestiva d'una determinada parcel·la de la realitat [...] alludeix a algun sentiment implícit que aquella representació aconsegueix descloure també en el lector» (p. 246). L'extensió dels apartats permet la profunditat de l'anàlisi, i la utilització d'exemples concrets (cal deixar parlar els escriptors) resulta summament interessant i il·lustrativa del que Ballart ens explica.

Com ja he dit abans, entre el llibre de Ballart i el de Julià és on trobem més semblances. Els títols, per exemple. Però, més essencialment, la posició des de la qual Ballart i Julià construeixen el seu discurs. Ja hem vist, en el cas de Ballart, que ens trobàvem davant d'un convers a la poesia. En el cas de Julià, sembla que no ha calgut cap conversió. En la introducció, «Al marge dels marges», Julià escriu: «l'autor d'aquest assaig no pretenia pas assolir un estudi genèric sobre l'estatut literari i la naturalesa de la poesia lírica, el seu camp d'abast era molt més reduït i solament volia intentar justificar algunes de les pràctiques lectores que solem aplicar a l'hora d'enfrontar-nos a un poema i intentar fer-ne sentit» (p. 11). Les preguntes que Julià, com a lector de poesia, s'ha anat formulant es poden resumir en tres: «com es relaciona el títol amb la resta dels versos?, qui parla en un poema i a qui ho fa? I a quina forma interna respon l'aspecte material extern del poema que fa que el considerem poesia» (p. 13). Cadascun dels tres capítols de l'obra («El títol sap», «No sé a qui adreç mon parlament» i «Formar les paraules») pretén, si no respondre, almenys reflexionar sobre una d'aquestes preguntes.

El primer capítol, «El títol sap», intenta demostrar que els títols dels poemes són més importants i més significatius del que normalment acostumem a concedir. Partint de la tesi que els títols formen part del poema, el capítol funciona, en bona part, com un joc intel·lectual. Julià es fixa en els títols des de diferents punts de vista: el funcional, per exemple, de manera que el títol esdevé, abans que res, l'element que conforma el marc, allò que separa l'obra d'art de la realitat (l'illa artística envoltada de realitat, tal com deia Ortega y Gasset, autor, per cert, també citat per Pere Ballart en el mateix sentit). Però també és important el component formal del títol (el tipus de lletra, la llargada, la disposició en la pàgina, els espais

blancs entre el títol i el poema, etc.). Evidentment, no es pot establir una teoria general sobre els títols poètics ja que no tots actuen de la mateixa manera, i les relacions entre el títol i el poema poden ser de natura ben diferent, tal com deixen ben clar els exemples de Julià. Es tracta, simplement, de constatar que, més enllà de la poca atenció que tradicionalment s'ha atorgat al títol poètic, aquest és, molt sovint, un element prou significatiu i, en qualsevol cas, no pot considerar-se únicament un element parasitari o un resum del contingut del poema. El segon capítol, que porta el títol marquià «No sé a qui adreç mon parlament», és una reflexió al voltant del destinatari de la poesia. Abans, però, de parlar del *tu*, Julià necessita parlar del *jo*, de la veu poètica, que al llarg de la història ha anat associant-se a diferents instàncies (la veu divina o la veu de l'autor, per citar-ne les més allunyades). Julià constata com, en la poesia contemporània, el poeta acostuma a situar una màscara entre la seua personalitat i la veu que pronuncia el poema, la qual cosa, sovint, dificulta la comprensió del poema. El *jo* i el *tu*, de la mateixa manera que els títols, no poden ser conceptualitzats d'una manera general. Al contrari, amb molts exemples, Julià ens explica com l'emissor i el receptor de la comunicació poètica poden pertànyer a dos categories diferents (la de l'íntim —intratextual— i la del figurat —intratextual i extratextual— que es poden combinar de diferents maneres). Julià encara hi afegeix dos nous elements, el de l'ell íntim i el de l'ell figurat. De la combinació d'aquests sis elements sorgeixen diferents formes de comunicació poètica. En qualsevol cas, allò que es fa evident és que és necessari atribuir correctament les veus del poema per tal de fer una lectura mínimament correcta. Això suposa, doncs, que cal acceptar que la veu del poema, almenys en la poesia contemporània, on el poeta interposa la màscara, crea dos nivells de comunicació poètica: «el més extern de tots, que comunica autor i lector a través del poema, i un altre d'intern, textual, en el qual parla algun espantall per a ell mateix o per a un altre receptor figurat que té una existència també textual» (p. 175).

El tercer i últim capítol, «Formar les paraules», és un assaig al voltant de la mètrica, tot partint d'una idea bàsica que pot semblar, al primer cop d'ull, paradoxal: la funció de la mètrica és «assolir la llibertat a través dels límits» (p. 179). La forma externa és el primer element que el lector té per considerar si un text és o no és poesia. Aquesta forma externa ve determinada, justament en el cas de la poesia, per la forma mètrica que estructura el discurs. En poesia, la convenció mètrica es troba per sobre de qualsevol altra convenció lingüística, inclosa la sintàctica. Després de repassar molts dels fenòmens que es produeixen al voltant de la mètrica, Julià es permet fer una definició de poesia que reculli aquests mateixos elements: «la poesia és la creació verbal que se sotmet a alguna mena de repetició interna que condiciona el discurs verbal i la manera de ser presentat, ja sigui oralment o per escrit» (p. 254).

Deia abans que els llibres de Ballart i Julià, *El contorn del poema* i *Al marge dels versos*, tenen alguns punts en comú. El breu comentari que he fet de cadascun dels dos llibres ens permet veure com els tres temes tractats extensament en

el llibre de Julià apareixien, també, en el de Ballart. Sovint, fins i tot els exemples i les referències a determinats autors es repeteixen, de manera que la lectura d'un llibre després de l'altre provoca una forta sensació de *déjà lu*. Un altre element comú d'aquests dos llibres és la importància que els dos autors atorguen a la reflexió que els propis poetes fan sobre la poesia. Ja ho hem vist en el cas de Ballart. Julià també ho fa ben explícit: «... qui escriu s'ha trobat molt a prop de la reflexió que sobre la literatura feien els diferents autors, especialment poetes, que algun cop han exercit de crítics o han meditat sobre la forma i la percepció poètica. Al marge de corrents crítics o de disciplines literàries, l'autor ha deixat que el mestratge d'aquests escriptors i les diferents visions que de la poesia ofereix la literatura esdevinguessin la principal aportació teòrica emprada en aquest llibre» (p. 14).

A les antípodes dels llibres de Ballart i de Julià podem situar el volum dedicat al teatre. És el llibre *Anàlisi de l'obra teatral (Teoria i pràctica)* de Ramon X. Rosselló. Contrastant amb el to assagístic dels llibres dedicats a la poesia, el volum de Rosselló té un to molt més acadèmic. Excessivament acadèmic. Això vol dir que el text apareix estructurat en una multitud d'apartats, la qual cosa, tot i que pot ser útil a nivell informatiu resulta, en tant que anàlisi, excessivament fragmentària, de manera que es pot dir que cada aspecte, més que no pas analitzat, és insinuat. Rosselló n'és conscient: «És cert que, més enllà de la recepta, hi ha qüestions no suficientment resoltes i, per tant, de vegades el lector rebrà més un estímul o un interrogant que no una definició clara i exempta d'encavallaments amb altres termes» (p. 19). En la «Introducció», i davant la dificultat d'entendre el mot *teatre* d'una manera unívoca, Rosselló proposa l'etiqueta **obra teatral**, en la qual s'inclou tant l'espectacle com el text dramàtic. «En el meu cas, aquesta *obra teatral* és, en un principi, un ens abstracte que voldria donar compte d'un espai on confluirien els elements teatrals de la literatura dramàtica i de l'espectacle» (p. 18). Totes dues parts resulten indestruïbles, i aquesta és justament la tesi de Rosselló: cal tenir sempre en compte aquest doble vessant. Aquesta constatació clara i irrefutable com a plantejament presenta, però, algunes dificultats a l'hora de traslladar la reflexió als papers escrits, ja que l'anàlisi se centrarà més aviat en l'aspecte textual del teatre.

En la «Introducció», Rosselló també es planteja el destinatari de l'obra: «hi ha un interès per arribar a un lector no especialment format en el camp de la teoria teatral» (p. 18). Aquest no és l'únic objectiu: «Hi ha un interès de ser útil en un àmbit acadèmic, pensant en docents i en estudiants universitaris que s'inicien en aquest camp» (p. 18). I encara: «Hauria de ser [...] útil per a determinada gent de teatre interessada en aquest camp. No debades he tractat de mantenir l'estudi en un nivell pròxim al de la pràctica teatral, optant normalment per aquells plantejaments connectats amb el funcionament de l'espectacle teatral» (p. 19). Potser aquesta diversitat de destinataris no afavoreix el tipus de discurs: el lector no especialment format, l'estudiant universitari i la gent de teatre no busquen, segurament, el mateix tipus de llibre, i em sembla difícilment realitzable que es pugui escriure satisfactòriament per als tres públics. Probablement, serà l'estudiant

universitari el lector que més agrairà un llibre com aquest. Entre altres coses, perquè l'objectiu últim de Rosselló no és teòric, sinó metodològic: trobar una proposta d'anàlisi de l'obra teatral que, amb les variants que calgui en cada cas, resulti una eina útil.

L'estudi de Rosselló es divideix en dues parts ben diferenciades. La primera, molt més extensa, es titula «Una aproximació al fet teatral», i fa un repàs de tots aquells elements que es posen en joc en l'obra teatral, tenint en compte aquell doble vessant de què parlava abans. Com a capítol preliminar, Rosselló introdueix una reflexió al voltant del mateix concepte de teatre, que pot entendre's, com a mínim, de cinc maneres diferents: com a art espectacular; com a interacció escènica; com a discurs de ficció; com a mostració d'una història; i com a discurs sobre el món i com a metadiscurs. L'autor no es decanta per cap d'aquestes opcions (de fet, no són excloents); només les planteja. La resta d'apartats d'aquesta primera part analitzen diferents aspectes: el procés de comunicació teatral; l'espai i el temps en l'espectacle teatral; els materials expressius del teatre: els objectes, el moviment i la paraula; la construcció del discurs teatral; els elements de la ficció i la seua construcció teatral; i el text dramàtic.

En la segona part, «Cap a l'anàlisi de l'obra teatral», Rosselló planteja una proposta concreta d'anàlisi. Però si ho llegim detingudament, no acaba de fer-se clara la proposta. Més concretament, no acabem de saber si analitza el text, l'espectacle, l'espectacle i el text o el pas del text a l'espectacle: «En aquest estudi no serà analitzat específicament un espectacle teatral, sinó que el punt de partida és un text dramàtic d'autor. Ara bé, en l'estudi del fet teatral —a nivell global— no es poden bandejar els espectacles realitzats a partir d'un text dramàtic, i sobretot la consideració del procés global de comunicació en què entra un text: condicions de producció-transmissió i de recepció» (p. 183) o «Al capdavant, pense que sempre és ben interessant de tenir presents, a l'hora d'analitzar els elements de la ficció, quines són les condicions de l'espectacle teatral i contrastar-les amb la informació del text i la seua recepció a través de la lectura» (p. 188). Si Rosselló considera les dues parts indissolubles i consubstancials, sembla que l'anàlisi hauria de basar-se, en conseqüència, en totes dues. Aquesta opció seria la més encertada (no dic de manera general, però sí, almenys, si se segueix la lògica del discurs de Rosselló), però per raons òbvies és també la més difícil de dur a terme: el text el tenim al davant; l'espectacle, generalment, no.

Quina serà, doncs, la proposta d'anàlisi de Rosselló? Davant la dificultat que es deriva, sobretot, de la diversitat d'obres teatrals, Rosselló creu que la solució és deixar que el text decideixi: «Voldria presentar un esquema d'anàlisi del text dramàtic; un esquema, alerta, no exempt de problemes. Resulta realment difícil fixar de manera inamovible uns continguts i una ordenació de rendiment idèntic a l'hora d'enfrontar-se amb qualsevol text dramàtic: hi ha, no es pot oblidar, importants diferències diacròniques i/o genèriques. Per tant, caldrà copsar a través de la lectura què és allò realment interessant de cada text concret i, a partir d'aquesta posició, variar l'ordre i les interrelacions entre els diferents elements a

considerar» (p. 188). La relativitat de la proposta provoca, entre altres coses, que els diferents aspectes a tractar es formulin en termes de possibilitat: «podem tractar de valorar quin és l'origen o motor de la situació inicial» o bé «podem comentar característiques generals destacables del funcionament de l'espai» (p. 189), per posar algun exemple. Em sembla interessant, en tot cas, la introducció de dos conceptes molt obvis però no sé si prou tinguts en compte, i que serveixen per marcar el pas del text literari a l'espectacle, és a dir, la relació entre el text dramàtic i una primera recepció, que seria la representació: els *buits* (els elements no explicitats en el text dramàtic) i el *desnivell* (la diferència entre la informació que proporciona el text i la de l'espectacle). El llistat d'elements que proposa Rosselló com a susceptibles de ser analitzats és força exhaustiu. Finalment, Rosselló introdueix un petit apartat per comentar les fonts que cal utilitzar per tal de dur a terme l'anàlisi, on allò que s'hi explica és força obvi. La proposta d'anàlisi plantejada es concreta a la darrera part del llibre, a manera d'exemple, amb l'anàlisi d'una obra concreta, *El verí del teatre*, de Rodolf Sirera. Es parteix del text i d'una gravació en vídeo, però l'anàlisi se centra més aviat en els elements textuais. Al meu entendre, la validesa o utilitat del llibre de Rosselló és que sap destriar la complexitat d'elements que es poden trobar en l'obra teatral. El problema, però, és que quan la classificació dels diferents aspectes presenta problemes, Rosselló no intenta solucionar-los. Descriu, però no prescriu. No cal dir que el que trobo a faltar no és una posició més dogmàtica, sinó una presa de posició més clara davant d'alguns problemes concrets, tenint en compte que el que Rosselló pretenia era fixar alguns plantejaments metodològics.

Fins aquí he comentat, per separat, aquells aspectes que m'han semblat més representatius o interessants de cadascun dels llibres. Però el fet de presentar-los conjuntament m'exigeix, em sembla, fer-ne una valoració comparativa. Potser es podria dir que cadascun dels llibres es dedica a parlar d'un aspecte concret, i no em refereixo ara als gèneres en els quals es fixen. Lodge prioritza l'anàlisi dels mecanismes interns de la ficció, és a dir, d'aquells que es donen en la relació autor-text. Ballart i Julià incideixen més aviat en la relació entre text i lector (és a dir, entre els mecanismes que fan possible, d'una banda, la consideració d'un text com a poema i els elements que en fan possible l'aprehensió per part del lector). Finalment, el llibre de Rosselló insisteix, necessàriament pel fet de tractar-se del teatre, en un procés que és a la vegada intern i extern: el pas o la relació que s'estableix entre el teatre com a obra literària, és a dir, el text, i el teatre com a espectacle, sempre, és clar, amb el benentès que, en el teatre, les dues parts són inseparables. El llibre de Lodge, d'una banda, i els de Ballart i Julià, de l'altra, malgrat les diferències, tenen en comú la capacitat de suggerir noves possibilitats de llegir els textos literaris, de manera que aquells detalls aparentment insignificants (els noms dels personatges o els títols dels poemes) se'ns presentin ara com a elements no només gens arbitraris sinó plenament significatius. El llibre de Rosselló, en canvi, realitza fins a cert punt l'operació inversa, de manera que s'aïllen per a l'anàlisi els elements que sempre ens havien aparegut integrats en l'obra teatral (el

vestuari o l'escenografia, per exemple). Aquesta fragmentació produeix, em sembla, un efecte contrari al del llibre de Lodge, i també als de Julià i Ballart, que no pretenen dissecionar l'obra literària, sinó simplement triar-ne alguns elements l'anàlisi dels quals ens doni una obra més rica i amb més possibilitats significatives.

HELENA ALONSO CAPDEVILA

ONOMÀSTICA

a) *Antroponímia*

BAÑO ARMIÑANA, Ricard: *Esborrany de la cort del justícia d'Alcoi dels anys 1263-1265. Estudi i transcripció*, Alcoi, Ajuntament d'Alcoi / Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», 1996.

RUBIO VELA, Agustín i Mateu RODRIGO LIZONDO: *Antroponímia valenciana del segle XIV*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.

Aquests llibres, que presentem per ordre cronològic d'aparició, ens aporten una informació de base molt valuosa per al coneixement de l'antroponímia medieval del País Valencià i catalana en general. Aquesta informació és ben interessant des de molts aspectes, per exemple, per al coneixement de la proveniença dels repobladors, que és ben palesa sobretot per l'abundor de cognoms que indiquen el lloc d'origen, i també per les característiques lingüístiques que presenten aquests antropònims.

El primer d'aquests llibres, interessant per altres aspectes històrics i lingüístics (per al coneixement general de la llengua en la segona meitat del segle XIII), ens aporta devers tres-cents vuitanta registres personals dels primers repobladors i dels sarraïns que hi havia només set anys després de la carta de població d'Alcoi, del 1256, inclosos en l'índex onomàstic, és a dir antroponímic. Com a mostra d'aquest interès, direm que ens informa de l'existència de cognoms com Adrover (Pere Adrover), que afegim a la informació que disposàvem referent aquest cognom al País Valencià (abans documentat per primera vegada el 1318, a la ciutat de València);¹ de noms àrabs com Sant Avinfaro; aragonesos com Gozalbo Fer(n)ández o Martí Pastor de Terol; occitans com Arnau Velyac; i naturalment una gran majoria d'origen català, ultra Adrover ja esmentat, com Bernat Coniller,

1. Josep MORAN, *Adrover*, dins *Estudis d'onomàstica catalana* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995), ps. 137-143.

Arnau Lledó o Bertomeu i Ferrer de Martorell. També hi figuren Joan i Ramon de Morant, sens dubte cristians, de manera que no és probable que el cognom Moran(t) de València tingui precisament un origen àrab com pretén Coromines.² Per últim assenyalarem que s'hi inclou un índex toponímic en què, a més d'algunes partides d'Alcoi mateix, figuren les localitats amb què els primers habitants tenien relació.

El segon d'aquests llibres, dedicat expressament a l'antroponímia de la ciutat de València, es basa en llistes de contribuents o nòmnes d'aquesta ciutat entre els anys 1368-1369 i 1373, que comprèn més de 4000 individus registrats. Ultra la relació nominal, realitzada amb tota cura i competència, hi ha un estudi historicoetimològic, que es basa en taules diverses: topònims de Catalunya, amb la localització del lloc d'origen, segons les àrees dialectals, d'Aragó i de la Corona de Castella; estadística dels noms personals més freqüents: Pere, Bernat, Guillem, Joan, Domingo, Jacme, etc. ; i de la distribució dels cognoms geogràfics per països d'origen: Catalunya 57,6 %, Aragó català 3,8 %, Aragó no català 18,6 %, Castella 4,5, etc. També hi ha índexs diversos: general de persones, de cognoms i d'oficis. Es tracta, doncs, d'una obra feta a consciència, que serà molt útil per als estudis posteriors de caràcter històric i lingüístic, sobretot, però no únicament, onomàstic, de la qual desitgem que hom tregui un bon profit, sobretot el projecte *Patronymica Romanica* a què es refereix Germà Colón en el pròleg d'aquesta obra.

b) *Toponímia*

MAS I MIRALLES, Antoni: *Toponímia de Santa Pola. Una aproximació lingüística*, Ajuntament de Santa Pola, 1998 («Col·lecció Quaderns de Santa Pola», 1).

MARTÍ MESTRE, Joaquim B.: *Toponímia actual i pretèrita de la Baronia de Torres Torres: Algímia, Torres Torres i Alfara*, Ajuntament d'Algímia, d'Alfara, 1998.

En el prefaci, A. Mas ens diu que l'origen d'aquest llibre seu es remunta a una ponència que el 1989 va presentar en un congrés de la Societat d'Onomàstica a la Universitat d'Alacant, i que d'«aleshores ençà, l'interès creixent per la toponímia s'ha traduït en el buidatge de topònims de tota la bibliografia sobre Santa Pola, de les entrevistes i enquestes a diversos informants, de la consulta cartogràfica o del buidatge dels protocols notariaus que m'ha estat possible, etc.» (p. 11). Celebrem que abans de deu anys després del primer treball aquesta feina (diríem feinada) hagi donat els seus fruits; felicitem l'autor i també l'Ajuntament de Santa Pola, que n'ha estat l'editor i és promotor d'estudis locals, cosa que no ocorre sempre, dissortadament. Es tracta d'un treball excel·lent, no solament pel recull exhaustiu i la informació completa de cada topònim que hi aporta, que és la part principal,

2. Joan COROMINES et al., *Onomasticon Cataloniae*, V (1996), ps. 392-393, s.v. Moran(t).

és clar, d'aquest llibre, sinó també pels estudis introductoris: metodològic, historicogeogràfic i lingüístic. Aquest darrer estudi ens informa d'algunes característiques dialectals interessants de la zona, com per exemple la tendència de determinades assimilacions vocàliques de la vocal final a la tònica: /kÓvO/ per *cova* i /tÉrrE/ per *terra*. També són interessants les consideracions respecte la forma *lo* de l'article. El llibre inclou un conjunt de mapes que recull, cartografiat, aquest arsenal toponímic, complement necessari de tot repertori toponímic. Llàstima que la presentació d'aquests mapes, a escala reduïda per tal d'adaptar-la al format del llibre, en fa difícil la consulta, i algunes vegades és pràcticament inintel·ligible.

J. Martí Mestre, lingüista acreditat, professor a la Universitat de València, ens ofereix també un bon repertori i estudi, molt complet i il·lustrat, de la toponímia de tot un antic domini senyorial: la Baronia de Torres Torres. Es tracta de fet d'una veritable enciclopèdia d'aquest territori, que comprèn, amb la competència i l'erudició que caracteritza l'autor, un estudi dels topònims majors de l'àrea estudiada, de la toponímia rural, de la urbana, dels topònims antics, més la classificació semàntica dels topònims (incloent-hi els apel·latius que els acompanyen, pràcticament toponimizats), l'origen lingüístic i l'estudi lingüístic, i l'apèndix documental, els mapes pertinents i la bibliografia. Cal dir que per als topònims vius s'hi inclou la transcripció fonètica, cosa que permet un estudi lingüístic afinat, que és el que ens ofereix precisament, tant en l'aspecte fonètic com de la suffixació (que no se sol tenir gaire en compte malgrat la seva importància), com també l'estructura sintàctica de les formacions de caràcter perifràstic. Cal remarcar l'interès de l'apèndix documental, que ens ofereix textos en valencià (és a dir en català) dels anys 1348 i 1593. I també en aquest cas hem de felicitar l'Ajuntament d'Algímia d'Alfara, editor de l'obra.

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

SELLA I BARRACHINA, Ventura: *Senyes de mar de mariners sitgetans*, Sitges, Grup d'Estudis Sitgetans, 1998.

El treball present, que és molt interessant no solament toponímicament sinó també lingüísticament, tracta sobre un tema que ha estat envoltat tradicionalment d'un cert misteri: les *senyes* de mar —en aquest cas d'alguns mariners de Sitges—, és a dir, les indicacions basades principalment en elements geogràfics de la costa i de l'interior que permetien localitzar els llocs de pesca (com va escriure Ramon Planes: «El nostre mariner no ha descrit el paisatge, sinó que ha assenyalat la terra, vista des del mar, per marcar amb precisió geomètrica, el punt on s'ha d'aturar la barca per a fer bona arrambada de peixos» [p. 16]). Durant anys, aquestes senyes han passat de pares a fills —oralment, però també sovint anotades en llibres— podríem dir que com a secret professional, de manera que, si bé se sabia que

existien, no era fàcil que es poguessin consultar perquè encloïen una informació que no es podia difondre; tanmateix, el canvi en el sistema de pesca, no ja basat en aquests hàbits que hem de relacionar amb l'observació i la perícia personal, sinó en aparells mecànics com el sonar i el radar, ha permès finalment que aquesta informació, fins avui pràcticament inèdita, aparegués a la llum sense que ara impliqui ja cap perjudici. Així mateix, i com explica l'autor en les *Paraules preliminars* de la *Introducció*, la publicació d'aquestes senyes té una història llarga i atzarosa: Ventura Sella en va tenir coneixement per mitjà de Ramon Planes, que li va parlar d'una llibreta amb senyes de mar, la qual li havia arribat a través d'un impressor que havia rebut l'encàrrec de fer-ne la impressió (una impressió que havia de ser d'ús personal per al mariner que era el propietari de l'original, que s'estava fent malbé); posteriorment Ramon Planes en el seu *Llibre de Sitges* (1952) també va fer referència en aquesta llibreta i el seu valor. Molts anys després, a partir de 1975 i arran de l'amistat de Ventura Sella amb el professor de la Universitat de Barcelona Marc Mayer, s'iniciava pròpiament el procés —o almenys en aquell moment la intenció— de publicació de les senyes de mar: en un principi, es volia publicar la llibreta de què va parlar Ramon Planes, però no fou possible perquè aquell exemplar s'havia perdut i no en van trobar d'entrada cap altre. No va ser fins al 1996 que, arran d'unes notes de Ventura Sella en el setmanari «L'Eco de Sitges», s'hi va posar en contacte l'autor de la llibreta inicial, i com a conseqüència de l'article següent, en què s'explicava aquesta situació, V. Sella va rebre sis llibretes més amb senyes de mar d'altres autors, de manera que finalment ha pogut publicar les senyes de set mariners diferents, amb la qual cosa el treball present té encara més valor perquè en permet la comparació i, així, pot establir una tipologia de les característiques d'aquest tipus d'escrits.

Des de la perspectiva dels reculls onomàstics, aquest llibre també contribuirà a la conservació d'una informació toponímica que altrament s'hauria perdut. En alguns casos, a més, podríem considerar que ens trobem davant de fòssils toponímics: noms que han existit i dels quals podrem guardar el record i, en alguns casos, les característiques que van tenir, però que ja no resultaran localitzables a la pràctica com a conseqüència de la modificació de les condicions del fons marí, de les construccions i de la mateixa fesomia de la costa (en alguns casos el topònim mateix ha desaparegut, com la *Bufera* [p. 31], que era un «forat a la roca que s'unia al mar, que era a les roques que hi ha vers la meitat de l'actual port esportiu d'Aiguadolç. Actualment, amb les obres de la urbanització, ha desaparegut»).

Després d'explicar detalladament la història de l'edició de les senyes de mar, Ventura Sella descriu les característiques de les llibretes que les contenen (totes llevat de la que es va imprimir són escrites a mà o mecanografiades) i n'analitza la llengua (totes han estat escrites en català, malgrat que, segurament per la seva edat, els autors probablement devien fer l'escolarització en castellà; amb un llençatge críptic —sovint difícil d'interpretar—, però d'altra banda franc i directe, que ens ofereix una bona mostra de llengua escrita propera a l'oralitat), l'estil (amb descripcions complexes que demostren la dificultat i la precisió d'aquestes

senyes: «*Turó dels Panegals* (...) El turó de l'Amigo per la xemeneia de la fàbrica de Vallcarca. Una casa per l'Hospital, apuntant tot just un pi. De la sapa del turó dels Panegals pel Fondac i corral d'en Roig, pots arribar fins al cap de fora. El Panxut de Terra per un pi que hi ha de terra de la Trinitat» [p. 95]) i l'extensió dels quaderns. Precisament a partir d'aquestes característiques podem comprovar que aquests textos ens ofereixen una informació molt interessant tant lingüísticament —aquesta proximitat a la llengua parlada que suara esmentàvem, que fa que hi puguem trobar dades de caràcter dialectal o local (com la forma «llomanto» 'llamàntol' [p. 59] o «l'estela» 'l'estel polar' [p. 77]) i alguns mots que no apareixen als diccionaris o ho fan amb un significat diferent (ps. 28-30)— com toponímicament —amb denominacions diferents que les que habitualment apareixen als mapes i també amb denominacions d'un mateix lloc (en aquest cas topònims terrestres: les «senyes de terra» p. 30) que varien si s'està a terra o se'n fa referència des del mar (com *Cerola* per a designar *el Tibidabo* [p. 31]).

Abans de l'edició de les set llibretes, que és la part central del llibre, l'autor repassa els noms de les senyes de mar que coincideixen en diversos quaderns i dóna una llista amb les senyes que pot identificar («les senyes de mar són molt difícils, per no dir impossibles, d'identificar. El màxim que se'n pot dir és: lloc davant la platja de Sitges, o de Vallcarca, o del Vinyet, etc. Però n'hi ha algunes que a més vénen determinades per algun detall més tangible com poden ser unes roques o unes pedres» [p. 27]).

És, per tant, remarcable el valor d'aquest llibre que, dins l'àrdua tasca de la preservació i conservació de la riquesa toponímica, tracta un tema més desconegut i que corre un perill més ràpid de desaparèixer.

JOAN ANTON RABELLA

RESSENYES INDIVIDUALS

SERRA-BALDÓ, Alfons: *Els Trobadors. Text provençal i versió catalana*, Barcelona, Editorial Barcino, 1998.

L'editorial Barcino ha tingut la feliç idea de reimprimir l'obra de Serra-Baldó: *Els Trobadors*, un estudi i crestomatia de lírica provençal, publicada per primer cop l'any 1934. Certament, diríem ben poca cosa si advertíssim que aquesta obra va ser ultrapassada pels tres volums de *Los trovadores* de Martí de Riquer, crestomatia de provençal adduïda arreu; no obstant això, la lectura atenta de la primera obra ens augura la brillantor en què excellirà la segona.

Quan en els anys trenta d'aquest segle Jeanroy feia balanç del que havien estat els estudis sobre provençalística, ponderava l'obra de dos catalans: Antoni de Bastero, al segle XVIII, i Manuel Milà i Fontanals, al XIX. L'estudiós francès lamentava que —en el moment de publicar la seva obra, l'any 1934— els estudis d'aquesta disciplina a Catalunya no tinguessin l'alçada internacional que havien assolit amb Milà: «Mais, même dans cette Catalogne si chère au coeur des troubadours, son auteur ne devait trouver de successeur digne de lui qu'au bout de près d'un demi-siècle» (JEANROY, 1934: 32). Amb tot, deia Jeanroy, algun jove català estava fent algun estudi meritori, digne de reconeixement per tota la romanística. Jeanroy es referia a Jaume Massó i Torrents —el primer filòleg de l'estat espanyol que estableix una edició crítica sota uns criteris científics moderns. Massó i Torrents no va esmerçar tants esforços a la filologia provençal com a la catalana: l'emergència de constituir una història i fer accessibles textos de la literatura catalana el van mantenir prou ocupat. Calia que passés una altra generació perquè es pogués encarar amb un nou esperit la lírica trobadoresca. Certament, i des de la perspectiva musicològica, Catalunya ja disposava d'una gran espasa de la provençalística: mossèn Higiní Anglès, que ja havia publicat l'any 1926 una monografia sobre les melodies de Guiraut Riquier.

A redós de l'Institut d'Estudis Catalans, primer, i després de la mítica Universitat Autònoma, Alfons Serra-Baldó s'anà formant en un camp d'investigació especialment sensible en la nostra historiografia literària. Serra-Baldó va iniciar una fulgurant carrera que el va dur com a lector a la Universitat de Tübingen, on es va familiaritzar amb la metodologia filològica d'aquell país; un fet que queda palesat a bastament a *Els Trobadors*. També va ser assidu col·laborador de «Qua-

derns de Poesia» o «Revista de Catalunya» i va publicar amb Rossend Llates un *Resum de poètica catalana*, manual encara ara útil. L'interès o intervenció directa en la poètica del seu temps no va ser aliè, com més endavant veurem, a la seva anàlisi per realitzar la seva crestomatia sobre lírica provençal.

L'estudi preliminar de Serra-Baldó és un molt bon resum dels estudis de provençalística de l'època. Deutor sobretot de Jeanroy, creu en l'existència d'una remota lírica popular; la qual emergeix molt puntualment en el corpus àulic trobadoresc. Coherent amb aquesta línia, col·loca una *dansa* i una *alba* anònimes a l'inici de la crestomatia, la qual segueix un estricte ordre cronològic pel que fa a la nòmina de trobadors. No per això es deixa d'exalçar l'obra de Guilhem de Peitieu —el primer trobador conegut—, on ja trobem desplegats els motius temàtics que la resta de trobadors desenvoluparan durant gairebé dos segles. Serra-Baldó subratlla l'excepcionalitat d'un moviment líric on la primera manifestació reconeguda és d'una total maduresa formal i de contingut.

Des del punt de vista lingüístic, Serra-Baldó no vacilla a afirmar que el català, malgrat les seves semblances sobretot lèxiques i morfològiques, és una llengua del tot diferenciada de l'occità. Serra-Baldó es manté al marge d'algun discurs occitanista, contemporani al seu treball, el qual apostava cap al reintegracionisme d'ambdues llengües; recordem Josep Carbonell o un menys conegut Miquel Ventura Balañà. Des d'aquest punt de vista, podem assaborir unes bones versions en un català gens afectat per arcaismes innecessaris, que busquen eficaçment —i per damunt de tot— la comprensió del text.

Cada trobador va acompanyat per un davantal on hi figura un comentari eminentment estilístic de la seva obra i que es clou amb una bibliografia essencial i de les edicions canòniques de què es disposa; tot seguit, hi trobem l'edició del text pròpiament amb la versió catalana a sota i unes notes a peu de pàgina aclaridores de la traducció. Una distribució de l'espai tipogràfic i unes preferències en la interpretació del text que ens recordem les de Martí de Riquer, que completarà *in extenso* força anys més tard. Tal vegada, allò que particularitza la crestomatia de Serra-Baldó és el títol que dona a cada versió catalana; així, per exemple, titula el cèlebre *esconditz* de Bertran de Born amb l'insòlit «Excuses a Mahalta» (potser no tan insòlit, Lazar també va titular les seves versions de Bernart de Ventadorn).

El tema dels orígens de la lírica trobadoresca ocupa un espai important en la introducció: la bibliografia desplegada reflecteix el pregon coneixement del llavors jove Serra-Baldó; la tesi llatinista, l'àrabi, la litúrgica, la llatinomediaval, etc. són ressenyades amb rigor i competència. L'autor, tal i com en l'actualitat es defensa majoritàriament, és partidari d'un origen múltiple, síntesi de les distintes teories: «és molt possible que les diverses solucions apuntades no siguin més que camins fragmentaris, encara que aprofitables tots, per arribar a esclarir aquest complex interrogant» (ps. 11-12). En aquest sentit, cal remarcar l'excel·lent intuïció bibliogràfica del nostre autor, el qual, no sols esmenta els estudis germànics i francesos en goga, sinó que també aposta per la tesi del portuguès Rodrigues

Lapa (1932), el qual menava els seus esforços investigadors en la síntesi de les diverses teories sobre l'origen de la poesia vulgar a la Romània.

No obstant això, creiem que un dels grans mèrits de l'estudi introductor de Serra-Baldó es troba en la disquisició estètica de les diverses escoles del trobar. Per bé que actualment ja ningú no defensi l'existència d'unes escoles definides —sinó més aviat d'unes característiques més o menys comunes entre trobadors, configurades, molts cops, a través del debat poètic—, la reflexió del nostre autor va tenir una repercussió dins i fora de les nostres fronteres. La lírica dels trobadors no és vista com un text esfinx, d'anàlisi exclusiva per al medievalista i/o filòleg. Els encerts poètics i formals dels trobadors són entesos com a exemple, graó primigeni, de la millor tradició lírica d'Occident. La recuperació d'uns clàssics medievals podia permetre portar a col·lació els seus encerts poéticoformals o, fins i tot, de contingut, amb la poesia contemporània o d'altres períodes. La poesia trobadoresca seria l'arrel de la tradició lírica culturalista a Occident. Els trobadors són, per al crític català, un model de classicisme, de la raó per damunt de la rauxa, de la cultura per damunt del vacu: «clàssics, pel seu amor a l'elegància i a la concentració; clàssics encara pel gran control de la intel·ligència sobre la passió i el desgavell. Disciplina: heus ací el mot d'ordre. Disciplina que no vol dir, però, renúncia, sinó submissió a la forma per a vèncer les dificultats que comporta; predomini de la raó, que no vol dir anorreament de la passió, sinó la seva canalització i purificació» (p. 24). En aquest sentit convé remarcar els esforços d'alguns intel·lectuals catalans afins al noucentisme i també a l'avantguarda per recuperar —lluny de l'afectació romàntica— el corpus trobadoresc.

És interessant veure com durant aquells anys el pensament català i l'hispanic s'interessen vivament pel barroc, no entès simplement com un període en la història de l'art, sinó com una categoria estètica. Eugeni d'Ors en seria el més representatiu, però recordem també Díaz-Plaja o Rosselló-Pòrcel. Serra-Baldó defineix el *trobar clus* i el *ric* en referència als models lírics castellans siscentistes: «dos corrents, fins a cert punt oposats: un de conceptista, d'expressions volgudament ambigües i de pensament amagat i enigmàtic; i un altre de culterà —valgui l'expressió— aspirant a la voluptuositat de la forma, amb l'ús de mots en sentit imprevist i de presència forçada, conscient de la banalitat del contingut» (p. 23). Les opinions d'Ors sobre l'esperit barroc van ser contestades, entre d'altres, per Benedetto Croce (*Teorie e fantasie moderne sul Barocco*, 1939). Tanmateix, la comparació entre la tradició del *trobar clus* i *ric* medievals i el siscentisme espanyol ha fet fortuna en els estudis sobre la poesia hermètica medieval; vegeu l'estudi d'Alberto Del Monte (*Poesia ermetica medievale*) o la introducció de *Los trovadores* de Martí de Riquer.

Les afinitats estètiques de Serra-Baldó, però, no es decanten prioritàriament ni pel *trobar clus* ni pel *trobar ric*, sinó pel màxim exponent del *trobar leu*: Bernart de Ventadorn. Jaume Bofill i Ferro ja havia donat a conèixer la lírica d'aquest trobador a la «Revista de Poesia» l'any 1925. Bernat de Ventadorn serà, per a Serra-Baldó, el cànion de la millor poesia provençal on «l'estímul esdevé expe-

riència, i és solament després d'un pas subtilíssim pels alambins més fins del cor i del sentiment, que l'obra poètica ix, pura i perfecta» (p. 59). El perfecte equilibri, doncs, entre experiència i forma.

En la cretomatia de Serra-Baldó són representats els trobadors catalans: Guillem de Berguedà, Guillem de Cabestany i Cerverí de Girona; sens dubte, la triada de trobadors de més consistència del nostre país. Hauríem de destacar la inclusió del «Lays dels auzelos» de Cerverí de Girona, obra transcrita a partir del manuscrit M de la Biblioteca de Catalunya. L'editor ens indica que en aquells moments Massó i Torrents i Nicolau d'Olwer estaven preparant l'edició de les obres completes del trobador. Una edició que, no cal dir-ho, mai no veuria la llum.

Després de la guerra civil, Serra-Baldó va haver de prendre el camí de l'exili —com Ferrater Mora, com Eduard Nicol o com tants d'altres formats en aquella Universitat Autònoma—, estroncant la que hauria d'haver estat una brillant carrera docent al nostre país; va haver de refer la seva vida a Tolosa de Llenguadoc fins a la seva jubilació. Tan sols pel fet que aquesta obra: *Els trobadors* sigui testimoni d'aquella «eporeia», fatalment destruïda pel franquisme, pagava la pena reeditar-la. Tanmateix, trobem a faltar en aquesta nova edició un preàmbul que situï l'obra de Serra-Baldó en el seu context. Cal recordar al lector actual l'empenta d'una generació d'homes que van configurar unes bases sòlides per a la nostra cultura. Tal i com va agrair un poeta, fugint d'afectacions: «Gràcies doncs a tots els altres, / Massó-Torrents, Serra-Baldó, / Riquer i els Rubió, tots dos, / i els editors de bona jeia, / Champion i Casacuberta.»

JORDI CERDÀ SUBIRACHS

AGRAMONT, Jacme d': *Regiment de preservació de pestilència*, estudis introductoris, glossari i edició de Jon Arrizabalaga, Luis García Ballester i Joan Veny, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1998.

Amb motiu de la celebració del 700 aniversari de la fundació de la Universitat de Lleida, aquesta magna institució ha promogut una nova edició del *Regiment de preservació de pestilència* de Jaume d'Agramunt (Jacme d'Agramont), que en va ser catedràtic de medicina almenys entre 1343 i 1348. El *Regiment* té un notable relleu perquè és ni més ni menys que el primer tractat mèdic sobre la pesta escrit a l'Occident medieval (1348) i afegeix a aquest mèrit la peculiaritat d'haver estat redactat originalment en llengua vulgar, en català. Aquesta última circumstància s'explica per les motivacions del tractat, orientar la població civil i els poders públics en la prevenció de l'epidèmia, que s'acostava al país i de la qual havia de morir, no gaire després de cloure l'obra, el mateix autor; malgrat aquesta voluntat divulgativa, el llibre de Jaume d'Agramunt no s'aparta del rigor de la ciència mèdica, tal com l'havia instituït des de final del segle XIII la universitat i l'escolàstica.

La feliç iniciativa de la Universitat de Lleida torna a posar en circulació una obra que ja havia estat acuradament editada per Joan Veny el 1971 (a càrrec de la Diputació de Tarragona). Ara s'ha conservat el text d'aquesta edició, però acompanyat de nous i valuosos instruments d'estudi del *Regiment*. En primer lloc, una notable introducció, a cura de dos dels principals impulsors de l'edició de l'obra mèdica d'Arnau de Vilanova, Jon Arrizabalaga i Lluís Garcia Ballester. El seu treball proporciona, d'entrada, una síntesi clara, brillant i posada al dia sobre el paper de la medicina en la societat i en la cultura medievals i, també, un apunt sobre els inicis dels estudis mèdics a l'estudi general lleidatà; la segona part de la introducció és dedicada a l'anàlisi del *Regiment*, del seu autor i del context mèdic en què apareix l'obra.

Com a l'any 1971, l'edició s'acompanya del mateix estudi lingüístic (gràfic, fonètic, morfològic i lèxic) de Joan Veny, que des de la seva primera publicació va ser acollit com a modelic i ha estat punt de referència de similars anàlisis. El text s'ho val per la seva riquesa lèxica i perquè permet l'estudi de la fonètica i la morfologia en els parlars nord-occidentals a la segona meitat del segle XIV, atesa la indubtable procedència geogràfica del seu autor i que n'hem conservat una còpia poc posterior (1388) a la seva redacció que no pot ser gaire allunyada de l'original.

Cal parar esment al glossari que inclou aquesta edició; conté no només els mots arcaics, sinó també els tecnicismes mèdics i de filosofia natural, excel·lentment definits, els noms d'espècies botàniques i de substàncies medicinals, els topònims i, encara, els noms de metges i intel·lectuals citats al text i dels quals es fa una breu ressenya biogràfica i intel·lectual.

Per si això fos poc, el llibre conté també una reproducció facsímil del manuscrit de l'arxiu parroquial de Santa Maria de Verdú que ens ha conservat el *Regiment* i una col·lecció d'il·lustracions, formada pels dibuixos preliminars que l'artista Josep Minguell va realitzar per a la preparació del mural commemoratiu del 700 aniversari de la fundació de la Facultat de Medicina de Lleida.

ALBERT SOLER

RABELLA I RIBAS, Joan Anton: «*Un matrimoni desavíngut i un gat metzinat*». *Proccés criminal barceloní del segle XIV*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Institut d'Estudis Catalans, 1998.

Un dels objectius de la lingüística històrica és d'arribar al coneixement dels registres més informals dels temps passats, en el nostre cas del català col·loquial de caràcter «vulgar» o popular. Això certament pot semblar una utopia des del punt de vista epistemològic, puix que no disposem d'enregistraments automàtics de la parla dels períodes pretèrits. Ens hem de basar, doncs, en els textos que ens han pervingut, que incorporen en major o menor grau el caràcter «artificial» de la

llengua escrita, sobretot els que foren redactats amb un caràcter formal, que de fet són la majoria. N'hi ha, però, alguns que excepcionalment ens acosten als registres més informals, entre els quals, i per al període que tractem, sobretot les declaracions personals recollides en els processos judicials de caràcter criminal, en què és essencial la precisió en la recollida per escrit d'aquestes declaracions, tant de les dels testimonis com de les dels acusats.

Aquests processos tenen un gran interès sociològic, ultra el lingüístic, i d'això ja se'n va adonar J. Miret i Sans, el primer que en va publicar una selecció ben interessant extreta dels fons medievals procedents de l'Audiència de Barcelona, sota el títol *Sempre han tingut bec les oques*. És precisament un d'aquests processos de què dóna notícia Miret, de caràcter ben truculent, com dóna a entendre el títol, el que s'estudia en aquest llibre que comentem.

Però més enllà de l'interès social estricte, aquest procés ens ofereix uns textos molt valuosos per al coneixement de la parla popular de la Barcelona del temps de Pere el Cerimoniós. A aquesta qüestió es dedica essencialment el llibre de J. A. Rabella, és a dir, que es tracta bàsicament d'un estudi lingüístic. Però, com se sol fer en el cas dels estudis d'aquesta mena, aquest també conté una bona informació històrica, topogràfica i institucional de la Barcelona de llavors. No és aquesta una informació sobrerera, sinó ben pertinent per a entendre millor el sentit del text, i en qualsevol cas és un mèrit de l'obra que hem d'agrair a l'autor, que fa una bona aportació a la història social local. Suposo que els historiadors també ho agrairan.

Per a un estudi lingüístic com aquest, cal partir sempre d'una bona base filològica, és a dir, que la transcripció i la interpretació del text ha d'ésser molt fidel i acurada. Aquesta feina prèvia, en qualsevol text medieval, manuscrit, sol presentar un cert grau de complicació. Però en els textos processals aquesta dificultat és encara molt més gran, perquè presenten una escriptura ràpida, quasi taquigràfica, plena de vacil·lacions i correccions, sovint bastant informal per tal com el text no era destinat a una difusió ulterior. A més, l'estat de conservació no sempre és bo després de les vicissituds que han patit aquests documents. I encara sort que ens hagin arribat fins a nosaltres, en aquest cas complet.

Cal, doncs, ultra la ciència i la perícia pertinents, un gran coratge i molta paciència per a enfrontar-se a aquesta tasca prèvia, certament ben difícil, i que hem de valorar i agrair com es mereix. Com a mostra d'aquesta dificultat, només cal veure la descripció dels criteris d'edició i l'aparat crític que presenta l'edició del text. No és estrany, doncs, que hi sorgeixin alguns dubtes, malgrat la cura amb què s'ha fet el treball. Així, a la pàgina 37 apareix la forma *mòlsia* («sa febra molsia» 7v20), tot indicant en nota que «la vocal pretònica no es llegeix bé. Sembla més una *o* que una *e* o una *a*»; en aquest cas podem dir que la lectura amb *a* creiem que és possible en aquest context, que donaria la lectura «sa febra m'alsia», amb una forma *alsia* del verb *alciure*, variant d'*auciure* (del llatí OCCIDERE 'matar') com indica a la nota 765 de la pàgina 192. En aquest supòsit el sentit de l'oració seria 'la febre em mati'.

En el camp de la interpretació també voldríem assenyalar que algunes formes com *guardet*, que considera imperatiu plural, és a dir, amb una desinència *-et* de

la llatina –ATE amb evolució A>e excepcional (p. 178), podria interpretar-se com d'imperatiu singular amb pronom de segona persona, *garde't* en el sentit de 'guarda't'; en aquest cas el pas a>e es justifica per l'evolució normal en català de la a posttònica travada, per tal com tot el sintagma forma un sol mot fonètic. Respecte del vocabulari, em demano si no és possible que en el sintagma «dix al morro del vagué» el complement sigui el substantiu *morrodevaques*, sinònim antic del mot *botxí* segons ens informa el *Diccionari català-valencià-balear* (s.v. *morro-de-vaques*). Aquestes observacions serveixen en tot cas per a mostrar la complexitat filològica que presenta aquest text.

I passant ja a l'objectiu principal de l'obra, podem dir d'antuvi que l'estudi lingüístic és excel·lent. L'autor coneix pràcticament tota la bibliografia sobre la matèria i la hi aplica adequadament, i hi mostra un domini ben complet de la gramàtica històrica. A més, s'ha afavorit de la tecnologia moderna informàtica, que li ha permès d'oferir uns quadres complets de la morfologia verbal i una llista referenciada del vocabulari integral del text. Hem d'assenyalar també el glossari dels mots considerats més remarcables, i el tractament complet que es fa de la sintaxi i de l'onomàstica, tant de l'antroponímia com de la toponímia, que són uns camps que no sempre són tinguts en compte en aquesta mena d'estudis.

En resum, podem dir que aquest llibre ens ofereix un coneixement molt profundit de la parla vulgar barcelonina de la segona meitat del segle XIV. Les aportacions són molt nombroses, d'entre les quals destacarem la utilització de l'article provinent d'IPSU (bandejat de la llengua escrita comuna), l'extensió de la terminació -e en la primera persona del present d'indicatiu en formes com *tremole*, la solució [w] de la desinència verbal -TIS, etc.

Esperem que aviat apareguin altres estudis similars corresponents a altres localitats del nostre domini lingüístic, els quals, junt amb els ja existents, ens permetran un coneixement ampli de la parla viva de les seves variants diatòpiques. Es tracta d'una tasca àrdua però que dona uns bons resultats científics.

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

Epistolari de la València medieval II, a cura d'Agustín Rubio Vela, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.

Quan l'erudit Miret i Sans va tractar de demostrar amb pèls i senyals que *Sempre han tingut bec les oques* i que la realitat reflectida en la rica documentació conservada en els nostres arxius supera sovint la imaginació dels millors novel·listes, la hipocresia dels inquisidors de coll tort el va condemnar al silenci. Anys més tard J. Riera confirmaria en el seu *El cavaller i l'alcajota* (Barcelona, Club editor, 1987/2), de quina manera aquesta classe de documents compensa la manca

d'una novel·la realista medieval. Suara J. A. Rabella i J. F. Mira han tornat a poar en els vells papers. El primer copiant i estudiant un procés criminal barceloní del segle XIV (*Un matrimoni desavingut i un gat metzinat*, Barcelona, IEC, 1998); el segon replantejant el tema etern de l'amor a partir d'uns fets reals d'innegable dramatisme (*Quatre qüestions d'amor*, València, 3 i 4, 1998). Quants s'agraden de les històries autèntiques no cal que es perden, doncs, en la gòtica boscúria de les recreacions de Hella S. Haasse, i similars. Tenen ara a l'abast un llibre tan important com fascinant, que documenta de manera puntual i fidedigna, en el valencià castís i elegant que ens llegaren els nostres avantpassats, la peripècia quotidiana de la València de l'anomenat «Segle d'Or». Una època tan mitificada com ignorada, que ara podem conèixer millor des de la perspectiva dels mateixos jurats que controlaven amb exemplar i paternal providencialisme els destins de la nostra ciutat. Es tracta de l'*Epistolari de la València Medieval*, a cura d'Agustín Rubio Vela, excel·lent medievalista el nom del qual és una garantia de fidelitat a la lletra i l'esperit dels textos editats i també del bon gust i de la rellevància del material seleccionat. El volum conté una tria basada en un ampli criteri historiogràfic, estètic, lingüístic i anecdòtic, molt convincentment explicat en l'estudi introductori, de 166 cartes enviades pels jurats valencians entre 1311 i 1522. A través d'aquests textos, escrits sempre amb un estil que s'adequa molt bé tant a les circumstàncies del missatge com a la qualitat de la persona adreçada i que destaca en ocasions per la solemnitat o la ironia i sempre per una molt remarcable capacitat d'expressar els conceptes amb una dignitat mai exempta d'elegant discreció, podem encara ara sentir el batec intens del pols d'una urbs oberta al comerç, que viu amb intensitat la seua religiositat, les seues festes i les seues pors i tragèdies quotidianes. És impossible descriure en unes poques ratlles la polivalent i extraordinària riquesa d'aquestes missives tan injustament oblidades i que Rubio ens ofereix perfectament anotades i amb la bibliografia rellevant. Són molts qui pensen que el caràcter burocràtic d'aquests documents pressuposa la monotonia de l'estil i la pesada insistència en un registre lingüístic tan limitat com rutinari. Van molt errats, com bé ho prova la lectura d'uns textos farcits d'apotegmies i de citacions llatines i on el to sovint hiperbòlic i declamatori d'un estil cercadament elevat, farcit d'epítets i neologismes, quiasmes i paranomàxies i on no manquen les formulacions més o menys afectades, contrasta i es conjumina alhora perfectament amb l'àgil naturalitat dels refranys i dites col·loquials i el recurs als calcs textuals de les expressions directament copiades del registre oral del carrer, segons ho demana el context i la temàtica de cada carta. En aquest sentit ens trobem davant un riquíssim document de la vitalitat i riquesa de la llengua del XV, que caldrà estudiar a tots els possibles nivells, com a complement necessari dels textos literaris.

No cal dir que els temes tractats són tan variats com ho era i és la mateixa vida d'una ciutat mediterrània. No sols toca tots aquells aspectes relacionats amb l'esdevenir quotidià i la problemàtica del cap i casal del Regne, sinó que es fa ressò de la relació entre la capital i les restants ciutats; la del Regne amb el rei i les altres parts

integrants de la Corona. Els textos demostren fins a quin punt l'innegable i especial sentiment dels valencians de l'època de compartir una empresa comuna, una mateixa nacionalitat i una mateixa llengua amb els catalans i mallorquins, és ben compatible amb una clara voluntat d'autonomia i amb una tenaç i constant defensa de les pròpies prerrogatives i drets. Tot i saber manifestar-se solidaris d'empreses alienes, es distancien clarament de l'aventura italiana del Magnànim i de la guerra civil catalana. Les cartes ens permeten penetrar en la mentalitat de la classe burgesa que governava la ciutat, del tot identificada amb un sistema de values —el seu—, que tracta de defensar de manera tan eficaç com coherent, en tots els aspectes, ètic, estètic i pràctic: creació i manteniment d'edificis representatius com la Llotja, atracció i foment de mercaders i d'especialistes estrangers, defensa de la justícia i de les garanties legals dels ciutadans i dels béns dels valencians expoliats per corsaris estrangers, foment sistemàtic de la caritat, desplegament d'una hàbil diplomàcia i en casos extrems del poder militar de la ciutat. Ens permeten també de fer-nos una idea dels problemes que planejaven damunt la ciutat: la frontera amb els moros de Granada, que la presència massiva de musulmans —que d'altra banda constituïen una de les fons més importants de riquesa—, convertia en una amenaça permanent; les faccions i bandositats dels senyors, les interdiccions eclesiàstiques degudes als conflictes entre la jurisdicció civil i l'eclesiàstica, les fams causades per les sequeres, inundacions o manca de blat; les pestes, terratrèmols, guerres i conflictes socials, etc. Problemes que hom relacionava amb l'acció punitiva de la justícia divina a causa dels escàndols i pecats, com ara la relativa tolerància de moros i jueus en el si de la societat, els avalots i destrucció del Call i de la moreria, els robatoris, assassinats, raptos, tafureries i històries de bordell i de monges i freres corruptes; crims que hom tractava d'exorcitzar mitjançant processons, rogatives i la pràctica organitzada de la pregària i de la caritat.

Qui ha tingut avinentesa de tenir accés directe als materials d'on s'ha operat la present tria pot a vegades lamentar la no inclusió d'una o altra missiva que li ha cridat particularment l'atenció pel seu estil colpidor, anecdòtic o per la seva vàlua documental. Tanmateix això només prova, si més no, l'extraordinària riquesa del fons utilitzat que potser hom no hauria de renunciar a publicar, prest o tard, amb suport oficial *en la seva totalitat*. Com és sabut, una tria és una tria, i com a tal ha de respondre, i respon naturalment, al gust personal i a la intencionalitat i criteris que s'ha fixat el compilador. Intencionalitat i criteris que Rubio Vela ha marcat perfectament. Com que la tria efectuada s'opera sobre un camp molt vast, la mateixa extensió de la panoràmica oferta atempera la intensa sensació negativa de desastre que pot produir i de fet produeix una lectura molt més limitada i sectorial, com ara l'efectuada per mi mateix amb els materials del període que va del 1450 al 1465, època de la possible elaboració del *Tirant*.

No cal dir que alguns dels personatges que pul·lulen per aquestes denses pàgines podrien ser fàcilment assimilats en una fabulació. Personalment triaria el de Joaneta, la pobra tinyoseta «de huyt anys» obligada a captar, de la qual ningú no vol tenir cura «per rahó de la tinya»; l'humaníssima mare d'En Berenguer Mato-

ses, la qual «no cessa escampar llàgremes per l'absència de son fill, e, segons és costuma de dones, ranyar son marit que li torn aquell a casa» i puga deixar així el servici en les galeres papals. Alguns són certament dignes d'un novellino del Boccaccio, com ara el clergue Pere Alcoç, «hom sediciós, tumultuós e molt escandalós, que usa art de nigromància e invoca diables»; o el pobre «plomaller appellat en Frou», al qual la seua dona, «putana pública e notòria, sens abstinència alcuna», fa banyut consentit amb «hun frare predicador appellat frare Morell» que «la té per amiga públicament en casa de son pare del dit frare, en la orta de la dita ciutat»; o l'anciana i honesta sor Peyrona Malet, «arraconada, vituperada e mesa a laments e merors» per una luxuriosa conjura de les seves monges i dels frares que «sots color de confessions e pensar monges malaltes —de aquella, emperò, furiosa e ràbida malaltia de cremor natural—, entren, habiten e dormen dins lo dit convent, vetlants e observants les monges en lurs malalties e insaciable apetit carnal», han imposat e «mesa en prioressa una altra, qui mils merexeria en aquell temps ésser deessa de amors». Tots ells reclamen a crits la faceciosa eloquència d'un narrador de la talla de l'ase tinyós de la coa tallada de les famoses historietes turmedianes. Cal felicitar l'editor d'aquest imprescindible volum, i també a l'«Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana» per aquesta nova mostra d'una tasca científica tan eficaç com necessària. Com els restants quaranta-tres volums de la col·lecció «Biblioteca Sanchis Guarner», on s'integra, tots ells centrats en temes valencians, aquest llibre és un espill fefaent d'una realitat que alguns fa temps s'esforcen per esborrar i /o per tergiversar.

ALBERT G. HAUF

SANCHIS SIVERA, Josep: *Estudis d'història cultural*. Edició, bibliografia i notes a càrrec de Mateu Rodrigo Lizondo. Notícia biogràfica de Francesc Pérez i Moragón. Pròleg d'Antoni Ferrando, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

La producció historiogràfica del canonge valencià Josep Sanchis Sivera (1867-1937) segueix interessant malgrat el temps transcorregut. Hom podrà assenyalar-hi defectes, que en té, sense dubte. Però el fet que la seua siga encara la millor edició —l'única completa i anotada— del *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim* (1932); que la seua gran monografia sobre *La catedral de Valencia* (1909) no haja estat superada i puguem llegir-la a casa gràcies a una edició facsímil de 1990, o que els seus articles sobre la *Vida íntima de los valencianos en la época foral* (1932-35) reapareguessen en 1993 en forma de llibre per iniciativa d'una editorial privada, són mostres evidents, entre moltes d'altres, de la solidesa i la modernitat d'una tasca investigadora tan àmplia i diversa com digna de respecte i d'admiració. D'ara endavant, gràcies a una felicitat iniciativa de l'IIFV, el lector no necessitarà visitar

les hemeroteques per disposar d'un selecte conjunt de treballs del nostre il·lustre historiador, tots ells referents a la cultura valenciana de les èpoques baixmedieval i moderna, que al seu moment en van contribuir a un coneixement més profund, i que han vingut proporcionant a diverses generacions d'estudiosos informació rica i d'interès, així com pistes per mamprendre noves recerques. El deute, no sempre reconegut, que hi tenim és gran.

Anotats i en versió catalana d'Elvira Íñigo, els treballs que configuren aquest nou volum —el número 45 de la «Biblioteca Sanchis Guarner»—, estan encapçalats per dos amplis articles sobre llibres i biblioteques basats en documentació dels segles XIV-XVII —*Bibliologia valenciana medieval* i *Bibliologia valenciana* (segles XV, XVI i XVII), que, com Mateu Rodrigo indica al seu estudi introductori, «ofereixen una reconstrucció de la història del llibre a València». Als arxius de la ciutat de València —el del Regne, el Municipal, el de la Catedral i el del Col·legi del Patriarcat—, i, en menor mesura, al de la Corona d'Aragó (sempre, en aquest cas, a través dels *Documents per la història de la cultura catalana mig-eval* de Rubió i Lluch), Sanchis Sivera va saber trobar-hi l'abundant material amb què va elaborar aquestes dues monografies, que van ser decisives sobretot per al coneixement de la lectura i de les biblioteques del Quatre-cents, centúria a què correspon la major part de la informació i on, com és sabut, es va introduir i va arrelar molt d'hora la invenció de Gutenberg a la capital del regne. El nostre autor va saber recrear l'ambient cosmopolita d'aquella València finisecular de mercaders, llibreters i impressors arribats de fora, que van estimular, amb la nova art de fabricar llibres, el declivi i la desaparició de la indústria local de còpia i il·lustració de manuscrits, antiga i de gran anomenda, que havia estat portada pels Crespí a un nivell artístic extraordinari.

L'oratorària del sant valencià Vicent Ferrer es el tema dels dos següents treballs, menors ja en extensió. Recordem que el nostre erudit canonge va escriure el 1896 una biografia del famós predicador, i que el 1932 va començar a publicar en la col·lecció «Els Nostres Clàssics» els seus Sermons en llengua vulgar, dels quals només van poder veure la llum els dos primers toms. (L'empresa, interrompuda per la seua mort, va ser continuada el 1975 per Gret Schib, que la va portar a bon port.) Anys abans, el 1927, havia editat a la Institució Patxot de Barcelona un gruixut volum amb les predicacions del dominic a València durant la Quaresma de 1413. I el 1926 va publicar el breu article, que ara veu novament la llum, intitulat *Dos sermons inèdits de sant Vicent Ferrer*, amb el text de dues suggerents peces de l'oratorària vicentina que, per procedir del sermonari de la Catedral de València desaparegut el 1936, avui podem llegir gràcies a la labor de Sanchis Sivera. Aquest va estudiar també el manuscrit conservat en el museu Calvet d'Avinyó que recull, en versió llatina, la predicació del sant al seu pas per Mallorca els anys 1413 i 1414. Va ser fruit d'aquesta anàlisi l'altre article, *Un còdex de sermons de sant Vicent Ferrer a Avinyó*, publicat el 1929 als «Anales del Centro de Cultura Valenciana», inclòs al llibre que comentem.

La selecció es completa amb dos breus estudis monogràfics d'interès historiocultural. En un, que data de 1930 (*Un llibre de teologia del segle XV escrit en*

valencià), va donar a conèixer una insòlita obra de teologia, el *Memorial de la fe cathòlica*, escrita en la València quatrecentista per un laic de família il·lustre, el donzell Francesc de Pertusa, que va emprar la llengua vulgar, potser —com Sanchis apunta— «per seguir els corrents lul·listes, aleshores tan en voga». Posa col·lofó al volum en opuscle primerenc i valuós, *La dramàtica en la nostra Catedral durant l'Edat Mitjana* (1909), en què es dona notícia de les representacions que s'hi feien la nit de Nadal, el dia de Pentecosta —la *Palometa*— i el de l'Assumpció, amb abundants dades documentals sobre les dues primeres.

És de justícia reconèixer el bon treball dels qui s'han encarregat de l'edició d'aquest llibre, que no és una simple recopilació d'articles d'un autor. Es deu a Francesc Pérez i Moragón una *Notícia biogràfica* breu, intel·ligent i documentada, en què el lector no només trobarà informació sobre la vida de Sanchis Sivera, sinó també sobre la seua personalitat intel·lectual. Hi situa el nostre autor en l'ambient cultural i ideològic de l'època, i ens proporciona algunes interessants valoracions, d'ell i de la seua obra, que van fer il·lustres contemporanis seus. Amb el mateix rigor i la mateixa ponderació està redactat l'estudi introductori, més extens, de Mateu Rodrigo Lizondo, que constitueix sense dubte la més completa anàlisi realitzada fins avui de la producció historiogràfica d'el canonge valencià, de qui diu: «cultivà la Història inspirat per un ideal patriòtic i civil, molt propi de la seua generació i del moviment de la Renaixença, que compartia amb el notable grup d'erudits i investigadors, en general d'orientació conservadora, aplegats entron de la societat Lo Rat Penat i del Centre de Cultura Valenciana» (p. 19). Rodrigo Lizondo hi subratlla també l'estreta relació d'amistat i de confiança que va unir Sanchis Sivera amb Roc Chabàs, canonge arxiver de la Catedral valentina i un eminent historiador, del qual aquell es va sentir deixeble, i amb el qual va compartir «una mateixa passió historiogràfica, ben ensolcada dins del mètode científic i de la investigació d'arxiu» (p. 16), i crítica en termes morigerats, bé que contundents (p. 18), el desorientador i inexacte perfil que, sobre aquests autors —i, en general, sobre tots els historiadors de l'època que realitzaren la seua activitat investigadora a la ciutat de València—, ha traçat recentment P. Viciano en un treball ben diferent, quant a densitat, ponderació i rigor, al que ara comentem (*La temptació de la memòria*, València, 1995).

Però ací no acaba la tasca de l'editor. Rodrigo Lizondo, a més d'oferir al lector una completíssima *Bibliografia de Josep Sanchis Sivera* (ps. 47-56), n'ha adquirit els articles amb setanta-cinc notes, recollides en un apèndix final, fruit d'una meticulosa lectura crítica que l'ha portat prou de vegades a resoldre dubtes al mateix arxiu on se'n conserva —lamentablement no sempre— el document original. Gràcies a aquesta tasca silenciosa i poc habitual, valorada per Antoni Ferrando al pròleg de l'obra, els textos del canonge valencià, escrits en prosa —convé, recordar-ho— en què els investigadors no comptaven amb instruments de treball que nosaltres considerem imprecindibles (el *DCVB* d'Alcover-Moll-Sanchis Guarnier, o el *DECLC* de Coromines, entre d'altres), es veuen ampliat amb la notícia de treballs ulteriors, es matisen a la llum de noves dades, i també, de vegades es corregeixen —sempre amb respecte i discreció— quan l'errata o l'error de transcripció resulten patents.

Una obra tan ben feta i tan oportuna, hauria merescut una més alta qualitat en la reproducció de les dues úniques i interessants fotografies que la il·lustren, una lletra de major cos per als textos documentals, i també, sobretot, un índex onomàstic i de matèries —en especial de títols i *incipits* dels llibres al·ludits—, que facilitaria prou la consulta a l'estudiós.

AGUSTÍN RUBIO VELA

SANTCLIMENT, Francesc: *Summa de l'art d'Aritmètica*, Introducció, transcripció i notes a cura d'Antoni Malet, Vic, Eumo Editorial, 1998.

Donem notícia de la publicació d'aquest llibre per tal d'advertir de la importància lingüística que té; escrit en català i publicat a Barcelona el 1482, és el primer llibre de matemàtiques que es va imprimir a la Península Ibèrica i un dels primers impresos a Europa, com diu el matemàtic Antoni Malet en el «Prefaci»; però, no ha estat tingut en compte ni pel *Diccionari català-valencià-balear* d'Alcover i Moll, ni pel *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* de J. Coromines.

La present edició és feta contemplant quasi exclusivament l'interès matemàtic de l'obra, i per aquest motiu en l'estudi previ, excepte unes notes superficials sobre el lèxic i l'estil destinades a la comprensió del text, no es tracta l'aspecte lingüístic. Tampoc no s'hi fan gaires consideracions respecte del context històric general en què va aparèixer l'obra ni respecte de l'autor (que potser pertanyia al famós llinatge Santcliment de mercaders i ciutadans honrats de Barcelona). Aquestes omissions, que sobten els filòlegs, són de fet normals per a un historiadore de les matemàtiques, és a dir, d'una ciència «pura».

D'acord amb aquestes premisses, la transcripció només pretén de fer entendre el text original a un lector actual que només disposi del DIEC com a element auxiliar. Per sort per als lingüistes, s'hi inclou una reproducció facsimil de l'edició de 1482, que permet de conèixer directament el text.

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

TORRES I TORRES, Marià: *La llengua catalana a Eivissa al segle XVII. «Reals ordinations de la universitat d'Eivissa» (1663). Introducció, estudi lingüístic i transcripció*, Eivissa, Editorial Mediterrània, 1993.

L'edició i l'estudi lingüístic de qualsevol text és sempre una iniciativa benvinguda, i molt especialment si el text en qüestió pertany al període tradicionalment anomenat Decadència. El text editat per Marià Torres i Torres té, a més, l'interès

propi dels textos escrits fora del Principat, en aquest cas a Eivissa. Es tracta de les *Reals ordinacions de la universitat d'Eivissa* (1663) i és, per tant, un text de caràcter jurídic que respon al model estàndard de l'època. L'estudi comença amb una introducció general sobre l'illa d'Eivissa, la institució de la universitat d'Eivissa i el context històric, econòmic i social del període de la còpia editada. Seguidament, l'autor ofereix una descripció sumària del manuscrit, propietat de la família Fajarnés Ribas i còpia de l'original que es conserva a l'Arxiu Històric Municipal d'Eivissa. Pel que fa als criteris de transcripció, tot i que no són explícits amb detall, l'editor segueix els més habituals. Indica la foliació, la numeració de les línies i fins i tot transcriu «els enllaços entre foli i foli amb la repetició de la primera síl·laba del mot», és a dir, els reclams. També ofereix al lector una llista de les abreviacions més freqüents dins el text. I contràriament al que és més habitual, les anotacions marginals i les correccions del copista no van en nota a peu de pàgina sinó en l'apartat d'*Observacions al ms.* de la introducció.

L'estudi lingüístic és fet amb un interès principalment dialectològic. Per això l'autor completa la informació amb dades sincròniques de l'eivissenc actual. Per contra, les explicacions lingüístiques relacionades amb la gramàtica històrica són molt breus i escasses. Tracta les qüestions gràfiques, fonològiques i morfològiques de caràcter més general i en conjunt és bàsicament descriptiu i poc analític. N'és un bon exemple l'explicació del canvi $a > e$ en els mots *lleg*, *lledres*, *vietge*, que són presentats com a excepcions al manteniment regular de la $a < A$ tònica llatina, sense fer esment de la tendència analògica prou coneguda que motivà aquesta vacil·lació en català medieval i sense referir-se, per exemple, a les explicacions que sobre aquesta qüestió apareixen als manuals més bàsics, com la *Gramàtica històrica* de F. de B. Moll. A canvi, l'autor compensa aquestes mancances presentant uns mapes sobre l'alternança a / e en l'eivissenc actual.

Igualment, en el capítol dedicat a la morfologia verbal, que conté unes taules ben útils de les formes verbals del text, presenta la forma de la primera persona del present d'indicatiu *posse* 'poso' com un fet una mica sorprenent tractant-se d'un text baleàric; on pertocaria la forma sense cap desinència. I remarca que l'alternança del tipus *pos* – *pose* és habitual en els textos eivissencs del segle XVII. Potser hauria valgut la pena indicar que és en aquest segle que es generalitza la forma amb la desinència –o al català central. De manera que és ben lògic que els textos eivissencs alternin les dues solucions més tradicionals, i pròpies del català estàndard del segle XVI, abans de decantar-se definitivament per la solució sense desinència, que era la que s'havia mantingut amb més força en el català baleàric. D'altra banda, com ocorre sovint en aquesta mena d'estudis, els temps compostos de perfet hi són tractats molt de passada, sense ni tan sols indicar explícitament que en el text, com en l'eivissenc actual, són presents els dos auxiliars propis de la veu activa durant aquest període: *haver* per a les construccions transitives i *ésser* per als verbs pronominals i la majoria de verbs intransitius. Tot i que ja hi apareixen alguns exemples de verbs intransitius de moviment que prenen l'auxiliar *haver*, preludiant la tendència que acabaria imposant-se en català central al segle XIX.

Com és habitual en molts estudis lingüístics, la sintaxi del text no és tractada i l'anàlisi del lèxic és, en canvi, prou detallada. Marià Torres dedica unes pàgines a l'estudi dels castellanismes inclosos dins el text, que van acompanyats d'uns comentaris sobre les causes històriques, econòmiques, demogràfiques i culturals presents en el procés de castellanització de la llengua eivissenca durant els segles XVI i XVII. També presenta un glossari força extens. És remarcable que l'autor hagi volgut analitzar la toponímia del text, que inclou la toponímia urbana de la ciutat d'Eivissa, de les illes i illots, els topònims esparsos de l'interior de l'illa i les Salines d'Eivissa. L'estudi toponímic va acompanyat de mapes, plànols i il·lustracions que localitzen els indrets esmentats en el text.

Finalment, l'estudi lingüístic tracta la influència llatina en el lèxic i la sintaxi de les *Ordinacions* i els trets fonètics i morfosintàctics propis de l'eivissenc presents en el text.

MAR BATLLE

BASTERO, Antoni de: *Història de la llengua catalana*, a cura de Francesc Feliu, Vic, Eumo editorial, 1997.

La benemèrita col·lecció «Biblioteca Universitària. Història de la Llengua», publicada a Vic per Eumo editorial, de què ja vam tenir ocasió de comentar els cinc primers números (veg. «Llengua & Literatura», 8 (1997), ps. 525-527) i per la continuïtat de la qual fem uns vots ben expressius, ens ha ofert posteriorment aquest altre volum.

D'antuvi cal dir que F. Feliu (professor de la Universitat de Girona que va dedicar la seva tesi doctoral precisament a l'obra filològica de Bastero) no solament ens ofereix una bona edició filològicament correcta d'aquesta obra, pionera o precursora de la lingüística catalana, sinó que, a més, en un capítol titulat «Sentit i context de la Primera Història del Català» (*sic*), ens ofereix una informació molt valuosa i documentada, fruit de les seves recerques, de la bibliografia i de l'obra de Bastero. D'entre la nombrosa informació aportada, i com a mostra del seu interès, ens referirem a alguna d'aquestes dades.

Respecte de la biografia de Bastero, canonge erudit de la seu de Girona, Feliu comprova que la llarga estada a Roma, del 1710 al 1724, on havia anat oficialment a defensar un plet que ja era resolt abans de 1715, fou deguda de fet a un desterament polític a causa del seu austriacisme, malgrat que el seu germà petit Baltasar fou precisament un borbònic destacat (ps. 10-12). Aquesta llarga estada a Roma permeté precisament a Bastero d'escriure la seva obra erudita, particularment la *Crusca*, que li ha donat fama, però també d'altres i diversos projectes més o menys realitzats, que continuà després del seu retorn a Catalunya, primer a Barcelona i després a Girona, fins a la seva mort el 1737.

Un d'aquests projectes no realitzats del tot és precisament aquesta *Història de la llengua catalana*, de la qual només es conserva el llibre primer i una petita part del tercer; per a la realització d'aquestes parts l'autor utilitza materials diversos seus anteriors i nombroses citacions copiades d'altres llengües. Això explica que l'obra comenci en català, aprofitant un fragment de la *Gramàtica italiana* que havia escrit en aquesta llengua, però passà aviat al castellà, a la darrera frase del primer apartat, on s'inicia pròpiament la redacció de l'obra segons Feliu (p. 48). Respecte del contingut, en general fusiona les teories dels provençalistes i antiquaris francesos sobre la *llengua romana*, que l'autor identifica amb el català, i per aquest motiu identifica amb aquesta llengua fins i tot els juraments d'Estrasburg (p. 90).

En relació amb aquesta qüestió, dedica el capítol quart del llibre primer a l'etimologia del nom de Catalunya, on després de comentar críticament totes les teories conegudes, es decanta per l'origen més autòcton: *Gotholania*, rebutjant així qualsevol procedència gàllica, inclosa la llemosina.

D'acord amb la seva teoria catalanocèntrica, l'únic capítol redactat o conservat del llibre tercer és dedicat a l'extensió d'Espanya, que té un subtítol llarg i ben explícit: «Conjeturas, las quales todas juntas considerdas pruevan con evidencia que nuestra lengua se extendió y se usó por toda España, y fue propia y natural de todos los reynos y provincias de la monarquia, excepto las que usan y hablan la lengua bascongada» (p. 137).

En fi, mercès a l'esforç de F. Feliu, els estudiosos de la llengua catalana ja disposen d'una bona informació d'Antoni de Bastero i d'una bona edició d'aquesta obra seva. Desitgem que continuï el treball en aquest sentit i que ens pugui oferir aviat les altres obres encara inèdites del canonge, particularment la *Gramàtica italiana* per a ús dels catalans, a què hem al·ludit, escrita en la nostra llengua.

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

BOSCH I RODOREDA, Andreu: *Els noms de la fruita a l'Alguer. Edició dels registres d'estimes de fruita de la «Barracelleria» (1783-1829)*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999 («Textos i Estudis de Cultura Catalana», 68).

L'Alguer i la seva llengua autòctona són una penyora de catalanitat al cor de la Mediterrània, com tothom sap. Però l'alguerès, entranyable illot lingüístic català a l'illa de Sardenya, constitueix a més, a parer meu, un enclavament romànic d'excepcional interès. Arrecerat per la mar, obert a una convivència de segles amb altres realitats romàniques de la terra sarda, s'ha demostrat ben receptiu davant les influències i els transvasaments que li han anat arribant des de romanços de dins i de fora de l'illa. El sard (logudorès, nuorès i campidanès) i els altres parlars de Sardenya (sasserès, gallurès, genovès tabarquí). O representants romànics exteriors que, però,

han tingut durant algun període de temps una projecció sobre el món sard (i l'alguerès): així, el napolità, el genovès, l'italià (d'influència creixent, i persistent, com a llengua sostre), àdhuc el castellà. En definitiva, tot un món de confluències romàniques, de mestissatge romànic, sobre un fons català. Tota una invitació a l'estudi de la interferència lingüística, des d'una perspectiva (catalanoromànica) poc habitual.

Com poc habitual és l'esperit romànic que destil·la Andreu Bosch i Rodoreda amb l'obra que ací ressenyo. Obra elaborada amb el saludable tarannà de qui contrasta i enriqueix les dades d'una parcel·la romànica (alguerresa, catalana) amb les d'un marc romànic més ample (parlars de Sardenya, parlars d'Itàlia, italià, castellà, entre d'altres). Ben meritori em sembla l'estudi del seu corpus de noms de fruita algueresos. No menys minuciosa i acurada, l'edició de les fonts d'on ha extret el corpus sotmès a anàlisi. Fruit, tot plegat, d'una intensa labor llibresca (recerca de material, consulta bibliogràfica) i del coneixement directe de la realitat algueressa contemporània.

La *Presentació* de l'obra (ps. 7-9) justifica d'entrada la procedència del treball: «Aquest llibre és una edició reduïda de la tesi de llicenciatura *Edició dels registres d'estimes de fruita de la "Barracelleria" a l'Alguer durant el primer terç del XIX. Estudi dels noms de la fruita*, llegida el maig del 1997 a la Facultat de Filologia de la Universitat de Barcelona» (p. 7). I una tesi de llicenciatura ens sol fer pensar en un investigador novell, en una mena d'investigació lluny encara de la maduresa. Però hi ha tesines i tesines. La que constitueix la base d'aquest llibre és sens dubte un treball consistent, i el seu autor (tot i ser relativament novell) ha demostrat ja en els últims anys una notable trajectòria investigadora a còpia de publicacions sobre el món lingüístic alguerès.

A la mateixa *Presentació* se'ns revelen els objectius perseguits, des dels que van guiar la tesi fins als que han definit la present publicació. El que es va concebre originalment, en la tasca del graduand, com una edició (la d'uns registres d'estimes de fruita del XIX, redactats en català, i la d'altres textos contemporanis escrits majoritàriament en català i —menys— en castellà i en italià) ha donat pas a un estudi lingüístic, diacrònic i sincrònic, d'una parcel·la lexicosemàntica ben interessant (els noms de la fruita i les seves varietats), amb el rerefons etnolingüístic d'una realitat adherida a la terra, amb el repte d'esbrinar en cada cas la raó de ser dels diferents noms, les afinitats (catalanes i/o romàniques) de cada denominació.

La *Introducció* (ps. 11-42) de l'obra ens informa sobre el marc històric de la mostra així com sobre l'entitat i la procedència del corpus. Primer de tot, el cos dels *barracelli* (en italià; *barrantxels* en alguerès; *barranchellos* en sard),¹ «la tasca primordial dels quals és la protecció dels camps de conreu, organitzats en com-

1. He trobat a faltar alguna mena de justificació etimològica per a aquest tipus lexical, amb els seus derivats, com la mateixa *Barracelleria* continguda al títol o les diverses variants gràfiques esmentades en la *Introducció* (procedents del corpus analitzat): *Barracellaría*, *Barrancelaria*, *Barrancelleria*... Al DCECH de Coromines/Pascual (s.v. *barrachel*) hi llegeixo sobre aquest antic italianisme de l'espanyol, definit a l'obra com a 'jefe de los alguaciles': «[...] con este nuevo uso volvió a pasar al it. *barracello* (1607) y al sardo *barra(n)cellu*, *barranzello*, 'guardia rural a caballo' [...]».

panyies constituïdes com a societats privades de defensa i d'assegurances contra els robatoris de les collites, els incendis provocats i el pasturatge abusiu.» (p. 12). *Barrantxels* que justifiquen la conveniència d'un procediment d'estimació de la fruita (ps. 13-22) com el del període comprès entre 1783 i 1829. Segueix una *Descripció dels registres i altres manuscrits* d'aquest període (ps. 22-31), precisament els documents editats en el gruixut apèndix (ps. 213-381) que completa l'obra.² Els corresponents *Criteris d'edició* s'expliciten a les ps. 31-34. També les equivalències de les sigles identificadores de cada font (ps. 34-35). Però el corpus lexicosemàntic de la fruita es nodrirà no tan sols de les fonts editades (registres i textos manuscrits, i específicament els del primer terç del XIX, a partir dels estatuts de *Barracelleria* del 1802). També acollirà denominacions extretes dels registres de danys d'un període més ampli (1683-1829). Un llistat complet de totes les denominacions procedents de fonts escrites (les editades, en lletra rodona; les altres, en cursiva) se'ns presenta a manera de guió a les ps. 36-41. Volum d'informacions d'interès diacrònic que l'autor completa amb notícies sincròniques, fruit del treball de camp desenvolupat durant els anys viscuts a l'Alguer (1994-1996). La relació d'informadors es troba a la p. 42, tot just després d'una *Taula d'abreviatures de llengües i varietats dialectals* (ps. 41-42).

La tercera part del llibre (*Estudi del camp lexicosemàntic de la fruita i de les seves varietats*, ps. 43-194) reuneix, per ordre alfabètic de noms de fruita, 26 apartats,³ que contenen al seu torn els corresponents subapartats (en ordre també alfabètic) de varietats de fruita.⁴ L'apartat 27 arreplega els noms d'altres fruites només documentats als registres de danys (registres no editats, 1683-1829).⁵ És en aquesta part nuclear del llibre on s'elabora la matèria primera (alguerresa, catalana, romànica) reunida per l'autor i es contrasta amb dades d'altri. A més de remissions internes (que ajuden a lligar caps) hi ha tota una densa xarxa de citacions bibliogràfiques, acompanyades de claus (AUTOR any, pàgines; sigles, noms abreujats) que remetien a la relació bibliogràfica de referència (ps. 205-212). Citacions en notes a peu de pàgina, i citacions que s'insereixen al cos del text. Val a dir que aquestes últimes, tot sovint literals, dificulten un xic la lectura del conjunt del text, i provoquen manta vegada un cert desconcert pels canvis de registre o de llengua. A la citació de dades alienes sembla que cal atribuir els canvis de (meta)llengua en l'esment de conceptes/definicions com 'legumbre blanca con mancha negra' (p. 69),

2. Edició dels registres d'estimes de fruita i altres manuscrits. Amb les parts següents: *Estimes de fruita* (de set fonts documentals diferents), *Esborranys d'estimes de fruita*, *Tarifes de fruita*.

3. De fet, noms de fruita o d'altres productes de la terra. Noms genèrics que enumero a continuació: *all*, *berracoc* ('albercoc'), *cariasa* ('cirera'), *codony*, *figa*, *figa d'Índia*, *garrofa*, *júdia* ('mongeta'), *llima*, *llimó*, *magrana*, *metla* ('ametlla'), *móra*, *nou*, *oliva*, *pera*, *pirastu* (tipus de pera), *poma*, *poma préssec*, *potata* ('tomàquet'), *préssec*, *pruna*, *raim*, *serva*, *síndria*, *taronja*.

4. Amb denominacions d'allò més suggerents. Formades, en general, pel nom genèric més una precisió adjectiva o sintagmàtica (complement de nom): *figa martinenca*, *oliva sivillana*, *pera de cuixa de dona*, *pera del cor madur*, *berracoc del pinyol dolç*...

5. Fruitas o altres productes de la terra: *atzerola*, *carabassa*, *cidru* ('poncem'), *gínjol*, *meló*, *nèspula*, *pompia* ('poncem'), *vellana*.

‘pero selvatico’/‘peruggine’ (p. 80) o (amb sensible ruptura metalingüística) el cast. *durazno* ‘préssec’ i ‘variedad de melocotón algo más pequeño’ de la p. 140. La densitat de referències bibliogràfiques en el text pot ser també un inconvenient per a una lectura fluida. O el caràcter telegràfic d’algunes parts, amb abreviatures no explicites enlloc (tot i ser prou transparents): *doc.*[umentació], *top.*[ònim], *mod.*[ern], *esp.*[ecialment], *respect.*[ivament], *var.*[iant]. Semblant consideració em mereix l’ús de l’abreviatura *cf.* al si d’una frase, al cor del text: *que cal cf. amb l’alg. mod.* (p. 78); *que cal cf. amb el sd.* (p. 138).

Tot plegat, qüestions de forma, de detall, que no desvirtuen la qualitat de l’estudi. Tampoc alguna altra petitesa que he detectat, com les següents. L’ús de l’adjectiu *patronímica* aplicat a *solució* (ps. 50, 171) o a *denominació* (p. 71) allà on l’autor deu voler referir-se a formes *autògenes* (adjectiu d’altra banda molt emprat al llarg del text). L’ús del símbol > per a indicar la substitució lèxica *madur* > *cuit* (considero que caldria reservar-lo per a explicitar la transmissió d’un mateix tipus lexical (> o, en disposició inversa, <); com en el cas del logudorès [jéru] < [ivéru] < *i(n)vernu*, tal com s’expressa a la nota 227, p. 99; per cert, no cal assenyalar, ni entre parèntesis, cap -n- perduda; ja no la tenia el llatí *HIVERNU*). D’altra banda, sobta, en referència al cognom it. *Fattaccio*, l’explicació «que significa ‘fet desgraciat, mal tracte’» (els cognoms no signifiquen res; sí, en tot cas, els apellatius de què provenen). I no és apropiat identificar com a *genitiu* (ni l’alguerès ni el català no tenen aquesta mena de cas) el que és un complement de nom, en la denominació *pirasto (de) Pilu*. Peteses, tot plegat.

Perquè l’essencial grandesa d’aquesta part rau en mèrits diversos que cal destacar. Així, una valuosa aportació de collita pròpia (fontes històriques escrites, i orals contemporànies), incrementada amb una rica documentació aliena. Solvència i prudència a l’hora de sospesar possibilitats d’interpretació. Però també valentia (si bé a voltes una certa contundència) a l’hora de jutjar les dades d’altri. El mateix autor ens fa una avaluació sintètica d’altres inventaris o reculls lexicogràfics, dins l’apartat de *Conclusions* (ps. 195- 204), al qual em refereixo tot seguit.

«El recull de PALOMBA *Less.*, 81-83 és [...] molt poc exhaustiu [...]. L’inventari de BLASCO 1984, 228-229, al marge de les imprecisions i dels errors de transcripció [...] caldria completar-la [*sic*]. També és incomplet i, a voltes[,] imprecís, SANNA 1988 [...]. Caldria corregir algunes de les imprecisions que contenen tant DCVB com DECLC [...] fóra oportú que aquests dos reculls —sobretot el segon— tinguessin en compte amb una certa sistematicitat les solucions alguereses [...]». Per cert, «fóra oportú?» o «hauria estat oportú?» (n’esperem noves edicions?). Aquesta llarga citació selecta (de la p. 204) dóna una idea del judici implacable que, a l’autor, li mereixen les imprecisions i les carencies d’algunes de les obres de suport bibliogràfic més citades. La qual cosa m’estalvia d’afegir-hi altres exemples del mateix tipus disseminats al llarg de l’estudi.

Seguim amb les *Conclusions*. Per la sensibilitat que em desperta l’àmbit romànic de la Itàlia peninsular, per la consideració que particularment jo tinc del complex lingüístic italomànic (retoromànic d’Itàlia a banda), opino que caldria

adoptar la denominació d'*italoromànic* per a romanços com el napolità o el genovès, que han contribuït amb lèxic a l'alguerès, i que l'autor identifica com a *parlars italians* (p. 195; també a la *Presentació*, p. 9). Al meu parer (que sé que no comparteixen molts; i molts d'entre aquests molts, lingüistes, i italians), no és el mateix *dialecte* o *parlar* «d'Itàlia» que «italià». Per a mi ni el napolità ni el genovès, ni cap dels dialectes constitutius del llatí parlat a Itàlia, i prou diferenciats del toscà/italià, no són dialectes de l'italià. No són dialectes (en l'estricta sentit lingüístic) italians. Només en un imprecís valor geogrficopolític, per a mi confusionari i evitable. Sí que és dialecte (de l'italià (però no d'Itàlia) el cors. Són d'Itàlia i italoromànics el genovès i el napolità. I són de Sardenya, però no dialectes sards o del sard, tant el sasserrès com el gallurès (com l'autor, aquí sí, té en compte al llarg de tot el seu treball). Per aquesta argumentació meva, no puc combragar tampoc amb l'ús que d'*italiana* i *italianismes* es fa a les ps. 198-199: «[...] sovint resulta difícil establir si la procedència d'algunes denominacions és sarda, sasseresca o italiana [...] Pel que fa als italianismes [...] podrien respondre al genovès i [...] al napolità [...]».

Ara bé, si deixem de banda aquesta qüestió merament terminològica, val a dir que a l'autor no li falta raó quan pondera la dificultat d'atribuir determinades formes lèxiques a tal o a tal altra procedència romànica. Ponderació que s'estén a la delicada tasca de destriar allò que és autogen d'allò que és sobrevingut (per calc o préstec). I amb la prudència de consellera l'autor aborda el grau de catalanitat dels noms genèrics i de les varietats de fruita que conformen el corpus analitzat (ps. 195-200), amb dues menes d'anàlisis possibles, a l'alça (anàlisi optimista) i a la baixa (anàlisi més pessimista). D'acord amb aquests extrems, «[...] el grau de catalanitat dels noms de varietats de fruita [els més abundosos de la mostra] que trobem als REF [registres d'estimes de fruita] i textos complementaris del període 1783-1829 oscil·laria entre el 66'9% i el 30'5% [...]» (p. 200).

Encara a l'apartat de *Conclusions*, es traça una *Evolució quantitativa dels noms de les varietats de fruita* (ps. 201-202), on es fa evident la notòria minva de riquesa lèxica des de l'històric corpus escrit fins al reconeixement d'aquelles denominacions en el tall sincrònic actual («[...] dels 118 noms [...] només 44 (37'3%) són vius en la memòria dels informadors que hem entrevistat [...]»). I s'ofereix un sumari de *Motivacions semàntiques* (ps. 202-203), que responen, segons Andreu Bosch, a cinc factors: 1) motivacions que contempnen les qualitats de la fruita; 2) motivacions relacionades amb el cicle vital de l'arbre; 3) motivacions relacionades amb la procedència geogràfica; 4) motivacions de caràcter antroponímic, i 5) motivacions relacionades amb el destí o l'aprofitament de la fruita.

Quant a la *Bibliografia* (l'apartat V, ps. 205-212), disposada alfabèticament (com és costum) i amb les equivalències en clau encapçalant les respectives referències íntegres, cal assenyalar que s'hi ha esmunyit, de tant en tant, algun «follet». Ja abans, a l'estudi: CARIA 19902 [sic] (p. 53) sembla que s'ha d'identificar amb CARIA 1994 (de la bibliografia final, p. 206). DGLC 1893 (p. 140) i DLGA 1893, 1697b. [?] (p. 153) pareix que s'han de remetre a DGLAC 1893 (VÉLEZ DE

ARAGÓN Z., *Diccionario General de la Lengua Castellana*). I a la relació bibliogràfica detecto altres (aparents) anomalies: CARIA 1993b: [...] *Toponomastica* [...] *dele* [sic?] *coste di Alghero*; CARIA 1994: [...] «Les ordinacions municipals municipals de l'Alguer»; PALOMBALESS.: *Raccolta dei nomi più usati* [sic?]; PITTAU 1991 [...] (Sas[s]ari [...]): REW: [...] *Romanisches etymologisches Wö[r]terbuch*; VENY 1980: [...] (Barcelona, Quaderns Crema, 1988); VENY 1994 [...] dins *Revista Española de Filología* (per «Revista Española de Lingüística»). Errates i distraccions que he detectat una mica pertot arreu en la redacció de l'obra.

Errates o badades ortogràfiques: *ordena[n]ces* (p. 13); *casos* [...] *molts explícits* (p. 20); *secció* (p. 28); *al lllarg* (p. 54); *és refereix* (p. 59); *mardorla* [o *mandorla*?] (p. 75); *verb amb el significar* [-t] (p. 78); *alternanat* [per *alternant*] (p. 93); *altre t[r]enta varietà* (p. 99, nota 232); *'llaniner'* [per *llaminer*] (p. 101); *formes que* [...] *sóm* (p. 103); *tro[n]cocònica* (p. 127); *aquest[s] casos* (p. 132, nota 341); *anomen[a]da* (p. 187); *podrien* [per *podriem*] (p. 198).

Distraccions tipogràfiques: DECLC, V, 369b-371a, s.v. *magrana* [ha de ser cursiva] (p. 71); sobra un tancament de parèntesi a la nota 125 (p. 74); *en cat*, [per *cat.*] (p. 87, nota 178); *it*, [per *it.*] (p. 125, nota 309).

Distraccions sintàctiques: *s'explicitava la normativa per a la indemnització de les hortalisses i la fruita, segons el qual* [anecedent?] (p. 14); *calia d'atenir-se* (p. 18); *D'acord amb de l'estima* (p. 19); (*notem que el verb entimar per a 'requerir'*) (p. 19); *hem introduït, centrat i entre claudàtors, una numeració* (p. 33); *Per a [la] transcripció gràfica del present llistat* (p. 36); *es tracta d'una la varietat* (p. 51); *El primer cas de amb u-* (p. 77); *una var.* -asto [...] *traduït* (p. 81, nota 152); *el segon canvi, respondria* (p. 84); *si bé [als] RD la documentem* (p. 88); *una cas de metàtesi* (p. 98-99); *Alguns informadors, creuen* (p. 102); *l'absència de lliçons* [...] *semblen descartar* (p. 114); *segons, OC [Onomasticon Cataloniae]* (p. 145, nota 388); *per bé [que] alguns dels informadors la recorden* (p. 149); *varietat d'origen hispànic, probablement introduït* (p. 168); [...], *cosa ens fa pensar* (p. 171); *des del la fi* (p. 177); *deu correspon* (p. 181); *L'inventari [...]* *caldria completar-la* (p. 204); *incomplet i, a voltes[,] imprecís* (p. 204).

D'altra banda, l'estil de la redacció és en general àgil i acurat, si bé trobo que en determinades zones del text hi ha una densitat abusiva de substantius abstractes acabats en -ció (*Sembla que la motivació semàntica de la denominació estaria en relació amb la bona consideració [...]*, p. 137). També trobo força reiteratiu l'ús del sintagma *una única vegada* (li hauria convingut alternar amb *una sola vegada*, *un sol cop*...).

Però, tot i les observacions d'aquests darrers paràgrafs, tot i els detalls de forma (que no fan excessiva ombra a la lucidesa del conjunt), trobo essencialment que l'obra ret un servei impagable a la filologia (alguerresa, sarda, catalana i romànica). Aprecio de manera especial l'esforç i els resultats. I la triple dedicatòria del llibre, que regala fruita i poesia.

COLL I AMARGÓS, Joaquim: *Narcís Verdaguer i Callís (1862-1918) i el catalanisme possibilista*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998 («Biblioteca Abat Oliba», núm. 205)

El treball biogràfic de Joaquim Coll i Amargós, tal com explica a la introducció del llibre (ps. 15-25), és el fruit de la seva recerca per a la tesi doctoral que llegí el novembre de 1997 a la Universitat de Barcelona. Ell mateix havia donat a impremta, l'any 1996, un petit tast d'un dels capítols de l'extens volum que ara han editat les Publicacions de l'Abadia de Montserrat: es tractava de l'estudi de la relació entre el personatge protagonista de la investigació, Narcís Verdaguer i Callís, i el seu cosí, Jacint Verdaguer, en els moments més difícils del drama del poeta, que esclatà el 1893 («Ausa», XVII, 137, ps. 137-154). L'interès per la figura d'aquell home de lletres i polític vigatà havia sorgit quan, treballant en la tesi de llicenciatura, *El catalanisme conservador davant l'afar Dreyfus, 1894-1906* (publicada per Curial l'any 1994), s'adonà de la seva importància per al catalanisme possibilista, segons comenta l'autor en un resum de la tesi («Cercles», Revista d'Història Cultural, 1 (gener de 1998), ps. 55-58).

La bibliografia sobre Verdaguer i Callís era realment minsa: uns pocs treballs biogràfics breus, bàsicament els de Ramon Rucabado i Comerma (1919) i de Miquel dels S. Salarich i Torrents (1963), a la memòria del qual Coll i Amargós dedica el treball, i referències d'alguns historiadors que ja n'havien destacat la rellevància. Però, compensant aquesta migradesa bibliogràfica, Coll i Amargós disposava, com a eina prèvia, del ric fons Narcís Verdaguer i Callís i Francesca Bonnemaison i Farriols (la seva muller), dipositat a l'Arxiu Nacional de Catalunya, amb un catàleg a cura de Rosa M. Cruellas i Serra (tesi del II Màster en Arxivística de la UAB) que publicà la Generalitat de Catalunya l'any 1994; aquest inestimable fons conté, d'una banda, documentació personal, familiar i de la projecció social i política del personatge, i, d'una altra, correspondència, obra creativa, etc.

El pròleg de Jordi Casassas i Ymbert, «El gènere biogràfic i la història de la Catalunya contemporània» (ps. 7-13), presenta l'estudi de Coll i Amargós situant-lo en el marc de la biografia històrica, perquè aquesta «permet una mirada més penetrant i matisada a la societat contemporània del biografiat». És el que ja remarca Coll i Amargós en establir els objectius de l'obra, escrita «per a acostar-nos mitjançant una biografia a l'estudi d'una societat i d'una època, la de la fascinant Catalunya d'entresigles, i a un corrent social, cultural i polític, el catalanisme». Hi trobem implícita la reivindicació del gènere biogràfic dins la historiografia moderna i també d'un mètode de treball interdisciplinari que beneficia l'historiador en aquest cas, però també les altres disciplines (la psicologia, l'antropologia, el dret, la crítica textual o la història de les idees).

Formalment aquest volum, d'un 550 pàgines, és gairebé impecable si descomptem algunes errades tipogràfiques sense importància, que afegeixen o suprimen lletres a mots concrets, que obliden apostrofar o que canvien caràcters, o altres que fan desaparèixer una nota a peu de pàgina (p. 267, p. 322) o un mot sençer (p. 164, p. 275).

Un dels grans encerts del llibre és la inclusió d'un índex de noms (ps. 531-550), utilíssim i molt valuós per tota la informació que hi ha concentrada; a partir de les seves dades, per exemple, es pot anar resseguint el pas de Narcís Verdaguer i Callís per diferents entitats culturals i polítiques catalanes o també intuir la relació més o menys important entre Verdaguer i homes com Jaume Collell, Enric Prat de la Riba o Francesc Cambó. Hem trobat en aquest índex, però, un error onomàstic a l'hora de referenciar un tal Josep Miquel i Soler, errada que s'estén al llarg de les quatre vegades que apareix el nom dins el llibre: es tracta de l'escriptor modernista Josep Soler i Miquel, nascut el 1861 i mort el 1897, amb qui Verdaguer i Callís va tenir una relació epistolar i amical.

L'extensíssima bibliografia (ps. 503-530), ben organitzada a partir de dos blocs, els documents d'època i els estudis actuals, són uns altres dels avantatges clars del llibre. A la part dels escrits d'època, veiem sota l'entrada «Narcís Verdaguer i Callís» els seus llibres pòstums i un molt elevat nombre d'articles de premsa, sobretot de «L'almogàver», de «La Veu del Montserrat» i de «La Veu de Catalunya», que no sabem del cert si es pot considerar complet, perquè no hi trobem cap nota que ens ho aclareixi; en canvi, sí que sabem que es tracta de premsa consultada en la seva totalitat, almenys pel que fa als tres títols esmentats abans. Caldria, doncs, intentar establir la bibliografia íntegra de Verdaguer a la premsa escrita i als certàmens d'arreu, tasca ingent (fins que no hi hagi més buidatges a l'abast), però que ompliria un buit existent i que seria un model a seguir per a tants d'altres personatges del segle XIX que tenen la seva obra dispersa. També s'hi podria incloure la bibliografia sobre la figura i els seus fets, feina ja encetada per l'autor del treball que ara ressenyem sota l'entrada «La Veu de Catalunya» de la mateixa bibliografia.

Joaquim Coll i Amargós estructura la biografia de Verdaguer i Callís en unes parts molt ben establertes cronològicament i ben justificades al llarg del llibre, que alhora es van subdividint en capítols que moltes vegades tenen entitat per si sols, però que guarden íntima relació amb els apartats anterior i posterior.

Divideix el treball, doncs, en quatre grans etapes (1862-1884, 1885-1892, 1893-1900 i 1901-1918), que permeten anar resseguint l'evolució del personatge. La primera part presenta la «família, formació i primeres activitats» (ps. 27-102). Ens situa primer a Vic on repassa l'ascendència carlina i catòlica; estudia l'ambient cultural al voltant de l'Esbart de Vic, el Círcol Literari i el Jovent Vigatà Catalanista i les intervencions de Verdaguer en aquestes entitats; ressegueix la seva primera projecció pública i la primera experiència en el món del periodisme catòlic, que es concreta amb la publicació quinzenal de «L'almogàver». Després, vers 1883, veiem el protagonista a Barcelona, amb els estudis de dret i l'ambient universitari, amb la relació directa amb el seu cosí Jacint Verdaguer i la relació, ara sobretot epistolar, amb Jaume Collell, que s'interessa per la seva formació (per exemple, recomanant-li lectures) i l'introdueix a partir de 1884 a «La Veu del Montserrat», plataforma des de la qual Verdaguer i Callís donarà la seva opinió sobre problemes i esdeveniments de l'època i polemitzarà amb el grup de «L'A-

venç» per qüestions religioses i literàries. Aquí l'autor del treball ja remarca que el personatge va deixar més endavant de considerar el fet religiós com la condició bàsica per a tot, fins i tot per a la creació artística que havia de contribuir, a més, a «fer pàtria» (idea apreciada pel vigatanisme).

«Entre l'hegemonia almiralliana i els límits del catalanisme renaixentista», la segona part (ps. 103-261), presenta Narcís Verdager en el marc del Memorial de Greuges (1885) i la prèvia reunió a Llotja; en els inicis de la campanya de restauració de Ripoll promoguda per Jaume Collell (1886); en el Centre Escolar Catalanista entre 1886 i 1888 (des d'on visqué l'escissió entre partidaris del Centre Català de Valentí Almirall i la nova Lliga de Catalunya); en tres circumstàncies de gran importància per al catalanisme renaixentista, adoptant postures diferents que passen del lideratge a l'absència de protagonisme: l'Exposició Universal de Barcelona (1888), la campanya contra l'article 15 del nou Codi civil (1889) i les Bases de Manresa (1892); i, finalment, en dues entitats, fundades gràcies a ell en pro de la propagació del catalanisme: el Foment Catalanista i l'Associació de Propaganda Catalanista. L'autor va assenyalant els canvis soferts per Verdager, però deixa clar que el punt d'inflexió de la seva evolució cap a un catalanisme conservador intervencionista i obert als sectors populars es produí cap a 1889 en què «començarà a entreveure la necessitat de superar una mena d'actitud entre el planyiment i l'apatia molt pròpia del catalanisme renaixentista». Coll i Amargós no s'oblida de tractar les relacions més íntimes (amb els Güell-López, amb Francesca Bonnemaïson), l'evolució personal i la desconnexió respecte de Vic. Com a capítol últim, i que forma un tot en ell mateix, presenta els tres primers anys de «La Veu de Catalunya», des de la seva fundació fins a la ruptura amb Jaume Collell l'any 1893.

De 1893 a 1900 l'autor situa «Narcís Verdager en els orígens del possibilisme catalanista» (ps. 263-412), perquè és el període en què es dona el relleu generacional en el camp polític i passen a liderar el catalanisme els joves evolucionistes des de la Unió Catalanista. En l'escissió de la Unió trobem Narcís Verdager com a president del Centre Nacional Català, el grup més possibilista i pragmàtic del catalanisme. Acabem de veure en aquesta part la història de «La Veu de Catalunya» i el seu posicionament respecte a qüestions polítiques, religioses, socials o filosòfiques (a través sobretot de l'opinió del seu director, Verdager i Callís), i la transformació en diari (1899) amb el corresponent canvi de responsable (Prat de la Riba). No descuida l'autor la part més personal: el casament, la posada en marxa de la seva carrera d'advocat i la influència del «drama dels Verdager», que ara veiem des d'una altra perspectiva (capítol, aquest últim, que trobàvem ja publicat a «Ausa», tal com hem dit a l'inici).

En la quarta i darrera part, «Narcís Verdager, un intel·lectual professional del nou-cents» (ps. 413-499), s'explica ja la seva consolidació com a advocat, expert en comerç internacional, i es repassen les seves col·laboracions en diferents corporacions jurídiques i econòmiques barcelonines, sobretot en el Foment de Treball Nacional. Tot i que podem seguir des de 1901 fins a 1904 el paper de Verdager i Callís, com a vicepresident de la Lliga Regionalista, no és fins a 1909 que torna,

després d'un període d'absència, a la primera línia de combat polític, i obté diferents càrrecs electes (regidor per Barcelona, diputat provincial i diputat a Corts per Vic). En el repàs dels darrers anys, sobresurten les referències a la traducció de dues parts de la *Divina Comèdia* de Dante i a la recepció d'aquesta obra i de la figura de Verdaguer (amb motiu de la mort) pels intel·lectuals del nou-cents.

Al llarg de totes aquestes pàgines podem anotar una sèrie de modificacions o rectificacions a altres estudis i a obres anteriors quant a aspectes concrets, sobretot contingudes a les notes a peu de pàgina molt riques d'informació: una de les primeres, i si es vol una mica simbòlica, és la data de naixement, 1862 en lloc de 1863 com s'havia anat repetint fins ara. Coll i Amargós fa possible que el lector es miri Narcís Verdaguer i Callís a través d'uns ulls històrics i biogràfics nous que permeten observar-ne l'evolució cap a la modernitat.

A partir d'aquesta macrobiografia històrica —que ha aconseguit el seu propòsit inicial d'emmarcar una figura individual dins una història col·lectiva, que a vegades provoca la sensació d'allunyament respecte del personatge central— es podran anar fent treballs monogràfics que tractin Narcís Verdaguer Callís des de punts de vista més concrets i detallats, que eren impossibles en els límits d'aquest llibre: per exemple, manca encara l'estudi, sens dubte interessant, de Verdaguer i Callís escriptor, crític (periodista) i traductor, només esbossat en el treball de Coll i Amargós. Ens referim a les poesies i proses de joventut, a la polèmica periodística amb «L'Avenç», a les referències crítiques sobre els novellistes contemporanis disperses a la premsa, a les rondalles traduïdes pel binomi Francesca Bonnemaison i Narcís Verdaguer amb el pseudònim Franar o a la traducció en vers inacabada de la *Divina Comèdia* de Dante. Seria interessant, també, la publicació d'unes *Notes autobiogràfiques* de Verdaguer: es tracta d'uns apunts que abasten només fins a 1899, que han estat referenciats per altres autors i dels quals Coll i Amargós en moltes ocasions s'ha servit, donant-ne alguns fragments, com a font d'informació. Igualment seria útil un recull dels textos i escrits més significatius de tot el procés presentat al llibre, encara que ja n'hi ha diverses mostres a les seves pàgines.

L'aportació de Verdaguer i Callís, tal com diu l'autor de la biografia, «es mourà sempre en l'àmbit del comentari, el discurs, l'apunt intel·lectual i l'articulisme periodístic», no crea ni discurs teòric ni sistema de pensament polític, però una idea queda clara en acabar de llegir l'obra: Verdaguer no va ser un personatge de segona fila amb un paper relatiu en el desenvolupament del catalanisme. Malgrat que ell mateix es presenta com a «entusiasta i propagandista, predicador i organitzador» a les seves *Notes autobiogràfiques* inèdites (característiques que es poden anar resseguint al llibre), tot el seu procés vital és molt més complex i les petites grans evolucions que experimentà el van fer mestre, capdavanter o, si més no, introductor de l'evolució cap al catalanisme polític.

RUSIÑOL, Santiago: *Des de les Illes*. Edició a cura de Margarida Casacuberta, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la Universitat de les Illes Balears, 1999.

Sota el títol de *Des de les Illes*, Margarida Casacuberta, professora de la Universitat de Girona i especialista en l'obra de Santiago Rusiñol, ha recollit diverses sèries d'articles sobre les Balears de l'escriptor i pintor barceloní. La primera d'aquestes sèries, centrada en Mallorca, es titula «Desde una isla» i fou publicada, en castellà, a «La Vanguardia» entre el març i el maig de 1893. La segona, en català i sobre l'illa d'Eivissa, és «L'illa blanca» i va aparèixer a «L'Esquella de la Torratxa» l'any 1913. Les segueix «Des de Mallorca», que també sortí a «L'Esquella de la Torratxa» entre maig i agost de 1919. A més, completen el volum les seccions «De les Illes» i «Dels illencs», formades per textos apareguts en diversos indrets i èpoques, sense cap propòsit unitari, que tenen en comú el fet de parlar respectivament de llocs i de personatges de les Balears. Les tres primeres sèries —«Desde una isla», «L'illa blanca» i «Des de Mallorca»— es corresponen a tres sojorns esporàdics de Rusiñol a les Balears. Hem de tenir en compte que a partir de l'octubre de 1901 Rusiñol va passar llargues temporades a Mallorca, que amb intermitències arribaren fins al 1923. Per tant, la relació del nostre autor amb la realitat mallorquina fou molt més intensa del que podria suposar algun lector d'aquests textos, motivats en general per viatges concrets.

Potser pel caràcter de «descoberta» que ens transmeten, com també per la seva major coherència, les sèries «Desde una isla» i «L'illa blanca» ofereixen un interès especial. En elles Rusiñol se'n presenta com un explorador que arriba a unes terres paradisiàques que, per a ell, suposen un autèntic descobriment. Així, «Desde una isla» plasma les impressions del primer viatge que Santiago Rusiñol féu a Mallorca el 1893.¹ Igualment, «L'illa blanca» és el resultat d'un viatge amb finalitats arqueològiques a l'illa d'Eivissa efectuat entre febrer i març de 1913. Pel que fa al primer, sabem que l'artista català arribà a Palma el 25 de febrer en companyia del narrador i crític d'art Raimon Casellas i dos amics més² i hi va romandre fins el 2 de maig. El diari «La Almudaina» es féu ressò d'aquesta il·lustre visita, potser a causa de les bones relacions existents entre aquest periòdic insular i el barceloní «La Vanguardia». De fet, els set articles que constitueixen «Desde una isla» foren reproduïts per «La Almudaina» just uns dies després de la seva aparició al periòdic de la família de Godó. L'escriptor i pintor va romandre a l'illa dos mesos més que els seus companys de viatge, segurament amb la intenció de pintar diverses tel·les. Això no obstant, només coneixem amb seguretat l'existència de tres quadres pintats el 93 a l'illa —*Taverna de muralla*, *El Molinar de Llevant* i *Carrer porti-*

1. Cf. Damià PONS I PONS, *La primera estada de Santiago Rusiñol a Mallorca*, «Lluc», núm. 793 (juliol-agost 1996), ps. 14-19.

2. Frederic de Gomis i el Dr. M. Font i Torné, segons Damià Pons, a partir de les informacions recollides a «La Almudaina»; Genís Muntaner i Alexandre Font, segons Margarida Casacuberta.

cat—, encara que potser hi realitzàs altres obres. En tot cas, segons Damià Pons, «La primera estada de Rusiñol a Mallorca fou profitosa perquè va donar origen a la crònica *Desde una isla* i, molt més encara, perquè va posar en contacte l'artista barceloní amb el món paisatgístic de l'illa, la recreació plàstica del qual li permetria realitzar obres de gran categoria a partir de 1901».³ Una relació que no només fou productiva en l'àmbit pictòric, sinó també en el literari.

Santiago Rusiñol encapçala els articles de «Desde una isla» amb dues referències novellístiques, que remeten a la literatura d'aventures: *Salammô*, de Gustave Flaubert, i *L'île mystérieuse*, de Jules Verne. Tanmateix, però, el nostre autor ens confessa que cerca en el seu viatge quelcom molt diferent dels herois novel·lescos i que s'aproxima molt més a un desig de solitud que li permeti la contemplació i la creació artístiques: «perderme en una isla a todo precio, vagar en ella como uno de tantos robinsones como andan perdidos por el mundo y, solo conmigo mismo, ni leer los periódicos, ni estar al habla con las majaderías del mundo civilizado, ni tener que estar al corriente de los líos que se traen y se llevan los mortales, sobre toda la costra terrestre» (p. 33). És evident que Rusiñol ironitza sobre l'exotisme d'una part de la literatura del XIX i, en canvi, ens vol descobrir l'inèdit que roman a la realitat més propera. Per això, ens descriurà les incidències del trajecte des de Barcelona en un to hiperbòlic, car l'article inicial pretén parodiar la literatura d'aventures, sempre plena de fets extraordinaris i meravellosos. Ell, en canvi, ens vol descobrir la cara oculta d'una realitat quotidiana, l'insòlit de la qual rau únicament en la manera d'afrontar la vida. El seu viatge s'adreça a les interioritats del jo i no pas a la descoberta de fantàstics paradisos allunyats en l'espai. Per aquest motiu, al segon article s'apressa a dir-nos que, en el seu primer contacte amb l'illa, no hi va veure res del que és freqüent trobar en aquell tipus de llibres: «Nada de moluscos fósiles colocados en medio de los caminos para uso exclusivo de los pobres robinsones, nada de cabañas de juncos para las siestas indígenas, ni un negrito a la vista, ni un misero cocodrilo, ni tan siquiera una pequeña danza de la clase de guerreras para entretenimiento de los que íbamos llegando» (p. 38). Al contrari, l'escriptor hi descobreix cases, palaus i carrers «y mil detalles de una civilización llevada al máximo grado, pero que no cuadraba con la idea que de una isla nos habíamos formado desde nuestra más tierna infancia» (p. 38). La trobada d'aquest to paròdic en el tractament del tema del viatge i de la descripció dels llocs desconeguts ens avança motius i procediments d'algunes obres posteriors, com *El poble gris* (1902) i *L'illa de la Calma* (1913), de les quals els articles recollits a *Des de les Illes* es poden considerar un preludi. En conjunt, aquests textos són una mostra de l'originalitat de Santiago Rusiñol, que alhora supera tant l'exotisme romàntic com el descriptivisme costumista, tot inscrivint-se en la tradició simbolista. Es tracta fonamentalment del descobriment d'un símbol, com també ho serà el «jardí», tal com explica detalladament al pròleg del volum Margarida Casacuberta: «Illa vol dir

3. PONS I PONS, *La primera estada de Santiago Rusiñol a Mallorca*, p. 19.

refugi, aixopluc per a l'esperit malalt, dominat per l'agressivitat de la societat moderna; illa és el clos que simbolitza l'interior de les persones, l'ànima, i, en aquest sentit, buscar una illa qualsevol —si pot ser, sense aigua a l'entorn perquè, ai las!, el narrador es mareja— significa bussejar en l'interior d'un mateix» (p. 9). L'humor benèvol i la mirada irònica són, en certa manera, els trets que cohesionen uns textos que, en general, pateixen d'una certa migradesa i dispersió, fruit del fragmentarisme propi de l'article periodístic, en contrast amb la visió àmplia i detinguda que trobarem a *L'Illa de la Calma*.

Els articles recollits a *Des de les Illes* tenen, a més, un valor biogràfic, car ens permeten reconstruir parcialment alguns dels sojorns insulars de Santiago Rusiñol. Ens assabenten dels llocs visitats, de les persones amb què entrà en contacte, de les seves opinions artístiques i, fins i tot, ens insinuen algunes de les valoracions entorn del tarannà i dels costums dels illencs. Per exemple, sabem que durant el viatge de 1893 va conèixer Palma, sa Pobla, Pollença i el Castell del Rei, les coves d'Artà i les del Drac (Manacor), i, també, els jardins de la possessió de Raixa. Coneixerem, sobretot a partir dels articles aplegats a la secció «Dels illencs», les seves relacions, sempre amarades de bonhomia, amb Antoni Gelabert, Gabriel Alomar, Joan Alcover, Francisco Bernareggi, etc. No hi falten tampoc les seves opinions estètiques: per exemple, el refús de la façana principal de la Seu —de la qual afirma «¡ojalá que no existiera!» (p. 41)— o de les reformes que a l'interior d'aquest edifici monumental va fer Antoni Gaudí. Al costat d'altres comportaments tòpics, el nostre autor deixa constància de la pràctica de la compra de vots a Eivissa o del poc respecte dels mallorquins envers la pròpia terra: «Però que es trobi un mallorquí que per trenta diners o els que siguin torturi un bocí de sa pàtria, com un mal pastor al seu ramat, no trobem mots per calificar-ho» (p. 98). Tot això, a més del purament literari, dóna un valor, diguem-ne, «documental» a aquests articles rescatats de les pàgines dels periòdics de l'època.

Però el principal atractiu dels textos aplegats a *Des de les Illes* és la personalitat de l'escriptor, que es traspuja en el seu estil característic i en la manera com ens retrata els éssers humans. El seu lirisme, al capdavant, prové del fet que Rusiñol ens descobreixi un món irremissiblement perdut o que, tal volta, mai no va existir.

PERE ROSSELLÓ BOVER

SEGARRA, Mila: *Pompeu Fabra. L'enginy al servei de la llengua*, Barcelona, Empúries, 1998.

A hores d'ara, tenim un bon nombre de biografies, de totes menes, de Pompeu Fabra, «el seny ordenador de la llengua catalana», i a primera vista sembla que ja no ens en caldrien de noves. Així i tot, com de costum, les aparences enganyen. En aquesta nova síntesi, de to volgudament divulgador, escrita d'una ma-

nera amena i entenedora i sense aparell erudit —llevat d'una bibliografia final—, Mila Segarra resumeix amb traça i ponderació el que ja sabíem fins ara, partint de la base que la vida de Fabra és la «vida gris [sic] d'un home dedicat enterament al seu treball, a la seva obra», però que «és precisament la seva obra allò que dóna relleu a la seva vida. Per la seva obra va ser odiat pel feixisme espanyol, que el va declarar enemic públic per haver portat el català empobrit i dialectal del segle XIX a la categoria d'una llengua de cultura, a la categoria de llengua nacional» (p. 7). No es limita, però, a sintetitzar el que ja era conegut a partir d'obres més extenses, el paradigma de les quals és el *Pompeu Fabra* de Josep Miracle, sinó que hi introdueix una colla d'elements nous, procedents d'estudis recents o de recerques que l'autora mateixa té en curs i que contrasten fortament amb el to apològic que acostumava a impregnar les biografies anteriors. D'aquesta manera, ens trobem davant una descripció de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans i de les seves activitats molt més exacta i molt menys idíl·lica que no pas les habituals, que no dubta a defensar mossèn Antoni M. Alcover, primer president «defenestrat» de la Secció, de l'acusació de «traïdor» que és massa habitual de fer-li, i que explica amb tot detall les discussions inacabables amb motiu de les diverses redaccions de les Normes ortogràfiques de l'Institut o els problemes que Maria Antònia Salvà va tenir amb la Filològica a causa de les correccions excessives que li van fer a la traducció catalana de *Mireia*, com ja sabíem a través de mossèn Alcover mateix —i de Costa i Llobera i de Miquel Ferrà, i fins i tot de Maria Antònia Salvà—, bé que no mancava qui s'obstinés a negar-ho. No vacilla tampoc a parlar de la «lentitud amb què funcionava la Secció Filològica», ni dels conflictes interns i externs en què es veia immersa, dels quals donen una bona mostra les cartes entre Jaume Bofill i Mates i Lluís Nicolau d'Olwer, dos il·lustres membres de la Secció —amb algun saborós complement de Lluís Segalà, que n'era vicepresident—, publicades, després de l'aparició del llibre de Mila Segarra, per Montserrat Vilà i Joan Molar, en les quals Fabra és considerat excessivament contemporitzador i massa favorable als «tècnics» Antoni Griera i Manuel de Montoliu. No cal dir que moltes pàgines són dedicades al *Diccionari general* de Pompeu Fabra i als altres projectes lexicogràfics de l'Institut no reeixits (en una nova edició, convindria tenir-hi en compte l'important estudi de Joaquim Rafel, *El «Diccionari de l'Institut» i el «Diccionari Fabra»*, aparegut al volum III dels *Estudis de lingüística i filologia oferts a Antoni M. Badia i Margarit*, aparegut a Barcelona el 1996, com també fóra bo de tenir present la tesi de Maria Josepa Gallofré, *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)*, publicada igualment a Barcelona el 1991).

L'excel·lent biografia de Mila Segarra acaba amb una útil cronologia de la vida de Pompeu Fabra i dels principals fets de l'època. En una nova edició serà possible d'afegir-hi la persecució desencadenada contra Fabra en un expedient de responsabilitats polítiques iniciat a Barcelona el 1939, en el qual la guàrdia civil de Badalona afirmava que era autor «del Diccionario de la Lengua Catalana, en cuya labor se distinguí, eliminando todas las palabras que pudieran parecerse al Idio-

ma español», i que s'acabà el maig de 1941 amb una multa de cinc mil pessetes, més «inhabilitación absoluta perpetua y extrañamiento perpetuo del territorio nacional».¹

JOSEP MASSOT I MUNTANER

FORTEZA PINYA, Miquel: *Del meu temps*. 2 volums. Edició a cura d'Antònia Sabater, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitat de les Illes Balears, Departament de Filologia Catalana i Lingüística General, 1998.

Miquel Forteza és, sens dubte, un dels escriptors més interessants de les darreres promocions de l'Escola Mallorquina. Una obra poètica no gaire extensa (integrada sobretot pels volums *L'íntim recer* i *Ressons*), un nombre força important d'excel·lents traduccions de poesia (la major part aplegades a *Rosa dels vents*), alguns llibrets operístics (*Nuredduna*, *El Castell d'Iràs* i *no Tornaràs* i *Santab*) i alguns assaigs (entre els quals destaca *Els descendents dels jueus conversos de Mallorca*) formen l'obra literària d'aquest poeta i enginyer de camins, que fou el primer president de l'Obra Cultural Balear. A aquests textos s'afegeixen ara dos volums d'unes memòries inèdites, titulades *Del meu temps*, transcrits i prologades per Antònia Sabater.

Les memòries de Miquel Forteza es caracteritzen per ésser un retrat, força bigarrat, de les persones que va conèixer en el món petit de la seva família i al seu barri, un dels antics calls de la ciutat de Palma. En aquest sentit, Forteza s'allunya tant de la idealització característica d'altres autors de l'Escola Mallorquina (Llorenç Riber, Maria Antònia Salvà...), com del relat purament autobiogràfic d'altres escriptors illencs (Guillem Colom, Francesc de B. Moll, Miquel Gayà...). Així, el seu punt de partida és essencialment realista i no defuig ni les notes crítiques més dures, ni la ironia, ni el retrat grotesc. En cap moment ens vol mostrar un món perfecte o idíl·lic. La seva visió de la pagesia no és gens idealitzadora. I, encara que ens ofereixi abundants informacions de caràcter autobiogràfic, no es tracta tampoc d'unes memòries «literàries», centrades exclusivament en els ambients intel·lectuals. Al contrari: l'objectiu principal de Miquel Forteza és salvar de l'oblit uns personatges i una societat que o bé estan en vies de desaparició o bé ja han desaparegut. Són gent del seu entorn ciutadà i familiar, sense exclusió de classes ni d'oficis: capellans, botiguers, pagesos, criats, menestrals, escriptors, missers, apotecaris, etc. En aquest sentit, el nostre autor enllaça directament amb el costumisme, car també vol plasmar en la seva obra un món que s'esvaeix. Amb els prosistes del XIX comparteix un penetrant sentit de l'humor i un interès pel

1. Francesc VILANOVA I VILA-ABADAL, *Repressió política i coacció econòmica* (Barcelona, 1999), ps. 217-228.

pintoresc, sempre amarats d'humanitat i de bonhomia. Els personatges retratats i les anècdotes narrades potser són excessius i poden arribar a cansar el lector. Tanmateix, la gràcia amb què narra i descriu sempre contraresta la feixuguesa de l'abundància d'informació.

A més, *Del meu temps* ens retrata un món desconegut, tot i la seva proximitat, per la qual cosa el llibre adquireix un interès especial pel seu valor documental. La marginació a què la societat mallorquina va sotmetre els xuetes, recloent-los en autèntics guetos, va originar que aquest grup social fos un nucli apart, fins a un cert punt autònom, dins una ciutat tan petita com la Palma del segle XIX o del principi del XX. *Del meu temps* és un document de primer ordre per conèixer aquest grup, que Forteza designa amb eufemismes com «la nostra gent», «la gent del carrer» i altres semblants. El nostre autor denuncia les vexacions i infàmies que els descendents dels jueus conversos patien a Mallorca, atacs que li recorden els dels grups nazis alemanys. N'és un exemple el fet que les famílies xuetes amb un cert poder econòmic llogassin un capellà per tal que acompanyàs els seus fills a l'escola, per tal que no fossin agredits pel camí. Aquestes discriminacions fins i tot es donaven en el si de l'Església Catòlica que, per exemple, tancava les portes a les dones xuetes que volien ingressar en un convent o no permetia que els eclesiàstics amb un dels llinatges dels jueus conversos accedissin a determinats càrrecs i funcions. Potser per la seva responsabilitat en aquesta persecució, Forteza es manifesta clarament detractor de l'aristocràcia mallorquina —que designa amb el terme popular i pejoratiu de «botifarres»—, a la qual sempre presenta com una classe tancada, superflua i incapaç d'adaptar-se al temps moderns. Ara bé, també es mostra força crític amb els mateixos xuetes per la seva resignació i incapacitat de defensar-se dels atacs i de les discriminacions. A més, *Del meu temps* ens ofereix nombroses referències a personatges il·lustres del món illenc, com el bisbe Miralles o molts dels intel·lectuals de la Renaixença mallorquina. En aquest sentit, el valor d'aquestes memòries es pot considerar il·limitat i tant historiadors com filòlegs hi poden treure molt de profit.

Tot i que les informacions autobiogràfiques siguin secundàries, *Del meu temps* ens aporta una sèrie de claus que permeten comprendre millor alguns dels seus poemes. És el cas de figures com la de Maria Lluïsa, amb qui el poeta mantingué una relació ben curiosa, o com la del rei Cayoloco, un jove africà que estudiava d'enginyer a Madrid. També ho és, per exemple, la fascinació pel toc de les campanes, tan present a les composicions poètiques. O la informació que ens dóna sobre el poeta Miquel Forteza Letos, amb el qual la coincidència del nom i del primer llinatge va originar més d'una confusió. O la de la seva traducció titulada *La feminitat inconeguda*, bastida a partir d'un poema del *Mahabharata*, per la qual li atorgaren el 1911 un premi als Jocs Florals de Lleida. Etcètera. En tot cas, per damunt d'aquestes informacions, hi destaca la personalitat i la ideologia del nostre autor, que sempre ens deixa veure el seu catalanisme, l'afecció a la música clàssica —sobretot a Wagner— i el rebuig del cinema o de les velocitats dels moderns automòbils. Tampoc no podem oblidar el seu posicionament davant els

nous corrents poètics dels anys cinquanta i seixanta, que defensaven una poesia més metafòrica i de base menys racional. Per a Forteza, com per a tota l'Escola Mallorquina, els corrents poètics moderns es caracteritzaven per una absurda voluntat d'ésser inintelligibles. En aquest sentit, el 1954, al capítol titulat «El centenari de mon pare», escriu: «Jo, la veritat, ja no em sé moure d'allà on he estat sempre i no puc fer més que lamentar-me si hi ha qualcú que es molesta en llegir les meves notes o els meus versos i entén de cap a peu el que jo volia dir» (II, p. 53). Forteza afirma que el seu progressiu abandonament de la poesia —o, millor, l'adopció d'una actitud que qualifica d'«ostracisme»— fou degut a la irrupció de les generacions de postguerra, si bé ja Gaziel, al pròleg a *L'Estela* (1919), l'havia considerat gairebé un poeta *amateur*, que es lliura a la poesia els dies de festa i en els esparsos moments d'esplai.

Del meu temps constitueix una aportació força singular al gènere memorialístic. Les informacions autobiogràfiques, tot i ser tangencials i més tost poques, no són supèrflues. Per exemple, el poeta ens informa d'haver patit l'epidèmia de grip del 1918 a Barcelona, d'haver ocupat el càrrec de tinent de batlle de l'Ajuntament de Palma o ens dóna notícia d'algunes de les seves actuacions com a enginyer de camins. Les notícies respecte de la seva vida quasi sempre es corresponen amb l'època de la infantesa i de la joventut. En canvi, ens diu molt poc del seu matrimoni i dels seus fills, car formen part del present i no d'un món que el pas del temps ha esvaït. Tot això ens palesa que la intenció de l'autor és recrear mitjançant l'escriptura un temps i uns éssers que ja no existeixen. El seu propòsit és reviuir el passat, allò que precisament ha perdut. No hem d'oblidar que *Del meu temps* són unes memòries escrites durant un llarg període de la vida de Miquel Forteza, que va des del 1926 fins al 1962, any en què commemorava el centenari del naixement de la mare del poeta. Ens podem qüestionar, fins i tot, si es tracta d'una obra realment acabada o si l'autor, en canvi, potser creia encara poder-hi afegir nous capítols. Una bona part dels textos són escrits també des de la distància, a Barcelona. Els capítols més antics són més breus i fan referència a personatges més pintorescos i llunyans, tant en el temps com respecte de l'entorn familiar. En canvi, els escrits durant la guerra civil i sobretot a la postguerra són més llargs, estan més distanciatats entre si —amb una periodicitat que ni tan sols és anual— i se centren en personatges del seu entorn familiar. A més, el caràcter costumista i pintoresc d'aquests darrers capítols és menor. En uns i altres el moment de l'escriptura s'hi reflecteix, la qual cosa li proporciona una diversitat de perspectives segons el moment en què foren escrits. L'interès literari d'aquestes memòries és innegable, encara que Miquel Forteza no sempre aconsegueixi un model de prosa pulcra, exempta dels barbarismes o de les incorreccions propis de la llengua parlada. Però, tot i això, el seu estil és ràpid i viu, amarat d'expressions sorprenents amb què sempre manté l'atenció del lector.

MIR, Gregori: *Correspondència de Joan Mascaró (1930-1986)*, Mallorca, Editorial Moll, 1998 («Els treballs i els dies», 46 i 47).

No era en el seu vehement i lluminós assaig de *Defensa de la carta misiva y de la correspondencia epistolar*, sinó en un altre —de la mateixa sèrie, tanmateix— en *Defensa del lenguaje* on Pedro Salinas, de manera incidental, per bé que no menys a gratciént, deixava caure que «...la penetración de la cultura literaria de un país, la profundidad a que en él ha llegado su sentido de expresión lingüística escrita, no tiene mejor índice que su literatura epistolar».

Una constatació, aquesta, que, compartida en termes tàcits per tants altres professionals de la historiografia literària, se situa en la base dels treballs orientats a l'exhumació i a l'anàlisi d'uns materials que, igual com altres de més vistosos, contribueixen també a posar en relleu, a propòsit d'una cultura com ara la catalana, la pertinència inestroncada de la seva eina lingüística i la constantment reelaborada expressivitat de la seva literatura.

És el cas d'un Francesc Martorell editant, el 1926, un *Epistolari del segle XV. Recull de cartes privades*; d'un Max Cahner tenint cura de publicar, el 1977 i el 1978, dos volums d'*Epistolari del Renaixement*; o d'un Agustín Rubio Vela, que, en dues trameses, del 1985 i del 1999, està fent assequible l'*Epistolari de la València medieval*.

Quan el corpus epistolar recuperat pertany al flux de la contemporaneïtat, el volum documental òbviament es dispara i, en conseqüència, també el d'edicions de variada factura, desigual ambició i resultat divers, destinades a fer-lo públic. En un tal sentit, l'article de Jaume Aulet sobre *Uns quants epistolaris publicats recentment: comentari i reflexió* («Els Marges», núm. 57 (des. 1996), ps. 83-95) pot servir d'útil vademècum, tant a efectes referencials com metodològics, a l'hora de fer-nos cabal de les possibilitats i de les realitzacions a què es presta l'exploració d'aquest nou espai d'escriptura.

En un context emergent com l'adés apuntat és llavors que s'inscriu, amb valor d'aportació quantitativament remarcable i qualitativament singular, l'aplec confegit per Gregori Mir de fins a 561 documents epistolars generats per Joan Mascaró al llarg de cinquanta-sis anys de la seva vida amb un conjunt de quaranta-vuit corresponents (la majoria catalans, sovint illencs, més uns pocs d'espanyols), d'entre els quals destaca la figura de Francesc de Borja Moll, amb qui s'estableix una correspondència que enclou fins a 253 cartes del total.

Personatge just albirat fins ara, d'aquí estant, a través de l'halo mític d'una llunyania aparentment daurada —docent a Cambridge— i d'una dedicació exòticament prestigiadora —traductor a l'anglès de llengües orientals—, l'home se'ns mostra ara en una dimensió molt més real i, en definitiva, abastable gràcies a l'encomiable indiscreció comesa pel curador Gregori Mir sobre uns papers d'antuvi privats que, en relació amb qui n'és cabdal protagonista, fan bona un cop més, i amb escreix, l'observació de Goethe quan afirmava que tota carta és una mena de soliloqui en la qual l'amic a qui s'escriu sovint esdevé més el motiu que no pas l'objecte de la missiva.

Joan Mascaró és, segons això, un preceptor en lletres d'humil extracció rural,

en part promogut inicialment gràcies al suport del seu paísà el multimilionari Joan March i Ordinas (tots dos eren naturals de Santa Margalida, a Mallorca),¹ que havent entrat en contacte amb el món anglosaxó i, a través d'aquest, amb cultures de l'antiga Índia, anirà a raure definitivament, després d'un parèntesi com a professor a la Universitat de Barcelona i a l'Institut Escola durant els anys de la República, i tot fugint dels horrors de la guerra civil, a la ciutat de Cambridge, en un medi acadèmicoprofessional on, per causa de la seva condició de *foreigner*,² mai no aconseguirà d'estabilitzar-se laboralment del tot,³ i en què sovint haurà de fer tasques docents subalternes per sobreviure,⁴ però a redós del qual, d'altra banda, i gràcies a la conseqüent i plena assumpció de l'idioma del país que l'acull com a instrument de creació literària,⁵ i també al seu coneixement de llengües indoàries com ara el sànscrit i el pali, aconseguirà de plasmar en versions angleses d'àmplia difusió unes inquietuds religioses que, en certa mesura, coincideixen també a grans trets amb expectatives de corrents espiritualistes projectats cada cop amb més força en el transcurs de les dècades posteriors a la segona guerra mundial.⁶

En consonància amb una tal trajectòria biogràfica, la caracterització de Mascaró es perfila com la d'una personalitat conscient i sensible que, ancorada per procedència social i per formació intel·lectual en esquemes culturals i vivencials propis del que bé podem anomenar *la pensée sauvage*, és a dir, preindustrial,⁷

1. El corpus epistolar adreçat per Mascaró a aquest financer i als seus fills (docs. 152-172: I, 232-261), en demanda sobretot d'un mecenatge per a l'obra del *DCVB* (veg. per ex. doc. 159: I, 242-243, i doc. 166: I, 252-253) i, subsidiàriament, per als seus estudis (doc. 167: I, 255), així com les respostes més aviat displicents que en rep (doc. 168: I, 257-258), esdevé en conjunt un allegat de la conflictiva relació establerta entre una mena d'intel·lectual no precisament orgànic i un burgès pervingut que dubta encara de la validesa legitimadora del mecenatge.

2. «La veu de l'egoisme nacional és tan forta a Anglaterra com a altres nacions, o més forta. Com sabeu, aquí el «*foreigner*» és més «*foreigner*» que tal vegada a cap nació del món. Naturalment, els anglesos, particularment, poden ésser grans amics; i jo en tenc tres o quatre de bons. Però el fet és que la visió d'un món internacional nou és molt limitada, que la bona voluntat és poca: i si manca visió, com pot haver-hi creació?» (doc. 166: I, 251).

3. El 19-VII-1957 Dámaso Alonso li escrivia: «Siento que V. no haya engranado en la enseñanza universitaria de ese país: era lo justo y lo esperaba. A mis amigos ingleses les he hablado siempre elogiosamente de V.; pero tienen a veces sus ideas particulares» (doc. 30: I, 72).

4. El 14-XII-1961 comunicava a Francesc de B. Moll: «Per desgràcia la meua situació econòmica no és bona. La font més gran dels meus ingressos eren unes classes de nit a Americans, però ja no en tornaré a tenir. Això reservadament. ¿Què hem de fer?» (doc. 366: II, 54).

5. L'afirmació segons la qual l'anglès fóra l'única llengua en què té sobrada competència literària és una constant al llarg de tot l'epistolari (docs. 16, 34: I, 60, 77, i docs. 379, 436, 524, 554, 558: II, 68, 132, 228, 274, 286), una competència superior fins i tot a la dels mateixos nadius (doc. 34: I, 77, i doc. 555: II, 279).

6. L'episodi —citat per Gregori Mir a l'estudi introductori, I, 30-31— dels Beatles adreçant-se a Mascaró en la seva qualitat de mitjancer, en tant que traductor, entre la cultura occidental i l'oriental, en demanda de consell, no és sinó un reflex, tan epidèrmic com llampant, de l'irracionalisme en què va saldar-se gran part de la resposta contracultural dels anys seixanta. Veg. a un tal propòsit l'article d'Oriol CORTACANS, *Un mestre mallorquí entre els Beatles*, «El Temps», núm. 764 (8-II-1999), en el qual es reproduïx la darrera carta coneguda que George Harrison va escriure a Mascaró.

7. «Jo vaig començar interessant-me per l'ocultisme, teosofia, hipnotisme, astrologia, màgia, i altres coses semblants» (doc. 524: II, 227).

opta per respondre a les convulsions provocades pel capitalisme d'aquest seu —i encara nostre— segle xx tot refugiant-se en el misticisme religiós⁸ i en l'idealisme epistemològic,⁹ els quals no són pas exempts de les corresponents dosis de misoneisme tenyit d'emotivitat elegíaca¹⁰ i de simple i pur reaccionarisme.¹¹

Uns tals components es tradueixen inevitablement, pel que fa al codi de valors literaris defensats pel personatge, en l'exaltació d'una poètica antiintellectualista i essencialment romàntica,¹² refractària a qualsevol aportació del simbolisme ençà¹³

8. «Un Esperit de l'Univers intuït per tots els místics de qui emana l'Univers, i la gran evolució, un Déu més enllà del pensament però de qui tot ve i a qui tot va i que ens dona l'enyorança del cor, un Déu que és la nostra mateixa personalitat, tant que afirmant-lo o negant-lo ens afirmem o ens neguem nosaltres mateixos, una llei espiritual que regula l'evolució del món interior, un regne del cel en nosaltres mateixos més enllà del despertar, del somniar i del dormir, i una llum de gran poesia que il·lumina tota l'obra satisfan, crec, els anhels del cor i de la raó pura.» (doc. 473: II, 172). Veg. també el que diu sobre el procés de gestació de la seva antologia de literatura mística: «“*Lamps of Fire*” o “*Lámparas de Fuero* [sic]”, el nom grandios de Sant Joan de la Creu. Hi vaig dedicar dos anys, durant els dos anys vaig llegir i fullejar cents de llibres, vaig traduir, vaig pensar i sentir. No vaig llegir cap periòdic, no vaig escoltar cap ràdio, vaig procurar ésser fidel a una obra de fe i d'amor» (doc. 524: II, 229).

9. «Les grans potències volen pau, però també volen poder nacional. És clar que solament un poder humà internacional ens podrà donar la pau. Aquesta força, aquest poder, ha de sortir de l'amor a la justícia, del sentiment universal que veu la terra nàdva dins la terra més gran nacional i aquesta dins la terra humana universal que un mateix sol il·lumina i que un sol Déu va crear.» (doc. 57: I, 116). Veg. també, en la mateixa línia: «[...] jo no som optimista: sols la simpatia i comprensions humanes, que ens duen a la justícia, poden resoldre problemes racials i socials que són humans. I hi ha els grans problemes econòmics. Les guerres comencen i acaben dins els cors i pensaments dels homes: això és la lliçó que ens donen els sants i savis de “*Lamps of Fire*”» (doc. 310: II, 8).

10. «¿Què serà del món d'ara i del petit món nostre quan les cultures populars vagin morint, mortes dins la vulgaritat industrial i vida vulgar d'ara?» (doc. 403: II, 90); o també: «La revolució industrial a Catalunya crec que ha estat també una desgràcia per a la nostra llengua, i per a totes les llengües del món, ja que ha anat destruint bellesa, portant sorolls en lloc dels sons sonors dels treballs manuals, i portant una vida artificial allunyada de la natura» (doc. 457: II, 155).

11. No deixa de ser significatiu que el destinatari de la carta (de 7-VI-1955, és a dir, en ple franquisme) on formula la següent apreciació sigui el financer Joan March Ordinas: «Com veu, els conservadors han guanyat les eleccions a Anglaterra. Aquí s'ha arribat a una moderació política, que ja ens convendria a Espanya. El problema de les “huelgas” és més seriò. Si no s'acostumen les dues parts a anomenar una tercera part, justa i imparcial, que pugui mandar i decidir en les disputes obreres i industrials, ens trobarem en la confusió d'ara. Això sembla arribarà» (doc. 156: I, 238).

12. «Ahir vespre estava llegint altra vegada alguns dels seus “*Poemes Bíblics*” [de Guillem Colom i Ferrà, el destinatari d'aquesta carta]. Quanta dignitat, i noblesa! El to, fort, mesurat, gran, de la seva veu poètica dona a la narració una noblesa que és absolutament desconeguda de tants de “poetes” moderns que volen dirigir els joves, sobretot aquí a Anglaterra. Un cosa sobretot els manca: noblesa. És el que manca al món d'ara de mecanisme i concepte superficial de les coses: manca un sentiment gran de la vida i de l'univers, un pensament gran de les coses. Els poetes “intellectuals” d'ara saben molt, però són pocs. Expressen la tràgica visió tan limitada d'alguns pensadors moderns: creure que podem separar el saber de la vida, que un home pot ésser un bon poeta de la mateixa manera que pot ésser un home de ciència, és a dir sabent moltes de coses, però vivint així com ell vulgui, sabent molt i sentint poc» (doc. 48: I, 98-99).

13. «Fa uns anys que vaig conèixer En Luis Cernuda a Cambridge. Crec que és un gran poeta: tal vegada el més fort dels castellans moderns. Però s'entusiasmava per T.S. Eliot, el Carles Riba o el Guillén del català o castellà, i no ens entenguérem sobre aquest punt. Afortunadament en la pràctica, ell, molt més gran poeta que En T.S. Eliot, no seguí mai la tècnica de N'Eliot» (doc. 54: I, 109).

i receptiva a tot populisme.¹⁴ Aplicat a l'àmbit cultural català, això significa, indefugiblement, maragallisme i Renaixença *lato sensu* enfront de la renovació poètica propiciada del Noucentisme ençà, és a dir, antiribisme¹⁵ i antiavant-guardisme, representat en aquest cas per Rosselló-Pòrcel¹⁶ (o, en el món espanyol, per García Lorca),¹⁷ i exaltació de propostes poètiques com la de Maria Antònia Salvà¹⁸ o de Guillem Colom.¹⁹

En relació amb la llengua, com no podia ser altrament, hi campen també, a par-

14. «Que els poetes nostres beguin de la font viva de la terra. El poble, el de la terra, i també la cultura ciutadana creen i purifiquen les llengües; però el proletariat i el suburbi fan decaure llur harmonia. No ens deixem enlluernar pel món artificial dels nostres dies tan mancat del sentit espiritual i del sentit de la bellesa. Solsament els anhels de justícia i de col·laboració entre els pobles semblen redimir una mica el món del materialisme modern» (doc. 197: I, 282).

15. «En Riba no sent Déu com En Verdager, ni la natura com en Maragall o En Costa i Llobera, ni els homes com En Joan Alcover. En canvi sent més l'art, és més artista que tots ells, és més erudit, més home de llibres, més "sabut", i la seva poesia és més artística, és a dir no és tan directa, tan natural. Ell veu les coses indirectament: veu Déu, la natura i els homes; però tancat, en els llibres, i per això la seva poesia és més "artística" que vol dir més artificial, i per tant no és poesia vertadera. La vertadera poesia surt de l'ànima, de tota l'ànima, no del cervell: no és el cervell al servei de l'ànima, com fou tota gran poesia, sinó l'ànima al servei del cervell» (doc. 54: I, 108).

16. «Fa uns dies fullejava els versos del pobre Rosselló i Pòrcel. Hi ha domini de la paraula, intel·ligència i certa força; però fan l'efecte d'un que té l'ànima deformada i geperuda. És el gep de l'home que viu una vida interior anormal, en l'aire impur de la vanitat de l'erudició i sense la vida interior forta i sana que trobam en tota la gran poesia que han deixat els temps passats. Què passarà a la vida poètica de l'home sobre la terra? No és fàcil endevinar-ho. És evident que la vida mecànica, artificial dels temps d'ara no és bella; i no és fàcil crear una poesia que no sols no se contagiï de la malaltia dels temps d'ara, sinó que creï uns temps nous. Entretant procurem conservar l'ànima pura!» (doc. 65: I, 135).

17. Com el García Lorca de *Poeta en Nueva York*, no pas com el del populisme més tronadament *canyí*, que fóra el bo. Ho formula d'antuvi en una carta a Bosch-Gimpera (de 30-X-1952) on, a partir de la impressió que li ha causat l'antologia de lírica nord-americana publicada en traducció catalana per Agustí Bartra, amolla afirmacions com les següents: «Entre els 50 o més poetes no n'hi veig cap de l'altura d'En Maragall, o Verdager, o Costa i Llobera o Alcover. Quin món tan diferent! Gairebé tots els poetes dels Estats Units semblen mancats d'harmonia [...] El que més m'ha impressionat del llibre són les vuit planes de poemes dels indis, i dels negres! Allà hi ha vida i poesia de bon de veres. Però són pocs. Hi ha molts de poemes com els de García Lorca d'Amèrica, els dolents d'ell. Com els bons, de Maragall, o del mateix Lorca, gairebé cap.» (doc. 40: I, 87); poques setmanes després, en una carta adreçada en aquest cas a Guillem Colom i Ferrà (de 19-XII-1952), repren el tema: «La major part dels poemes anglesos moderns i dels Estats Units són com els dolents d'En García Lorca. Com *els bons* d'En García Lorca no n'hi ha cap! D'on ve aquesta decadència poètica: serà l'industrialisme, el mecanisme, les agitacions i preocupacions socials i polítiques que no deixen temps a la contemplació, la decadència d'una fe bella, creadora de bellesa?» (doc. 50: I, 102).

18. «Dins la poesia de les llengües orientals i europees que conec una mica, no conec cap poesia més pura i plena de pura alegria que la de Maria-Antònia Salvà. És el cor de Mallorca que parla amb notes clares de cel la llengua gloriosa dels nostres Rei En Jaume i Ramon Llull» (doc. 437: II, 135); anys abans, en una carta adreçada per Mascaró a la mateixa Maria Antònia Salvà, després de comentar-li que Triadú havia inclòs poemes d'ella a la seva *Anthology of Catalan Poetry* (1953), s'exclamava: «Llàstima que hi hagi tants de poemes intellectuals!» (doc. 501: II, 200).

19. Veg. *supra* n. 12.

tir d'un herderianisme implícit, les concepcions romàntiques,²⁰ consegüentment expressades en manifestacions d'idealisme lingüístic²¹ i d'universalisme eteri a propòsit d'idiomes i de països,²² entre les quals no podia faltar per descomptat la corresponent apologia de l'esperanto.²³ Corollari d'uns tals plantejaments és, a propòsit de la llengua catalana, la malfiança envers l'autoritat lingüística encarnada en l'IEC a través d'alguns dels seus representants més conspicus,²⁴ la qual alterna, de manera indestruïble, amb l'elogi ultrançat de la tasca lexicogràfica empresa d'antuvi per mossèn Alcover i prosseguida després per Francesc de B. Moll.²⁵ Això últim, d'altra banda, al marge de les motivacions «dialectalistes» i d'enyorament

20. «Un se posa a *llegir* l'idioma, i a poc a poc un va descobrint la gramàtica i el vocabulari. Després unes notes gramaticals etc. ajuden, no *abans* ja que l'idioma no és gramàtica o paraules: és vida de sons de paraules» (doc. 425: II, 121).

21. «Mientras no mori la poesia, la vida de la nostra llengua és segura» (doc. 237: I, 327).

22. «Us escric en l'idioma meu de Ramon Llull, l'únic idioma dels meus pares, al cel sien, i l'únic idioma que sent ben meu, si bé estí molt tots els idiomes que conec, que són ben pocs, i els que no conec, que són ben molts! El cas del català és clar com la llum del sol. Les regions de parla catalana són part política d'una Espanya unida, —jo desunida!—, per circumstàncies geogràfiques i històriques: per tant pensar o voler pensar que un espanyol de Morgovajo o de Las Hurdes sigui més espanyol que un espanyol com jo de Santa Margalida, de Mallorca, és un pensar ben tort i desencertat. I pensar que el castellà noble de Castella o el graciós d'Andalusia o el més incult de Múrcia és llengua més espanyola que el català dels Pirineus, o el bell mallorquí de la meua terra bella, o l'idioma del poble que encara és poble de València, és un pensar ben tort i desencertat. *El català literari és idioma espanyol, i tan espanyol, com el castellà literari i el basc*; i el fet que l'un és idioma perseguit —tal vegada ara l'únic en el món perseguit— i que sols el parlen uns 5 milions d'ànimes no el fa més petit que l'anglès parlat, —jo mal parlat, i escrit!, d'uns 200 milions d'ànimes o el castellà, més ben parlat que l'anglès, però també generalment mal escrit, d'uns 100 milions. L'idioma interior que viu en recordances en el fons de la meua ànima no mor ni crec morirà; i dies vendran de llibertat quan serà el primer idioma ensenyat a les escoles de terres catalanes; i ensenyat en forma, —almenys de llegir una antologia de prosa i poesia catalanes—, en tots els Instituts de terres de llengua castellana d'Espanya» (doc. 141: I, 223).

23. «Un dia heu de dedicar unes hores a aprendre aquest idioma [l'esperanto], també indo-europeu ja que les arrels són un 75% llatines i les altres germàniques i unes poques eslaves. Va ésser una creació genial, ja que *no* és artificial quan el sentiú emprat i parlat de gent que el coneix. I sobretot un sent que parla un idioma en el que tots són iguals; i no en el cas d'uns parlant llengua pròpia i altres estrangera. Perquè no l'empren a la Societat de Nacions? Podríem demanar: per què preparen guerres?» (doc. 377: II, 65).

24. Veg. algunes de les efusions a què es lliura, en la seva correspondència amb Francesc de B. Moll, a propòsit de l'Institut (doc. 186: I, 275) i de personatges com Ramon Aramon (doc. 227: I, 316, i doc. 381: II, 70), el mateix Carles Riba (doc. 307: I, 406-407) o un Batista i Roca (doc. 228: I, 318).

25. «Una gran nova vos he de donar. He comparat la paraula "cullera" en el vostre *Diccionari* i la "spoon" en el d'Oxford. En conjunt, el vostre article sobre aquesta paraula supera el de l'*Oxford Dictionary*" sobre "spoon"! És magnífic. Per a l'*Oxford Dictionary*" se recolliren materials durant 30 anys: 1858-1888, i editors i sub-editors i ajudants hi feren feina 40 anys: 1888-1928. I vaig llegir una vegada que tot havia costat unes 30.000 [lliures esterlines], que serien ara un milió de lliures, que serien ara uns 110 milions de pessetes! La vostra gran obra, tan gran com la "Oxford Dictionary", no haurà costat tant!» (doc. 223: I, 313); o també: «Cada vegada que mir les planes de la vostra gran obra la meua admiració torna i retorna. A pocs homes sobre la terra els és possible fer un monument com el vostre. Ja podeu dir "Exegi monumentum aere perennius": cauran un dia les pedres de la Seu i del Castell del Rei En Jaume Segon —profanades ara de turistes— però sobreviurà la vostra obra en el nostre poble, i entre els estudiosos d'idiomes, en els segles que vindran» (doc. 389: II, 77).

a què es pugui deure en prioritària instància, es concretarà positivament en el decidit suport, econòmic però també sobretot de difusió, que brindarà ja des del primer moment Mascaró a la magna empresa del *DCVB*.

El balanç a què obligadament es presta l'exteriorització de personalitat resultant d'una tal correspondència no pot diferir gaire, doncs, de la valoració sintètica que, partint de converses que havia tingut amb Riba, va fer-ne Albert Manent (a *Solc de les hores*, 1988), i que després va ser recollida per Massot i Muntaner (a *Els escriptors i la guerra civil a les Illes Balears*, 1990, p. 422): «Mascaró era un autèntic albat» (MANENT, *op. cit.*, p. 227); i bé podem afegir pel nostre compte, tot forçant en termes gairebé morals la paradoxa cromàtica: amb tots els clarobscurs inherents a una tal condició.

Tornant ara als materials aquí difosos, importa subratllar altra vegada la tasca duta a terme pel seu pacient compilador, Gregori Mir, i ponderar-la per allò que revela de *métier d'historien*. Com que un tal ofici no hauria d'estar renyit tanmateix amb el de filòleg, la presa en consideració de criteris propis d'aquest últim sempre hauria ajudat a fer estàlvia l'edició ressenyada d'errors, incongruències i mancances que hi fan acte d'innecessària presència.

En l'aspecte pròpiament gramatical del discurs responsabilitat del curador, són interferències i vulgarismes en el lèxic,²⁶ incorreccions de vària mena en la sintaxi,²⁷ desori en la puntuació.²⁸

Són també referents onomàstics deturpats,²⁹ errates en citacions en llengües estrangeres,³⁰ informacions contradictòries³¹ o equivocades.³²

26. «Retrassat» (I, 48), «tatxar» en el sentit de *ratllar* (I, 93, 126, 276, 314), «descollar» en el de *destacar* (I, 10, 232), o bé «tarja» per *targeta (passim)*, «polaca» per *polonesa* (I, 221), «gavinet» per *ganivet* (I, 235).

27. Gerundis de posterioritat (I, 61, 73; II, 166), introducció de complement directe amb la preposició *a* (I, 52, 94, 181; II, 181), redaccions confuses (I, 362).

28. Ignorància de la distinció entre la relativa explicativa i l'especificativa (I, 57), de la necessitat de puntuar segons la lògica i no segons la prosòdia (I, 25, 123), de la conveniència de pautar amb la puntuació adequada els períodes complexos (II, 139).

29. «Abisínia» (I, 47), «Poble de Cérvoles» (I, 90), «Venezuela» (I, 306), «Hansburg» (II, 236).

30. Des de les de més fàcil substitució mecànica, com ara «Indogermanischen» per *Indogermanischen* (I, 291) o «Weltbild» per *Weltbild* (II, 78), fins a les que, per causa del context meta-lingüístic en què apareixen, semblen el dubte sobre la bondat de l'original transcrit o, encara més, sobre la solvència en la reproducció d'aquest, com quan l'autor es plany (I, 139) d'una errada d'impremta en un text en alemany, que cita («zu seinen Dienst bereit»), i a la correcció que tot seguit hi adueix en surt una altra de no menys greu («zu seimen Dienst bereit» en comptes de *zu seinem Dienst bereit*). L'ocurrència poc més avall, en el text d'una carta de Miquel Forteza, de l'híbrid «Himalayas of de [sic] soul» (I, 142), amb referència al títol del llibre de Mascaró que, en la relació de la bibliografia que se n'indica (I, 39-40), apareix citat de manera igualment barbàrica, no contribueix a encertir el lector sobre la solvència dels criteris de reproducció textual emprats.

31. Tot i que en la nota de presentació de Gabriel Alomar i Villalonga (I, 46) se'n diu que «fins ara no han estat localitzades cap de les cartes» que Mascaró li va trametre, el doc. 16 (I, 59-60) és precisament el d'una carta d'aquest a aquell.

32. L'any de la mort de Joan Fuster no és, com s'indica en nota al doc. 308: I, 408, el 1989 sinó el 1992.

Sens dubte, però, allò que hi ha de més objectable en l'edició d'una tal mena de documents és la indeterminació a l'hora de fer-ne la corresponent anotació. Tot i la impossibilitat d'objectivar en un discurs empíricament incontrovertible la conveniència d'anotar (o de no anotar) segons què i segons qui, el cert és que sempre hi ha elements contextuais, de complicitat referencial amb el presumible lector immediat, que justifiquen en cada avinentesa la presa d'una o altra opció.

Així, per exemple, en el cas que ens ocupa, és inqüestionable l'ociositat d'anotar personatges com Fabra, Carner o el mateix mossèn Alcover, però es pot trobar a faltar en canvi la postilla oportunament referida a aquell entranyable personatge que va ser el coronel Lluís Faraudo i de Saint Germain i a les traduccions que signava amb el pseudònim de Lluís Dezany (doc. 255: I, 349); és igualment fútil de prodigar notes de presentació sobre Costa i Llobera, Maragall i Alomar, però potser no hauria estat de més precisar que els versos citats dels dos primers (doc. 438: II, 136, i doc. 512: II, 214) corresponen respectivament als poemes *Als joves*, de les *Horacianes*, i a *La fageda d'en Jordà*, de *Seqüències*, i que el llibre del tercer del qual només apareix el títol, *Verba* (doc. 10: I, 53), havia aparegut a Madrid el 1918 prologat per Azorín; altrament, i per idèntica raó, hauria pagat també la pena d'especificar que l'obra escrita pel parent homònim d'Alomar, Gabriel Alomar i Esteve, i que aquest s'afanya a fer arribar a Mascaró (docs. 22 i 23: I, 67-68), és *Teoría de la Ciudad. Ideas fundamentales para un urbanismo humanista*, editada a Madrid el 1947 per l'Instituto de Estudios de Administración Local.

En la mateixa línia d'aquest raonament, i amb ànim no pas tant de retret al responsable de l'edició, com de compleció a l'aparat de notes d'aquesta, cabria apuntar: que els versos citats de Jorge Guillén (doc. 512: II, 214) pertanyen al poema *Perfección del Círculo*, de *Cántico*; que el vers repetidament citat per Mascaró de «exegi monumentum aere perennius», amb referència a l'empresa acomplerta per Moll amb el seu diccionari (docs. 208, 236: I, 297, 326, i doc. 397: II, 85), és d'Horaci, *Odes*, 3, XXX, 1; que l'«*Antologia de poesia catalana* editada a Anglaterra» (doc. 251: I, 344) és l'*Anthology of Catalan Lyric Poetry* a cura de Joan Triadú i publicada per Joan Gili a Oxford el 1953; que els dos llibres citats de Denis Nowell Pritt, *Light on Moscow* i *Must the war spread?* (docs. 12 i 13: I, 55 i 56), havien aparegut publicats pels Penguin Books el 1939 i el 1940, respectivament; que el de Harold Laski a què al·ludeix sense citar-ne explícitament el títol (doc. 15: I, 58), podria ser, pel fet d'indicar-ne la publicació en la mateixa casa editora que els anteriors, o bé *Liberty in the Modern State*, del 1938, o bé *Where do we go from here?*, del 1940; que la nota sobre l'hispanista i catalanòfil britànic Edgar Allison Peers resulta com a mínim parcial i esbiaixada (doc. 57: I, 118), ja que ignora l'important llibre d'aquest *Catalonia infelix* (publicat a Londres el 1937) i tot el que comportava d'adhesió, en plena guerra civil, a la causa catalana.

Tot amb tot, el producte confegit en primera instància per Joan Mascaró i els seus corresponents, i en segona i no menys decisiva instància per Gregori

Mir, es dreça a partir d'ara, per dir-ho reprenent Salinas, com un de tants índexs eficaços en el mesurament de la cultura literària d'un país i de la seva expressió lingüística.

JOSEP MURGADES

GARCIA I RAFFI, Josep-Vicent: *Lluís Ferran de Pol i Mèxic: literatura i periodisme*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998 («Biblioteca Abat Oliba», 200).

En aquests darrers anys, un nombre considerable d'estudis sobre escriptors catalans que van veure la seva vida i la seva obra afectades pel sotrac de l'exili ha vingut a solucionar el que era un greu dèficit de la historiografia i de la crítica literària catalanes. Un d'aquests nous treballs l'ha centrat Josep-Vicent Garcia i Raffi en la figura de Lluís Ferran de Pol, un dels escriptors més inquiets i interessants dels anys de postguerra. Amb aquesta obra Garcia i Raffi ret homenatge a un escriptor que considera un xic ignorat i no prou conegut per les noves generacions i «de vegades, també una mica oblidat en els estudis literaris i periodístics catalans» (p. 452).

Lluís Ferran de Pol i Mèxic: literatura i periodisme és un estudi exhaustiu sobre la vida i l'obra de l'autor d'Arenys de Mar (1911-1995) durant la seva estada a Mèxic des del juny de 1939 fins al 1948, dut allí, com tants altres, a causa del desenllaç de la guerra civil espanyola, desafortunat per a tants catalans.

Garcia i Raffi ha resseguit, doncs, la trajectòria vital de Ferran de Pol en uns anys de gran intensitat productiva. La descriu en les diverses facetes literàries que va anar desenvolupant, tant per obligació (per guanyar-se la vida) com per vocació (textos de creació), de manera que el lector es pot apropar a aquest escriptor i arribar a conèixer-lo millor gràcies a un treball d'investigació honest i molt complet.

A la Nota introductòria Garcia i Raffi exposa els seus objectius i dóna compte de l'enorme tasca d'investigació que hi ha al darrere d'aquest llibre: «la classificació i ordenació de l'arxiu de l'escriptor, la cerca de l'obra literària, periodística i documental de Ferran de Pol —incloès, és clar, l'inventari de tota la seva producció mexicana—, i la localització de la crítica literària, ja que, en conseqüència, aquesta seria fruit de la trajectòria vital que inclou el fet del periodisme» (p. 7).

El cos del llibre consta de nou extensos capítols, que en total ocupen 487 pàgines. Cada capítol es divideix en subapartats des dels quals Garcia i Raffi desplegarà cronològicament i en profunditat un tema: 1. Els inicis periodístics i literaris; 2. Literatura i testimoni; 3. L'exili i Mèxic; 4. El periodisme; 5. Altres obres; 6. Les revistes catalanoamericanes de l'exili: «Full Català» i «Quaderns de l'Exili»; 7. El cicle d'*Abans de l'alba*: la fascinació pel món maia; 8. *La ciutat i el tròpic*; 9. *Èrem quatre*.

Entre les nombroses fonts de les quals se serveix l'autor de l'estudi, hi ha molta informació de primera mà dels mateixos protagonistes o dels seus amics i contemporanis, ja sigui recorrent a entrevistes o a una gran profusió de material epistolar, a més de documents de l'època com certificats, rebuts, diplomes, factures, etc.

Una obra d'aquesta envergadura pot arribar a ser extensíssima amb el perill de dispersió que comporta. Per tal d'evitar-ho, Garcia i Raffi acota el terreny cronològic del seu estudi entre els anys 30 i l'any 60 (tot advertint que per raó de la transformació d'una novella de 1954, el temps llisca fins als vuitanta), però aprofundint i articulant tota la tesi en els anys de Mèxic. Encara que no es tracta pròpiament d'una biografia, Garcia i Raffi, amb el rigor habitual en tot el llibre, es remunta als antecedents familiars de l'escriptor per tal de facilitar la introducció al seu món. Inevitablement la redacció avança seguint els viarans vitals de Ferran de Pol per explicar, de forma intrínseca, la seva obra d'escriptor. Poc més endavant, Garcia i Raffi posarà al descobert les filies politicosocials de l'escriptor (vegeu les notes 20 i 21 de la p. 17), que explicaran com des de molt jove adopta unes posicions que li faran prendre decisions irrevocables, com per exemple la de deixar de col·laborar en la revista «Quaderns de l'Exili» per incompatibilitat amb el catolicisme militant (i per tant amb un gir ideològic cap a la dreta que es trasllua en la publicació) que practicava Joan Sales (ps. 240-242).

Garcia i Raffi ens mostra un Ferran de Pol polifacètic en el món del periodisme (cosa aquesta molt difícil avui dia, on l'hegemonia la tenen els superespecialistes que dominen un tema en concret) i que pot tractar un ampli ventall de temes en els diaris i revistes on va treballar, sobretot en el periòdic «El Nacional» de Mèxic. Gràcies a un sòlid bagatge literari i cultural, escriu articles sobre art, música, fa crítica literària, fa recensions, articles d'opinió, etc. i se'n surt bé. Aquesta tasca l'habitua, encara més, al món editorial i li farà molt de servei quan comenci una etapa molt important en la seva vida com és la participació en dues revistes emblemàtiques de l'exili: «Full Català» i, quan aquest s'extingeix, «Quaderns de l'Exili». La col·laboració de Ferran de Pol en ambdós casos va ser fonamental. Garcia i Raffi, a més, fa referència a tots els escriptors que van fer possible aquesta etapa gràcies a la convicció apassionada que tenien d'ajudar Catalunya des de l'exili. Josep Carner i Pere Matalonga, junt amb altres companys, van engegar el «Full», però amb l'arribada entusiasta de Joan Sales la revista va prendre aviat un rumb nou, tant, que els dos principals motors de la revista fins aleshores es van retirar. Aquest és el capítol 6 en el qual Garcia i Raffi tracta més detalladament les relacions que hi havia entre els catalans a l'exili. A propòsit d'aquesta relació és emblemàtica la que es va establir entre Ferran de Pol i Joan Sales: «amb Joan Sales ens vam fer molt amics. El fet d'haver participat tots dos a la Guerra d'Espanya com a oficials de l'Exèrcit, ell d'infanteria i jo d'artilleria, ens agermanava. (...) Algunes nits, després d'acompanyar-nos l'un a casa de l'altre unes quantes vegades —en repetits viatges d'anar i tornar—, acabàvem acomiadant-nos a meitat camí (...) única manera d'aturar les nostres interminables xerreres i els nostres repetits acomiadaments» (p. 202). Aquesta és la memòria

que guarda l'escriptor d'Arenys en descriure els primers encontres amb el nou amic; Joan Sales, per la seva part i en un to més patriota, també comenta la mútua sintonia: «ens vam adonar que ens unia no sols la idea de la unitat nacional (...). Nosaltres ens consideràvem sobretot catalans i nacionalistes, i procuràrem fugir de la postguerra de partits i capelletes que era a l'exili mexicà» (p. 202). Aquesta amistat és resseguida des del començament en què van sintonitzar fins la ruptura amical però irrevocable de Ferran de Pol per motius ideològics (p. 241). Garcia i Raffi dibuixa el panorama de les relacions entre exiliats, gràcies a la correspondència que es van creuar, d'una manera forçosament parcial però suficient per explicar els contactes i també les dissensions que hi havia entre aquests escriptors.

La trajectòria de «Full Català» i de «Quaderns de l'Exili» és molt il·lustrativa d'aquestes relacions entre els exiliats. Garcia i Raffi estudia en aquest capítol un grup de gent molt heterogènia que va anar quedant pel camí (parlo de la participació en les dues publicacions) per diverses raons: per a Riera Llorca, l'acabament de «Quaderns de l'Exili», en concret, hauria estat causat pel retorn a Catalunya dels seus principals dirigents, Joan Sales, Ferran de Pol i Raimon Galí. Però segons altres autors, la liquidació de la societat s'hauria produït a causa de les diferències que venien de dos anys enrere, i Ferran de Pol així ho va ratificar més tard, tot admetent que el seu allunyament havia estat provocat pel «gir conservador de la publicació» (p. 238). Per a Núria Folch, vídua de J. Sales, en canvi, la raó d'aquest final responia al fet que l'exili havia perdut el component de resistència i s'imposava la necessitat de retornar a Catalunya per prosseguir allí la lluita (p. 238).

Fos com fos, a través de la narració d'aquests fets Garcia i Raffi ofereix una visió que ajuda el lector a fer-se càrrec d'unes relacions no sempre planeres i que podien arribar a tenir tots els matisos, des d'una ferma i fraternal amistat com la que cultivaven Ferran de Pol i Josep Maria Miquel i Vergés (p. 235), fins l'hostilitat més directa, com li passava a Anna Murià envers Ferran de Pol i Joan Sales (p. 203).

L'anàlisi de la novel·la i de la narrativa breu dins el corpus literari de Ferran de Pol forma com una segona part en aquest estudi de Garcia i Raffi, dedicada als títols formats per *Abans de l'alba*, *La ciutat i el tròpic* i *Érem quatre*. Aquestes peces són l'eclosió de les vivències que l'autor va acumular durant els anys viscuts a Mèxic ja que són la seva manifestació primera després del retorn a Catalunya.

Cal destacar l'acurada i profunda anàlisi que Garcia i Raffi fa de l'anomenat cicle d'*Abans de l'alba*, obra important de l'escriptor perquè confirma la seva atracció per les civilitzacions antigues i la seva mitologia «pel que signifiquen de comprensió de l'activitat humana, en particular» (p. 252). A partir de la constatació d'aquesta passió, Garcia i Raffi dóna informació sobre la font que Ferran de Pol fa servir per *Abans de l'alba*: el *Popol-Vuh*, una cosmogonia d'autor desconegut que parla de la història del poble maia i els seus mites fins l'arribada dels espanyols el 1512. Cal dir que l'estudi d'aquest cicle ocupa vuitanta-nou pàgines de l'obra i podria ser un llibre en ell mateix.

Garcia i Raffi ofereix en aquesta secció una descripció meticulosa i molt extensa sobre les tres obres tot aportant al seu text fragments de crítica literària con-

temporània, d'articles, de cartes, etc. per tal d'emmarcar el comentari textual. En el cas de *La ciutat i el tròpic* esmicola i explica en profunditat conte per conte fins al més mínim detall: títol, capítols, epígrafs (quan és el cas), premonicions, nivells de lectura, narrador i personatges, tècnica narrativa, etc. Ho reforça amb citacions i remarca que moltes de les situacions tenen, sens dubte, el seu paral·lel en la biografia de Ferran de Pol. Finalment busca el rerefons simbòlic a cada narració que, en quasi tots els casos, s'ajusta a les diverses facetes que pot assumir i patir un ésser humà: la por, l'ambició, el fracàs, la teorització sobre l'art, etc.

Érem quatre la sintetitza Garcia i Raffi com «una història d'amor, fracàs i arqueologia» (p. 394), la sotmet també a dissecció i s'endinsa en les evolucions i característiques físiques i psicològiques dels protagonistes. És una novel·la complexa on es poden destacar molts aspectes, però Garcia i Raffi para esment en el material que Ferran de Pol aprofita, degudament modificat, d'articles publicats ja a «El Nacional» i la ferma base arqueològica sobre la qual es construeix l'obra. Un element obligat per entendre aquesta novel·la és un sintètica notícia de la mitologia asteca i així ho fa Garcia i Raffi quan instrueix el lector en les pàgines sobre «Quetzalcóatl i els déus asteques» (p. 426).

Una altra característica que destaca l'estudiós, pel que fa a *La ciutat i el tròpic* i *Érem quatre*, és la constant presència de la fatalitat, un tret essencial que marca tots els personatges i que els aboca al seu destí. Garcia i Raffi fa tres distincions dins la fatalitat: «la màgica i supersticiosa, la professional i artística i l'amorosa» (p. 439), que, combinades en diferents graus, conformen el caràcter especial d'aquestes obres.

Amb la recapitulació de les Notes finals (p. 443), Garcia i Raffi fa una última mirada sobre les característiques més destacables de la producció literària i la figura de Ferran de Pol tot distingint quatre etapes clau en la vida de l'escriptor.

Al llarg d'aquests centenars de pàgines el lector pot arribar a detectar l'aplicació d'un patró molt sistemàtic procedent de la narratologia, la qual cosa pot produir una certa insatisfacció perquè dona l'aparença d'una lectura massa tancada. Això és conseqüència del mètode triat que, en imposar una disciplina excessiva, potser fa minvar la qualitat i l'agilitat de la lectura. La inflexibilitat del mètode que caracteritza una part de la crítica moderna fa que totes les obres s'assemblin i, a base d'esmicolar, triturar i seccionar, l'anàlisi tendeix a convertir els bistecs en hamburgueses.

De tota manera, aquest llibre proporciona una panoràmica excel·lent de personatges i esdeveniments i és una galeria de luxe a través de la qual el lector pot moure's per trobar relacions coherents entre fets i circumstàncies no sempre fàcils d'interpretar, va entrant en antecedents i va descobrint els diversos afers amb la informació necessària per no perdre's en cap moment. Però Garcia i Raffi ha fet un llibre que s'ha de llegir des del començament i que obliga el lector a tenir memòria de tot el que s'hi ha escrit. Hauria de ser, a més de lectura amena i dilatada, una eina de consulta puntual, però és impossible perquè no hi ha índex de noms i aquest inconvenient dificulta la maniobrabilitat del llibre.

També hem de lamentar algunes de les incomoditats que pateix el lector a l'hora de manejar aquest volum. A la nota 8 de la pàgina 253 hi ha la referència: FL,8:363. Suposat que sigui una abreviació, el lògic és mirar el principi o el final del llibre per buscar la llista d'abreviacions, però no n'hi ha. El pas següent és consultar la bibliografia, però unes parts estan organitzades per ordre cronològic i altres parts ho són per ordre alfabètic i, d'altra banda, els títols no apareixen abreujats, de manera que és absurd buscar-ho; el lector, llavors, un xic desconcertat, començarà a buscar des de la nota 1 del capítol (perquè cada capítol té una numeració de notes autònoma) i anirà seguint totes les notes... Però en cap no se li diu què és «FL». L'única solució és tirar enrere o començar per la primera pàgina del llibre fins qui sap quan. Per fi trobarà la solució a la nota 41 de la pàgina 144, és a dir, en un altre capítol i a 109 pàgines de distància. No és bo que la tasca de l'autor, tan meritòria i amb tants bons resultats, hagi d'anar acompanyada d'una recerca absurda per part del lector (per no afegir més esforços innecessaris, diguem que «FL» es refereix a la revista «Filosofia i Letras»). Un cas no tan cridaner però igualment incòmode és el de la nota 153 de la pàgina 248 que fa referència al títol de Ferran de Pol *Naixença, vida i mort dels «Quaderns de l'Exili»*. Com que no hi ha l'any de títol i la bibliografia de l'obra de Ferran de Pol està organitzada cronològicament, el lector es veu obligat a seguir tota la bibliografia de l'autor fins trobar-lo; llavors efectivament troba que correspon a un article de «Serra d'Or» de 1984 del qual sí que apareix la referència completa en un altre capítol anterior, a la nota 87 de la pàgina 110. El lector pot fer un exercici semblant amb la nota 33 de la pàgina 23: no podrà resoldre el problema fins que no trobi la nota 5 de la pàgina 13.

Aquests defectes no disminueixen, però, el valor i enorme interès del llibre. És veritat que l'origen d'aquesta obra —una tesi de doctorat— ha propiciat una acumulació de notes que a alguns lectors els pot semblar excessiva, però aquest parer depèn de qui llegeixi i és, al cap i a la fi, prerrogativa de l'autor aportar, si li sembla, la màxima informació, la qual cosa sempre és d'agrair.

En definitiva ens hem de congratular per gaudir d'un llibre excel·lent, pont imprescindible per poder accedir, a partir d'ara, amb ple coneixement a la figura de Lluís Ferran de Pol.

DIGNA RODRÍGUEZ

GIBERT, Miquel M.: *El teatre de Joan Oliver*, Barcelona, Institut del Teatre / Diputació de Barcelona, 1998 («Monografies de teatre», 36)

El volum monogràfic que Miquel M. Gibert presenta en aquesta edició de l'Institut del Teatre és fruit del seu treball de tesi doctoral, la qual cosa ens fa intruir un llarg període d'elaboració i d'estudi, un esforç de rigor científic, una aposta per l'originalitat i per l'aportació de material desconegut o poc tractat fins al

moment i l'intent d'establir unes conclusions sòlides que permetin llegir l'obra dramàtica d'Oliver amb una base teòrica renovada.

L'obra teatral de Joan Oliver ha estat treballada, al llarg dels anys, per diversos especialistes com Carbonell, Molas, Formosa, o Fàbregas entre d'altres, els quals han establert uns paràmetres generals d'estudi i una periodització de la seva producció artística. Miquel M. Gibert, ha recollit l'essència de totes aquestes teories en el present volum i les ha contrastades per tal d'anar articulant el contingut del propi treball amb una estructura força clara. Així, després d'establir el que ha anomenat «estat de la qüestió», descriu i analitza quin és el concepte de teatre que Oliver va defensar i va practicar al llarg de la seva vida, per passar, en el cos de l'estudi, a fer una descripció detallada de cada obra seguint la seva ordenació cronològica. Mitjançant aquesta estructura tradicional de presentació, el seu treball aconsegueix: *a*) mostrar l'evolució, no sempre ascendent, de la producció teatral de Joan Oliver, *b*) establir uns períodes de creació —que segueixen, en molts casos, els períodes històrics definits per altres autors—, *c*) fer sortir a la llum i datar algunes obres inèdites com *Digressions sobre el teatre català modern vist per un pessimista*, *Marit i muller o el descompte*, *Una mena d'orgull* o *Teatre durant la guerra civil*, entre d'altres, i *d*) dosificar la informació al llarg del llibre malgrat que això comporti, a voltes, la dispersió d'alguns temes que podrien quedar compresos en capítols específics. Tot plegat per acabar amb les conclusions que refermen i sintetitzen les teories explicades anteriorment.

L'obra dramàtica de Joan Oliver, segons Gibert, pot dividir-se en tres etapes diferenciades: la preguerra, la guerra i l'obra de postguerra, i cadascuna d'elles està composta per un material que és analitzat en el context històric en què s'escrigué sense estalviar, però, les referències o les relacions amb altres moments creatius de la vida de l'autor. Això fa que al llarg del treball es vagi conformant i aprofundint cadascuna d'aquelles inquietuds que van moure Oliver a escriure i, alhora, fa que sigui més fàcil integrar la seva producció en un marc més ampli que permeti l'assoliment d'una visió global de l'obra dramàtica. Per tal d'aconseguir-ho planen, pel damunt de totes les reflexions i per damunt de la tripartició històrica esmentada, una sèrie de conceptes que, si bé no tenen prou entitat com per ser el centre d'un estudi tan ampli com el que l'autor duu a terme, sí que són imprescindibles per definir cada obra o cadascun dels períodes i per convertir allò que podria ser un treball descriptiu en una obra d'anàlisi i de reflexió teòrica. Aquests conceptes que Miquel M. Gibert fa aparèixer de forma reiterada cada vegada que és necessari i que resten a la base de tot el seu treball són, entre d'altres: el de teatre burgès; la idea de plagi, reelaboració, versió, etc.; el recurs del teatre dins el teatre; la diferència entre la voluntat d'escriure i la voluntat d'estrenar; la recerca de llibertat i felicitat; l'humor, la sàtira i el sarcasme; el concepte incipient d'existencialisme i el seu ús; la finalitat de la creació teatral, etc.

Tots aquests aspectes van afaïçonant el que serà una idea global de fons que quedarà completada al final del llibre, quan la visió parcial que se'n va donant de cada obra en cadascun dels capítols ja es podrà extrapolar a un pla d'anàlisi més

general. D'aquesta manera, podem apreciar com Miquel M. Gibert ens dóna, al principi de l'estudi (ps. 52-60), una visió inicial però parcial de la concepció i la finalitat que Oliver atribuïa al teatre, per passar a desglossar aquesta teoria general en cadascun dels capítols on és necessari fer un apunt sobre el tema. Amb aquest procediment, i partint de l'estructura més o menys prefixada del «teatre burges», obtenim una visió de l'obra de l'autor de Sabadell que és fruit de la seva vivència dins d'aquest entorn social i que clarifica els perquès de la seva aposta, en moltes ocasions, per una estructura teatral prefixada i segura com és la del triangle amorós, la qual li permet aprofundir en altres aspectes de l'obra sense haver de preocupar-se per l'originalitat estructural. Així, l'estudi de l'obra dramàtica d'Oliver no està precedit per una introducció general exhaustiva que l'emmarqui en una societat burgesa que la determina de forma indefugible, sinó que Miquel M. Gibert aprofita l'ordenació cronològica i no temàtica del seu treball per anar donant, en alguns casos, petits apunts històrics que van afectar l'autor de tal manera que es fa més comprensible l'ús de l'omnipresent triangle amorós. *Una tragèdia a Lilliput*, *Cambra nova*, *Una mena d'orgull*, *Allò que tal vegada s'esdevingué*, *Cataclisme*, *Un servidor sóc el lladre*, *L'amor deixa el camí ral*, *El roig i el blau* o *Ball robat* són obres que, tot i estendre's al llarg de la vida d'Oliver i estar allunyades cronològicament les unes de les altres, són objecte d'anàlisi a partir del tractament que s'hi fa del triangle amorós, ja sigui per retratar una realitat social, per obtenir-ne una visió còmica, humorística o sarcàstica —com és el cas de *Una mena d'orgull* o *Cataclisme*—, per evidenciar la crisi del teatre burges i de la «pièce bien faite» o per donar, fins i tot, alguna mostra de comèdia anti-burgesa, fins a arribar al lògic trencament amb les posicions dramàtiques d'aquest tipus de teatre a *Vivalda* i *l'Àfrica tenebrosa*. En definitiva, una manera particular de reflexionar i refer una vegada i una altra la seva concepció de l'estament familiar per assolir una reflexió moral que ajudés al seu millorament ètic.

Gràcies a l'aparició constant de les referències a aquest tema, sobretot en la part referida a l'obra de preguerra, podem observar que, gradualment, es va perfilant l'anàlisi d'una altra qüestió decisiva en l'obra de Joan Oliver com és l'assumpte de la finalitat i la funcionalitat del teatre. Si bé el punt I del llibre s'inicia amb un apartat dedicat exclusivament a estudiar el «concepte de teatre», és a mesura que avança l'assaig que s'introdueixen elements nous com la relació de Joan Oliver i la seva obra amb altres autors —catalans o estrangers— o l'evolució que pateix el seu propi pensament amb el pas dels anys. En aquest sentit són fonamentals les relacions que Gibert estableix entre Oliver i altres escriptors, ja sigui per la seva influència formal i d'estil, per la semblança de contingut —fins al punt de no eludir la possibilitat del plagi acceptat pel mateix autor— o perquè són objecte de versions o traduccions —tot i que aquesta faceta pot quedar incompleta per voluntat de no allargar el treball més del compte. Les obres d'autors diversos quant a procedència i quant a qualitat, com Guitry, Supervielle, Shaw, Jordana, Soldevila, Martínez Sierra, Romain, Pirandello, Anouilh, Txèkhov, Camus o Benavente, són portades a col·lació en fer referència a les peces d'Oliver que hi te-

nen algun punt en comú, cosa que provoca una certa dispersió o intermitència pel que fa a aquestes al·lusions que, d'altra banda, són acurades i aclaridores de molts aspectes dels treballs que s'estudien en el volum.

Al mateix temps que s'avança en aquesta direcció de contextualització i de comparació, també es va establint un ordre de preferència pel que fa a la qualitat de les peces. *Allò que tal vegada s'esdevingué*, *La fam* i *Ball robat* acaben essent la clau i l'eix per a la interpretació de moltes de les obres de teatre d'Oliver i el centre d'atenció més destacat de tot el llibre, ja que, atesa aquesta seva condició, ocupen una part considerable de la tesi de Miquel M. Gibert. Les referències al context històric de cadascuna, els precedents o les possibles influències i les particularitats estructurals, temàtiques o lingüístiques vehiculen gran part de la informació que se'ns dona per arribar a la conclusió que *Allò que tal vegada s'esdevingué* és la millor obra del període de preguerra per la seva maduresa en el tractament de l'humor i per la «transcendència conceptual» que denota; *La fam* és fruit d'un conflicte revolucionari, cosa que implica una reflexió política que, per a Oliver, era sinònim d'intervenció en el procés de transformació social del país, una transformació que calia fomentar amb el teatre tot buscant un públic no molt nombrós —com pretenia a l'inici de la seva carrera literària—, però decisiu i influent. En tercer lloc i com a punt culminant de l'obra teatral d'Oliver, Gibert presenta *Ball robat* com la peça on els triangles amorosos, tan presents en moltes de les obres estudiades, són l'esquelet que vertebrava i sustentava una visió particular de l'home com a «mosaic de misteris», com a «ésser incapaç d'assolir la veritat» i amb «l'egoisme com a força bàsica i rectora» de les seves actuacions. Un material que, en definitiva, condueix Gibert a precisar les línies bàsiques d'interpretació d'autors com Txèkhov o Camus per acabar mostrant-ne les semblances i les diferències, que fan de *Ball robat* una mostra d'humor combinat amb la reflexió propera al que podríem anomenar existencialisme «*avant la lettre*».

Tanmateix, si bé aquestes tres obres són les més representatives de tot el conjunt de la creació dramàtica d'Oliver i les que ocupen un major nombre de pàgines en el volum que ressenyem, això no impedeix l'aprofundiment en altres qüestions que potser no afecten directament aquests textos, però que són considerades per Miquel M. Gibert significatives en l'evolució artística de l'escriptor. En aquest sentit, per exemple, les referències al tractament de l'humor, la sàtira o la ironia es fan presents de forma continuada, de la mateixa manera que es duu a terme l'estudi atent d'aquelles obres en què s'utilitza el recurs del teatre dins el teatre. Així, pel que fa a la primera d'aquestes dues qüestions, *Una mena d'orgull*, *Allò que tal vegada s'esdevingué* —amb les seves semblances i diferències respecte al text bíblic i a les obres de Guitry, Supervielle o Shaw—, *Quasi paradís*, *El roig i el blau*, *Mercat comú* i *Pigmalió* són objecte d'anàlisi tenint en compte, entre moltes altres coses, els seu caràcter de comèdia, sàtira, etc., de tal manera que la voluntat d'Oliver de complaure el públic es va fent patent a mida que avança l'estudi. A propòsit del recurs dramàtic del teatre dins el teatre, que apareix per primera vegada a *30 d'abril* i també a *Primera representació*, Gibert repassa, d'una manera brillant, les idees bàsiques i les in-

fluències més destacades de l'obra de Pirandello i Anouilh. Amb la citació d'aquests autors i de les seves obres s'inicia una petita observació referent a la voluntat de Joan Oliver de comunicar al públic la seva reflexió sobre el gènere teatral en general —relació entre ficció i fingiment, vincle entre veritat i mentida en les representacions de realitats burgeses, etc.—, consideracions relatives a la importància de l'autor per damunt del director i de l'actor o sobre la predisposició i desig de l'escriptor de poder arribar a ser, algun dia, autor i director del teatre de la Generalitat de Catalunya.

No es pot deixar de fer referència, tampoc, al treball complementari que acompanya tota anàlisi literària i que també és present en *El teatre de Joan Oliver*. Em refereixo a l'aparat de notes elaborat per Miquel M. Gibert, que resulta molt valuós tant pel compendi bibliogràfic de temàtica oliveriana com per les referències a la crítica i a la recepció pública que tingué l'obra de Joan Oliver en el seu moment. Alhora, també és representatiu de la voluntat d'exhaustivitat de Miquel M. Gibert l'addició, en forma d'apèndix, de l'obra *Digressions sobre el teatre català modern vist per un pessimista*, que es veié complementada, un temps després de la lectura de la tesi doctoral, amb l'edició de les dues peces inèdites, titulades *Marit i muller o el descompte* i *Una mena d'orgull*, dins Miquel M. Gibert, *Dues comèdies inèdites de Joan Oliver*, «Llengua i literatura», núm. 7 (1996).

També cal dir que, cap al final del llibre, els dos últims punts de l'apartat II es desmarquen una mica de la resta de l'obra. En primer lloc per la rapidesa i la brevetat amb què es resolen les explicacions de les obres recollides sota el títol «Les expressions d'una renúncia» i, seguidament, per l'absència —potser poc justificada— de l'estudi aprofundit d'aquelles obres de Joan Oliver que són considerades traduccions o adaptacions dramàtiques, com poden ser *El misantrop* o *El Tartuf*. Tot i així, el que més destaca d'aquest darrer període creatiu és la lluita que va suposar per a Oliver aconseguir estrenar amb normalitat alguna de les seves obres, i les reflexions de Miquel M. Gibert ens exposen, a banda d'aquesta dificultat, el posterior desencís que va acabar omplint l'ànim del dramaturg.

Finalment, només cal reiterar l'esforç innegable de Miquel M. Gibert per tal de desglossar i d'ordenar, en un sol volum, un material que, per gruix i qualitat, hauria de merèixer una major consideració. Potser la d'un clàssic.

ROGER CANADELL

Cançoners del Ripollès. Maria Antònia JUAN I NEBOT, edició / Jordi MASCARELLA I ROVIRA, revisió dels textos, Ripoll, Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, 1998.

La publicació d'aquest *Cançoners del Ripollès* representa un esdeveniment molt important per al Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès i per a tota la comarca, i fins i tot per a les comarques veïnes, també representades alguns cops al

Cançoners. En efecte, es tracta d'una feina llargament esperada, tant als seus inicis, al primer terç del nostre segle, com d'ençà que Maria Antònia Juan en va localitzar el material a l'arxiu-museu folklòric de Ripoll, la primavera de 1984, aconsellada per l'aleshores arxiver Eudald Graells. Maria Antònia Juan havia acabat aleshores els seus estudis d'etnomusicologia al Conservatori Superior Municipal de Música de Barcelona i aviat s'engrescà a posar ordre en el munt de papers que Graells li havia fet conèixer, fins al punt que ja el 1987 havia acabat de classificar-los, de transcriure'ls, d'ordenar-los i d'anotar-los. Han calgut, però, més de deu anys perquè aquesta feina arribés a bon terme, amb la col·laboració entusiasta del Centre d'Estudis Comarcals i l'ajuda de diverses institucions: el Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, dependent del Departament de Cultura de la Generalitat, la Diputació de Girona, el Consell Comarcal del Ripollès i l'Ajuntament de Ripoll.

El cançoner del Ripollès havia començat a ser estudiat des del segle passat. Marià Aguiló, el primer que va recórrer totes les terres de parla catalana —d'Eivissa fins al final del País Valencià, passant per la Catalunya francesa i per totes les comarques del Principat—, tenia un delit especial per recollir material folklòric a les zones de muntanya pròximes als Pirineus, i els seus papers, conservats en part a Montserrat —dins l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya— i en part a la Biblioteca de Catalunya de Barcelona, fan sovint referència a Ripoll, a Sant Joan de les Abadesses, a Camprodon, a Montgrony, a Gombren i a molts altres indrets de la rodalia, amb noms i cognoms de «cançoners» i «cançoneres» que li donaren matèria abundosa per a les seves recerques.

Va ser, però, al primer terç del segle xx que es va constituir el que Maria Antònia Juan anomena amb raó el grup de folkloristes de Ripoll, impulsats per un gran mestre del folklore català del moment, Rossend Serra i Pagès (Barcelona, 1863-1929), estudiós persistent del comte Arnau i que per això va fer llargues estades a Ripoll. Serra i Pagès va engrescar Tomàs Raguer i Fossas, un farmacèutic ripollès, historiador i arxiver de l'Arxiu de Sant Pere, que va promoure i va coordinar, a partir de 1918, les tasques de recollida del material cançonístic, segons la idea de Serra i Pagès d'anar elaborant cançoners comarcals que permetessin a la llarga l'elaboració d'un cançoner català més complet i més depurat.

L'elaboració del Cançoner no va ser una obra unipersonal, sinó ben a l'inrevés una obra col·lectiva, en la qual intervingueren persones com mossèn Manuel Cavalleria, organista de la parròquia de Ripoll; mossèn Josep Maideu, igualment organista de Ripoll, que hi col·laborà fins i tot des de Vilafranca del Penedès, on era organista; Damià Torrents, mestre de capella de la parròquia de Ripoll; Salvador Vilarrasa, propietari rural de la Pobla de Lillet, resident a Ripoll, i altres col·laboradors que no cal esmentar en detall, però que consten ressenyats minuciosament a la introducció del *Cançoner*.

Aquests col·laboradors —vint en total— treballaren entre el 1918 i el començament de 1922, encara que també s'incorporaren al recull peces anotades en anys anteriors, a partir del 1903, i arribaren a entrevistar vuitanta-un informants, un

nombre ben considerable si tenim present que es tractava d'una obra d'abast comarcal. En total, recolliren més de cinc-centes cançons, un corpus impressionant pel seu nombre i pel fet d'haver estat aplegat d'una manera homogènia, seguint uns criteris semblants i en uns indrets determinats. No totes aquestes cançons pertanyen al Ripollès pròpiament dit; també n'hi ha algunes del Berguedà i d'Osona, que amb molt bon criteri han estat també incloses en aquesta edició.

Tot això pot donar una bona idea de les vicissituds de l'empresa i de les dificultats amb què ha topat Maria Antònia Juan a l'hora de convertir en un llibre un material que, per circumstàncies diverses, no havia arribat a quallar d'una manera definitiva. Aquestes circumstàncies, pel que sembla, van relacionades amb l'inici de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, per iniciativa de Rafael Patxot i Jubert, molt ben relacionat amb Rossend Serra i Pagès. Aquest va intentar, el 1923, que el consell consultiu de l'Obra del Cançoner, reunit a l'Orfeó Català, acceptés el seu projecte de formar cançoners comarcals, seguint l'exemple del de Ripoll, però no se'n va sortir i els músics reunits es decidiren per un corpus unitari. El material recollit a Ripoll va ser presentat parcialment, en diverses tongades, als concursos convocats per l'Obra del Cançoner i, en part, fou utilitzat per Serra i Pagès als seus treballs en curs, la major part inèdits, i és encara a les carpetes Serra i Pagès conservades a l'arxiu de l'Obra del Cançoner a Montserrat. Algun dia caldrà estudiar detalladament el material conservat a l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i comparar-lo amb el publicat al *Cançoner del Ripollès*, per veure què hi ha de repetit i què hi ha de complementari (pensem que, en una època en què no hi havia fotocopiadores ni ordinadors, era més fàcil que les coses s'esbarriessin i que una melodia o un conjunt de peces manuscrites o impreses es quedessin en un dossier o en un altre, sense que n'hi hagués constància). El repàs superficial que n'he fet em permet d'assegurar que a Montserrat hi ha un bon nombre de peces (versions diferents, variants literàries o musicals, notes) que podran completar el fons de Ripoll.¹

En tot cas, avui per avui tenim al davant aquestes sis-centes pàgines, que representen un esforç realment considerable. En primer lloc, com ja hem insinuat, Maria Antònia Juan va haver de convertir un munt de material desorganitzat o organitzat per col·lectors o per subjectes cançonístics en un llibre coherent. Ella mateixa ens explica que va haver d'individualitzar les versions i les variants musicals, estudiar la personalitat musical de l'informant, transcriure'n el text literari corresponent i ordenar-ho tot plegat d'una manera lògica. La classificació definitiva del material, molt semblant a la propugnada per Serra i Pagès, ha estat la següent: Cançons infantils (Cançons de bressol, Cançons d'infant), Cançons de treball (De pastor, De pagès, De tragner, De confiter), Ritual segons cicle litúrgic o curs de l'any (Nadal,

1. He descrit tot aquest material a l'*Inventari de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, fascicles 1 i 2 del volum IV de *Materials* de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (Barcelona, 1993-1994). Vegeu-hi especialment B-20, C-174 i C-175. Cerqueu també, a l'índex de topònims, *Ripollès*, i a l'índex de noms, els diversos col·lectors esmentats, alguns dels quals feren arribar reculls importants a l'Obra del Cançoner.

Quaresma, Rams, Setmana Santa, Dissabte de Glòria, Camilleres, Pasqua Granada, Sant Joan, Gala, Galeta i Quartel d'hivern, Goigs), Religioses (Vàries o d'ensenyament moral, Oracions i recitats), Historicopolítiques (Referents a França, Reialistes, Carlins, Guerra d'Àfrica, Altres), Bandolers, lladres i contrabandistes, Llegendàries, Moresques, Cavalleresques, Novel·lesques, De soldats, Amoroses (Del festejar, Varis pretendents, Consell, Fidelitat, Oposició dels pares, Raptés i fugides, Desenganys, Menyspreus, De malcasats, Humorístiques, satíriques i burlesques, Picaresques, Temàtiques inspirades en ideologies religioses, Varies), Temàtiques locals diverses, De divertiment (Jocs, De beure, De fumadors, Varies i humorístiques), Corrandes, Balls i danses (Cantats, Instrumentals).

Pel que fa als textos literaris, Maria Antònia Juan ha tingut un col·laborador especialista en la llengua de la comarca del Ripollès, Jordi Mascarella i Rovira, que ha estudiat amb detenció el llenguatge de les cançons i que n'ha fixat uns criteris de transcripció ben encertats, cosa no gens fàcil, atès que es tracta de textos que tenen procedències molt diferents, en alguns casos en un registre literari elevat, altres vegades d'un to clarament dialectal i sempre, és clar, mediatitzats per la persona dels informants respectius.

Estic totalment d'acord amb M. Antònia Juan i amb Florenci Crivillé en la valoració que van fer el 1992 del grup de folkloristes de Ripoll i del seu Cançoner: «Podem considerar el *Cançoner del Ripollès* com la primera obra col·lectiva de recerca de música tradicional feta a Catalunya» i, tot i que és una tasca interrompuda i, per tant, inacabada des del punt de vista dels seus promotors, actualment «forma un corpus homogeni i prou extens per donar a conèixer interessants aspectes de la vida rural i vilatana de la societat ripollesa del passat, i també altres aspectes més específics de caire lingüístic o musical, per exemple». Ells mateixos posen en relleu que «els ideals que van moure al Grup de Folkloristes de Ripoll van anar sempre acompanyats del *rigor* en la recerca, segons els postulats del folklore de l'època; en conseqüència, les seves obres transcendeixen els àmbits purament folklorístics per servir de material base a d'altres estudis que aprofundeixin en el coneixement analític i teòric en disciplines que considerem que hi són directament implicades, com ara l'etnologia, la lingüística, l'etnomusicologia, la història, etc.».²

Per tot plegat, ens hem de felicitar ben de cor de l'aparició d'aquest volum i no cal dir que hem de felicitar d'una manera especial els qui hi han intervingut d'una manera o d'una altra. A partir d'ara, aquest Cançoner serà de consulta obligada i seran molts els qui hi trobaran informació abundant, tant pels textos que hi són publicats, com per les notes que els acompanyen, com pels comentaris de tipus musical i de tipus lingüístic que Maria Antònia Juan i Jordi Mascarella hi han afegit.

JOSEP MASSOT I MUNTANER

2. M. Antònia JUAN – Florenci CRIVILLÉ, *El grup de folkloristes de Ripoll*, «Revista de Girona», núm. 154 (setembre-octubre, 1992), ps. 48-51.

CHOMSKY, Noam: *El programa minimista. Els escrits de Chomsky*, Barcelona, Ariel Lingüística, 1998.

L'objecte d'aquesta ressenya és la traducció de *The minimalist program*, de Noam Chomsky, publicat el 1995 (vegeu CHOMSKY, 1995). *The minimalist program* és un conjunt de quatre articles, cada un dels quals constitueix un capítol, i una introducció de Noam Chomsky. El capítol primer de la versió completa, que és un article conjunt de Chomsky i Lasnik (vegeu CHOMSKY i LASNIK, 1993), no està inclòs, per raons editorials, en la traducció catalana. En el seu lloc hi ha una «Introducció a l'edició catalana» de Joana Rosselló i Jaume Solà.

Gràcies a la iniciativa editorial d'Ariel i a la feina professional i rigorosa dels quatre especialistes que formen l'equip de traductors: Anna Gavarró, Josep Quer, Joana Rosselló i Jaume Solà, tenim en català la que ha estat considerada una peça única en l'obra de Chomsky per la distància teòrica que cobreix entre el primer capítol i l'últim i perquè suposa «a third major breakthrough in the study of language and mind» (vegeu FREIDIN, 1997: 571). Sense cap dubte, aquesta obra és fonamental tant per a estudiants de tercer cicle com per a investigadors que estiguin interessats per la lingüística teòrica i per la naturalesa del llenguatge.

La traducció és acurada i es llegeix amb facilitat, tenint en compte la densitat del text original, característica dels escrits chomskians. Cal tenir present, però, que l'edició catalana conté una sèrie d'errors tipogràfics que poden dificultar la comprensió del text. Hi ha una fe d'errades disponible.

D'altra banda, *El programa minimista* pot servir com a punt de referència per a la nova terminologia que s'introdueix en el llibre de Chomsky i que no està fixada en català. El volum conté un glossari d'equivalències entre català i anglès de la terminologia.

La introducció de Chomsky d'una banda situa el Programa minimista en la història de la Gramàtica Generativa Transformacional, sobretot respecte al model de principis i paràmetres i de l'altra esbossa les qüestions fonamentals que motiven aquest programa.

Chomsky es planteja dues preguntes fonamentals: la primera és sobre «les condicions generals que caldria esperar que satisfés la facultat del llenguatge humà (...) en virtut (A) del seu lloc en la disposició dels sistemes cognitius de la ment/cervell, i (B) de condicions generals de naturalitat conceptual que tinguin una plausibilitat independent, com ara la simplicitat, l'economia, la simetria, la no redundància i coses per l'estil» (CHOMSKY, 1998: 5); la segona se centra en la mesura en què «la facultat del llenguatge és determinada per aquestes condicions, sense una estructura especial que les ultrapassi» (CHOMSKY, 1998: 5). Per a Chomsky, si la resposta a la segona pregunta és positiva, «el llenguatge serà una cosa així com un "sistema perfecte", complint les restriccions externes de la millor manera possible, en una de les vies raonables» (CHOMSKY, 1998: 5).

Atenció especial mereix la «Introducció a l'edició catalana», de Joana Rosselló i Jaume Solà, que és una aportació molt valuosa de la versió catalana. Destaco

alguns dels que per a mi són els aspectes més interessants d'aquest text, tant si es pren com a guia de lectura com si es pren com a comentari crític, que són les dues opcions que apunten els autors.

Rosselló i Solà consideren que en el Programa minimista es posa potser més èmfasi que en programes anteriors en la independència del sistema de coneixement del llenguatge respecte als sistemes d'actuació: «Si el sistema de coneixement "s'inserís en altres sistemes d'actuació d'un organisme hipotètic (potser biològicament impossible), podria proporcionar instruccions per a alguna altra activitat, la locomoció per exemple"» (CHOMSKY, 1998: 19; els autors citen CHOMSKY, 1994b). En aquest sentit, en el programa minimista s'assumeix un concepte d'economia per al sistema de coneixement que no suposa eficàcia en l'actuació.

Un altre aspecte del programa minimista destacat pels autors és la relació de les idees minimistes amb els corrents dominants en biologia. Els autors fan una petita història de la relació entre les idees de la Gramàtica Generativa i les de la biologia evolucionista. Apunten que, si bé les idees de l'anomenat segon darwinisme sobre els sistemes biològics permeten donar compte de la propietat de la infinitud discreta del llenguatge, els atributs de simplicitat, caràcter òptim, estalvi i perfecció que en el programa minimista s'atribueixen al sistema computacional fan pensar en el llenguatge com «un objecte no ja excepcional biològicament, sinó amb les característiques dels que integren el món inorgànic» (CHOMSKY, 1998: 27).

Segons Rosselló i Solà, en el programa minimista es dona més pes al caràcter derivacional del sistema computacional que en el marc anterior, en què, tot i el pes que hi tenia la direccionalitat de les derivacions, la visió representacional tenia una importància que en el minimisme no té. Això es veu en l'eliminació dels nivells de representació de l'Estructura P i l'Estructura S i en el fet que, amb la revisió de la teoria de la X amb barra, l'estructura sintagmàtica es deriva.

L'últim que voldria destacar de la «Introducció a l'edició catalana» és l'aparat que els autors dediquen als principis d'economia, que si bé tenen antecedents en nocions del marc de Principis i paràmetres, són en part una novetat del Programa minimista. Un aspecte d'aquesta novetat és que els principis d'economia requereixen que es comparin derivacions, i això pot complicar el processament del llenguatge. Respecte a això Chomsky apunta d'una banda que potser els principis d'economia es poden formular de manera molt restringida per reduir el cost per al processament. De l'altra, però, això fa veure que l'economia és una propietat del sistema computacional, que no es tracta d'economia de cara a l'ús. Els principis d'economia són, doncs, principis gramaticals formulats amb precisió i subjectes a contrastació empírica.

Aquestes idees que he destacat de la «Introducció a l'edició catalana» són les principals qüestions conceptuals que es plantegen en el Programa minimista. A continuació resumiré molt breument les qüestions de caràcter més aviat tècnic que es tracten en els capítols de Chomsky.

El capítol 2, «Notes sobre economia de derivació i de representació», tal com indica el seu títol, analitza una sèrie de dades que aporten evidència per a la noció

d'economia aplicada tant a les derivacions com a les representacions sintàctiques. Aquí s'introdueixen idees que reapareixen en els capítols següents, com ara la qüestió que els elements es puguin esborrar o no en funció de la seva interpretabilitat a la Forma Lògica.

El capítol 3, «Un programa minimista per a la teoria lingüística», introdueix les idees principals de l'enfocament minimista, i també la terminologia més important en aquest marc. La qüestió més important que es tracta és la possibilitat d'eliminació dels nivells de representació de l'Estructura-S i l'Estructura-P, i s'examinen algunes conseqüències d'aquesta eliminació. Molts dels aspectes que s'introdueixen en aquest capítol es modifiquen en el capítol 4, que és el més llarg i el més important del Programa minimista.

El capítol 4, «Categories i transformacions», comença amb una breu introducció de les idees minimistes i a continuació les va aplicant i en va seguint el fil fins a treure'n tota una sèrie de conclusions que constitueixen la implementació chomskyana del minimisme. Successivament, Chomsky tracta del lèxic i la inserció lèxica, de l'estructura sintagmàtica, del moviment sintàctic, explícit i implícit, de la motivació del moviment sintàctic, que es basa en la distinció entre trets morfològics interpretables a la Forma Lògica i trets morfològics no interpretables a la Forma Lògica, dels diversos aspectes de l'economia, de la hipòtesi del subjecte intern, de la possibilitat d'eliminar les categories funcionals de concordança, etc. El capítol 4 és molt complex i requereix del lector un coneixement tècnic i de qüestions empíriques considerable. Tot això, juntament amb les múltiples referències internes i les reformulacions successives d'algunes qüestions, fa que resulti dens. Com a contrapartida, és el capítol de més entitat del Programa minimista i el punt de partida necessari per entendre tota l'enorme quantitat de treballs que s'han escrit dins del marc minimista.

ZULEMA BORRÀS BARBER

BIBLIOGRAFIA

- N. CHOMSKY (1994b): *Language and thought*, Wakefield, R.I. i Londres, Moyer Bell.
- N. CHOMSKY (1995): *The minimalist program*, Cambridge, MA, MIT Press.
- N. CHOMSKY (1998): *El programa minimista. Els escrits de Chomsky*, Barcelona, Ariel Lingüística.
- N. CHOMSKY i H. LASNIK (1993): *The theory of principles and parameters*, J. JACOBS, A. VON STECHOW, W. STERNEFELD i T. VENNEMANN (ed.): *Syntax: an international handbook of contemporary research*, Berlín, De Gruyter.
- R. FREIDIN (1997): *Review article. The Minimalist Program*, «Language», núm. 73(3), ps. 571-582.

CHOMSKY, Noam: *Una aproximación naturalista a la mente y al lenguaje*, Barcelona: Editorial Prensa Ibérica, 1998.

El darrer llibre del lingüista Noam Chomsky traduït al castellà s'encabeix en la línia de pensament relativa al que es pot titllar de teoria de la ment. En aquest sentit, segueix la tradició de títols anteriors com són *Language and Mind* (1967), *Reflections on Language* (1975), *Rules and Representations* (1980) o *Language and Problems of Knowledge* (1987). Consegüentment, ens trobem davant d'un llibre dels considerats «menys tècnics», sense que això signifiqui que es tracta d'un llibre «fàcil».

Consisteix en un recull de treballs que, en forma d'article en revistes de llengua anglesa o de conferències, han servit a l'autor per fer conèixer les seves idees durant la darrera dècada del segle xx. Aquesta selecció panoràmica del pensament més recent del lingüista és una bona lectura per destacar l'existència i per identificar les constants que han inspirat quaranta anys de programa chomskià, constants que, paradoxes a banda, són a la base dels tan esbombats canvis en la teoria. Les constants que destacarem són contingudes en la següent afirmació: el llenguatge és una facultat de l'espècie humana, codificada genèticament (la Gramàtica Universal, GU), que com a tal s'ha d'estudiar com qualsevol altre objecte natural. La primera part de l'afirmació remarca la idea de la llengua com una propietat interna (visió internista de llenguatge) i la segona el que es coneix com a naturalisme metodològic, segons el qual cal abordar l'explicació del llenguatge amb esperit empíric.

L'adopció de l'enfocament internista explica per què les preguntes centrals del programa chomskià han estat sempre —i encara són— les mateixes: què és una llengua i com s'aprèn. El naturalisme metodològic té com a conseqüència inherent la recerca ininterrompuda del que es coneix com a criteri de simplicitat. És aquest, en combinació amb la idea que el llenguatge és un objecte intern, allò que ha inspirat els canvis.

Així, per exemple, si ens situem en l'àmbit de l'adquisició del llenguatge resulta lògic que s'abandonés el conjunt cada cop més complex de regles i de transformacions que calia postular per donar compte tant dels sistemes lingüístics com de la seva adquisició en els primers models de la gramàtica generativa per un altre de més simple —això sí, també més abstracte— segons el qual els aprenents tenen a l'abast un seguit de principis que delimiten el conjunt de gramàtiques potencials. Aquest conjunt de principis constitueix la GU i es caracteritza per ser propi de l'espècie i contenir tan sols coneixement específicament lingüístic. Bona part del contingut de les regles dels primers models passà, en el model de Principis i Paràmetres dels anys vuitanta, a formar part d'aquesta col·lecció de principis, alguns dels quals són parametritzats (tenen més d'una possibilitat de realització) i donen lloc a les diferències entre les llengües.

Des de les primeres formulacions Chomsky proposà que el sistema lingüístic intern interactua amb uns sistemes externs d'actuació que permeten que la llengua s'usi. Bàsicament, aquests sistemes d'actuació són de dos nivells: els que faciliten

la realització física (els sistemes sensoriomotors) i els que faciliten la interpretació (els sistemes conceptuals). És en aquesta diferenciació que cal entendre els conceptes primerencs de competència i actuació o els més recents de llengua-I(terna) i llengua-E(xterna).

En el Programa Minimista dels anys noranta la idea de simplicitat es porta a l'extrem i s'interpreta com el conjunt *mínim* d'aparell teòric necessari per donar compte del coneixement lingüístic, entès —com sempre— internament. La pregunta és ara la següent: quins principis, unitats, nivells, etc. ens són imprescindibles per explicar el funcionament del sistema lingüístic, funcionament que s'entén per encaix del mateix sistema en les condicions de legibilitat que imposen els sistemes d'actuació, que permeten en última instància d'usar el llenguatge. En altres paraules, els sistemes lingüístics, les llengües, són com són perquè s'ajusten a aquestes imposicions externes, si bé hi ha també una part discrecional que pertany al sistema lingüístic mateix; és el que es coneix com a sistema computacional. En aquesta línia de raonament s'explica la pregunta més recent que es formula el Programa Minimista i que consisteix a demanar-se fins a quin punt és 'perfecte' el llenguatge, fins a quin punt està ben dissenyat per acomplir l'objectiu que, en darrer terme, s'ha de poder usar.

Els sis primers articles del llibre, de més amplitud, toquen, entre molts d'altres, les qüestions suara esmentades. El primer, «Nuevos horizontes en el estudio del lenguaje», és, juntament amb l'entrevista que clou el volum, un repàs dels aspectes més rellevants, tant continuïstes com innovadors, del Programa Minimista; en particular al llarg de l'entrevista, el lingüista s'enfronta a qüestions que normalment no són objecte de les seves preocupacions més immediates com són la relació amb les teories connexionistes de la computació de la ment, el seu escepticisme amb l'anomenada teoria del comportament humà, alguns malentesos sobre el tema recurrent de l'abandó de semàntica per part de la seva teoria lingüística, etc. Els cinc restants toquen, de manera desigual, la qüestió de l'internisme (capítols IV, V i VI), la del naturalisme (capítol III) i la de l'ús del llenguatge (capítol II). Sobre l'estudi de l'ús (aspecte extern del llenguatge), Chomsky sempre s'ha mostrat molt escèptic; cau dins del que qualifica com a misteri: difícilment, per interessant que resulti, podem explicar l'ús creatiu de llenguatge a causa de les dificultats que planteja a una investigació naturalista com la que ell propugna. Completen el volum dues breus aportacions més del lingüista i una àmplia presentació dels compiladors sobre les relacions entre la ment/cervell i el llenguatge, que serveix per introduir un seguit de qüestions rellevants que es van abordant al llarg dels capítols que componen el llibre.

Vist des de la perspectiva enfocada aquí, no es pot negar la coherència a un programa d'investigació que, com hem dit més amunt, ocupa un capítol de més de quaranta anys de la història de la lingüística.

COLOMINA I CASTANYER, Jordi: *Dialectologia catalana: introducció i guia bibliogràfica*, Alacant, Universitat d'Alacant, 1999.

W. N. Francis (*Dialectology. An introduction*, Londres / Nova York, Longman, 1983) i K. M. Petyt (*The study of dialect. An introduction to dialectology*, Londres, Andre Deust, 1980) obren els seus llibres —dues excel·lents introduccions a la disciplina dialectològica— amb sengles preguntes: què és la dialectologia?, què és un dialecte? Aquestes preguntes no són gratuïtes, pel fet que, encara que és obvi de suposar que la dialectologia és l'estudi dels dialectes, el terme dialecte ha rebut des del seu naixement consideracions ben diverses —en ocasions, pejoratives—, que l'han relacionat en alguns casos amb llengües sense tradició escrita, amb formes desviades de les realitzacions normatives o amb solucions emprades per parlants amb una formació cultural escassa. Amb tot, la clara oposició que sembla evidenciar-se entre llengua i dialecte ha perdut la seva vigència, i avui en dia els dialectes es poden definir com les formes diferents que pot adoptar una mateixa llengua.

En l'àmbit català, el terme dialecte ha estat identificat, des dels inicis de la dialectologia estricta, amb el concepte de llengua. El mateix Antoni M. Alcover afirmava, a través de les pàgines del «Bolletí de Dialectologia Catalana», que «si atenem a-n el valor literal de [la] paraula, *dialecte* y *llengua* y *llengua* y *idioma* signifiquen lo mateix»; «els grans tractadistes... no admeten diferència essencial entre *dialecte* y *llengua* o *idioma* (BDLC, 1902-1903, ps. 152 i 153). La diferència entre llengua i dialecte, doncs, rau en el punt de vista, de manera que els dialectes són les manifestacions geogràfiques de la llengua, la qual esdevé, des d'aquesta perspectiva, una realitat derivada de naturalesa abstracta que només es pot atènyer a partir de les realitzacions dels dialectes que la componen.

El panorama dialectològic català ha comptat amb nombrosos treballs de caràcter general, amb estudis monogràfics específics, dedicats a un sol dialecte i destinats a aprofundir en determinats aspectes fonètics, morfològics, sintàctics o lèxics, i amb atles dialectals, que s'han encarregat de plasmar cartogràficament els diversos tipus de variació geogràfica que s'han pres en consideració. La trajectòria dialectològica, que arrenca del començament del segle xx —amb alguns precedents destacables des de mitjan segle xix— tot i que breu, és prou intensa, com ho demostren les referències bibliogràfiques del llibre de Jordi Colomina.

Dialectologia catalana: Introducció i guia bibliogràfica és essencialment un treball de recerca bibliogràfica que dibuixa, amb un traç panoràmic, l'estat de la qüestió de la dialectologia catalana, explicita els treballs existents, i els cataloga en temàtiques específiques, de manera que la seva localització esdevé una tasca senzilla. A més, aquests aspectes es complementen amb una breu exposició, en la primera part d'aquest treball, de les temàtiques més generals relacionades amb la dialectologia catalana.

Jordi Colomina és ben conegut en l'àmbit de la dialectologia pels seus estudis centrats en les varietats valencianes i, especialment, en l'alacantí (*L'alacantí: un*

estudi sobre la variació lingüística, Alcoi, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert, Diputació Provincial d'Alacant, 1985), el valencià de la Marina Baixa (*El valencià de la Marina Baixa*, Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura, 1991) i el de la Marina Baixa (*El parlar de la Marina Baixa*, «La Rella», núm. 4, ps. 37-54). D'altra banda, el 1990, la seva *Bibliografia de dialectologia catalana*, publicada a «A Sol Post», núm. 1 (1990), constituí un prolegomen —ben útil, per cert— de la present guia bibliogràfica que inclou la segona part del seu llibre.

L'obra que presentem té una estructura doble. La primera part consisteix en una breu introducció a la dialectologia catalana, que se centra en la classificació i en l'estudi dels parlars actuals, a partir de la presentació dels estudis i treballs que recull la segona part. A més, es fan referència a les aportacions dels diversos models d'estudi de la variació geogràfica que s'han anat succeint des dels inicis dels estudis dialectals, en particular, de la dialectologia tradicional, de la dialectologia estructural i de la dialectologia generativa. Colomina, però, no oblida que actualment l'estudi dels dialectes no es limita solament al seu vessant geogràfic, objecte exclusiu de la dialectologia tradicional, sinó que pren també en consideració les varietats socials i funcionals de la llengua, les quals, des dels estudis de Labov ençà, són examinades per l'anomenada dialectologia social. A més, la visió sincrònica es completa amb una perspectiva diacrònica, que analitza els orígens de la fragmentació dialectal del català i l'evolució que experimenten les *ee* tòniques en les varietats catalanes. No s'omet tampoc la presentació dels treballs relacionats amb les actituds lingüístiques que poden experimentar els parlants envers els dialectes i amb la influència de la normalització i de la normativització sobre les varietats dialectals.

La segona part del llibre, més extensa que l'anterior, és una guia bibliogràfica que, sense cap mena d'aparat crític, constitueix un repertori complet i actualitzat dels treballs —presentats en forma d'article, llibre, tesis, memòries, treballs de recerca—, èdits i inèdits, que han tingut per objecte, des de perspectives diverses, l'estudi de les varietats dialectals o l'anàlisi de diferents aspectes dels dialectes catalans. Colomina, reprenent en part la classificació presentada a «A Sol post», cataloga, amb voluntat d'exhaustivitat, els principals treballs descriptius sobre les varietats, tant actuals com històriques, de la llengua catalana. No inclou, però, un apartat destinat a aplegar textos que permetin l'estudi dels diferents dialectes. Aquesta omisió es pot justificar pel fet que el recull no hauria de tenir un caràcter selectiu —com ocorria «A Sol Post»—, sinó que hauria de ser general i exhaustiu, la qual cosa incrementaria substancialment el nombre de pàgines d'aquest volum.

Els epígrafs generals sota els quals s'agrupen els diferents estudis explicitats fan referència a aspectes generals, com ara la dialectologia i la geolingüística catalanes, l'etnologia catalana, les llengües i dialectes en contacte, apartat que inclou també la interferència lingüística, la variació social i estilística, la relació entre els dialectes i l'estàndard, la dialectologia diacrònica catalana, els estudis fonètics, fonològics, morfològics i sintàctics de caràcter dialectal i, en darrer terme, la lexicografia en l'àmbit dialectològic.

Els estudis dedicats a les varietats dialectals en particular s'agrupen en les àrees dialectals següents: el català nord-occidental, el valencià, el català central, el rossellonès, el baleàric i l'alguerès. Els dos primers subgrups estan, al seu torn, subdividits, respectivament, per una banda, en lleidatà i pellarès, en parlars de l'Aragó catalanòfon i en tortosí; i, per una altra, en aspectes generals del valencià, en valencià septentrional, en valencià central i en valencià meridional. A més, cadascun dels grups generals esmentats són susceptibles d'incloure subdivisions menors que permeten arribar a nivells de concreció més exhaustius.

Pel que fa a les referències bibliogràfiques relacionades amb les àrees dialectals esmentades més amunt, cal regraciar-ne la classificació per comarques, la qual cosa permet d'agrupar els treballs segons la seva ubicació geogràfica. Tanmateix, aquesta distribució en comarques fragmenta molt més les àrees dialectals i s'allunya parcialment de la proposta de divisió de Veny (*Els parlars*, Mallorca, Moll, 1984), que arriba, en presentar els subdialectes, només a un segon nivell de divisió. Amb tot, la distribució de Colomines no sols indica els treballs relacionats amb l'estudi d'una zona en particular o d'un dialecte determinat, sinó les àrees que han estat més estudiades i les que han rebut, per contra, una atenció més escassa. Així, pel que fa al català nord-occidental, per posar un exemple, cal destacar els vint-i-tres treballs dedicats al pellarès en oposició als dos treballs que han tingut la varietat dialectal de la Segarra com a objecte d'estudi dialectal. Sense negar l'interès de l'estudi del dialecte del Pallars, no hi ha dubte que el català nord-occidental que es parla en la comarca de la Segarra no pot ser bandejat avui per avui, a causa del caràcter de transició d'aquesta zona i de la tendència a l'orientalització progressiva que experimenta.

L'obra es clou amb tres tipus d'índexs (un índex de matèries, un índex de topònims i un índex d'autors), que faciliten la localització de treballs, temàtiques, estudiosos i localitats. Malgrat la seva adequació, no hauria estat desestimable la reproducció en forma d'índex de l'estructura interna del repertori bibliogràfic, dividida en les respectives agrupacions i subagrupacions secundàries, que apareixen en el cos de llibre i que no consten en l'índex general que encapçala el volum, el qual conté només el títol general de cada capítol. En darrer terme, i ateses les característiques i l'extensió d'aquesta guia bibliogràfica, seria recomanable, davant les facilitats informàtiques actuals, d'oferir-la en suport magnètic, la qual cosa pot millorar i agilitar l'accés i la consulta de les referències dels diversos estudis i treballs que inclou. No hauria estat sobrer tampoc incloure un breu resum dels treballs i una certa valoració crítica.

En definitiva, aquest llibre vol ser una guia d'orientació pràctica i una eina útil per a estudiants, estudiosos i investigadors, a través d'un conjunt de dades bibliogràfiques actualitzades que permeten de conèixer els estudis dialectals realitzats fins ara i que obren la porta a futures recerques dialectològiques.

VIAPLANA, Joaquim: *Entre la dialectologia i la lingüística*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999 («Biblioteca Milà i Fontanals», 31).

És ben conegut dels estudiosos de la llengua que la investigació de caràcter dialectal no és una tasca fàcil, sobretot si tenim en compte la gran quantitat de temps que ocupa i els problemes metodològics que comporta. Dos grans mestres de la dialectologia catalana ja ens ho van posar de manifest en els seus excel·lents manuals: Joan Veny en la seua *Introducció a la dialectologia catalana* (Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1985) i Joaquim Viaplana en el seu llibre *Dialectologia* (València, Universitat de València, 1996). Ara Viaplana, en col·laboració amb Esteve Clua, Miquel Salicrú i Maria Pilar Perea, torna a fer-ho evident amb una nova obra, *Entre la dialectologia i la lingüística*.

El primer que crida l'atenció d'aquest llibre és el títol. Notem que es tracta d'un enunciat que sembla remetre més a aspectes metodològics que no a una descripció concreta d'un dialecte. Però la introducció de l'autor ens resitua en la perspectiva del llibre. De fet, de bell antuvi, podem dir que es tracta d'un treball que destaca per dos aspectes diferents que, al mateix temps, són inseparables: d'una banda, és una excel·lent contribució a l'estudi del català nord-occidental; d'una altra, es basa en una metodologia que podem qualificar, com també reconeix el mateix autor, de completament innovadora. La importància que adquirirà aquesta metodologia al llarg del llibre justifica, doncs, el títol.

El llibre consta de dues parts ben delimitades i alhora complementàries. Una primera dedicada als continguts, on s'exposen els objectius, la metodologia i els resultats obtinguts, i una segona configurada com un conjunt d'annexos. L'objectiu de la seua recerca dialectal, que té els orígens en l'any 1986, és establir l'estat de la llengua en el dialecte nord-occidental. En aquest sentit, crida l'atenció el fet que no s'opte, com feia la dialectologia tradicional, per l'estudi de les varietats més conservadores (menys urbanes), sinó que, partint d'una perspectiva no historicista, interessa recollir la variació en un moment determinat amb independència dels orígens històrics que haja pogut tenir. És per això que se seleccionen les localitats més urbanes (i suposadament més innovadores), que en aquest cas es corresponen amb els caps de comarca de la zona nord-occidental administrativament catalana i amb les poblacions més importants de la Franja de Ponent. Així els parlars d'Amposta, Tortosa, Vall-de-roures, Gandesa, Móra d'Ebre, Falset, Cervera, Tàrraga, les Borges Blanques, Lleida, Fraga, Tamarit de Llitera, Benavarri, Balaguer, Tremp, el Pont de Suert, Sort i la Seu d'Urgell es configuren com a varietats dialectals que caldrà estudiar i contrastar.

Quant als aspectes metodològics relacionats amb la recollida de dades, es parteix d'una enquesta que consta de 605 ítems agrupats en tres apartats: fonètica, morfologia nominal i morfologia verbal. Aquesta enquesta servirà per a descriure i analitzar el funcionament de la conjugació dels verbs regulars (amb els models: *cantar*, *batre*, *dormir* i *servir*; i també el verb *moldre*, dins de la segona conjugació, on el segment velar /g/ és tractat com una extensió de l'arrel, com passa

amb l'increment incoatiu de *servir*, el comportament dels clítics pronominals simples (*em, et, es, el, els*, etc.) i dels articles definits (que presenten la mateixa forma que els clítics pronominals de tercera persona), i l'ús dels possessius i dels demostratius en posició prenuclear. El nombre d'informadors de cada localitat és d'un mínim de dos i, en cas de dubte en les respostes, d'un màxim de tres. La franja d'edat que es té en compte és única: de 25 a 40 anys, preveient que es tracta del sector de població més dinàmic i que millor pot reflectir les innovacions lingüístiques. El nivell cultural és mitjà.

Aquesta enquesta aporta als autors, de manera directa, les dades que posen de manifest les divergències dialectals. Però cal advertir que la presentació ordenada d'aquestes dades, que apareixerà a l'Annex 1, no és l'únic objectiu del llibre de Viaplana. La descripció dels fenòmens estudiats es converteix en una fase prèvia de l'estudi, la qual se sotmet a una anàlisi en termes pròpiament lingüístics. Aquesta anàlisi es duu a terme des d'una perspectiva generativista, com ja ha fet el mateix autor en altres treballs anteriors, anàlisi que permet destriar les divergències pròpiament morfològiques de les pròpiament fonològiques. Aquesta perspectiva parteix del supòsit que la llengua s'estructura en termes d'elements predictibles i d'elements impredictibles. Els elements impredictibles són els bàsics, les formes fonològiques o morfològiques bàsiques, mentre que els elements predictibles són les regles fonològiques, que s'encarreguen d'alterar una forma bàsica (fonològica o morfològica). Tenint en compte aquesta perspectiva, la divergència entre dialectes es pot deure a una diferent representació concreta d'una forma fonològica bàsica per efecte de regles fonològiques o morfofonològiques. Aquest és el cas, per exemple, de la diferència en l'imperfet d'indicatiu entre: canta[ʃa]s, a Benavarri, i canta[ʃe]s, a Tortosa. En tots dos casos, la representació fonològica bàsica és /ba/. L'únic que canvia és l'aplicació contextual de regles fonològiques. Per tant, la divergència és de base fonològica i no morfològica. Per contra, una divergència clara de base morfològica seria, per exemple, la que es produeix en l'imperfet d'indicatiu de verbs de segona i tercera conjugació entre les formes de Tortosa (senti[a]) i les de Sort (senti[ʃa]), que representen segments morfològics ideals com /a/ i /ba/, respectivament (cap. 5). Com diu Viaplana:

La distància dialectal en l'àmbit morfològic entre varietats és, de fet, la component de dues distàncies dialectals diferents: la fonològica i la morfològica pròpiament dita. Determinar aquestes distàncies implica inevitablement aïllar els elements alternatius, de base fonològica o de base morfològica, els quals donen compte de les divergències morfològiques entre les varietats en qüestió. (p. 30)

Aplegats a aquest punt de la recerca, el treball de Viaplana posa de manifest que la seua metodologia combina (o si es vol, està a cavall entre) la dialectologia i la lingüística: la dialectologia perquè obté les dades dialectals a través de mètodes propis d'aquesta disciplina (les enquestes); la lingüística perquè ha sotmès aquestes dades a una detinguda anàlisi lingüística de caire generativista.

Però la capacitat d'aquest autor, en una clara posició eclèctica, d'aprofitar els avantatges que li proporciona la combinació de metodologies diferents no es deté solament en aquests dos passos, sinó que va més enllà quan sotmet els resultats de l'anàlisi lingüística a un mètode de caire quantitatiu. En aquest sentit, convé advertir que la perspectiva adoptada no enllaça amb la quantificació que se sol dur a terme en els estudis de dialectologia social o de la sociolingüística de la variació realitzats dins de la línia continuada pels seguidors de Labov, sinó que presenta més similituds amb la que ha dut a terme la dialectometria. Si bé els primers intents d'aplicar la dialectometria a la dialectologia catalana van ser criticats per poc rigorosos,¹ l'aplicació que duu a terme Viaplana i els seus col·laboradors significa tot el contrari. Ara les dades dialectals sistematitzades per l'anàlisi lingüística són usades com a base de mesura per determinar les distàncies entre les varietats dialectals, i això, en paraules de l'autor, amb «l'assistència de l'estadística i de la informàtica, que han aportat rigor i precisió als càlculs de distàncies i a la representació jerarquitzada dels grups de varietats dialectals» (p. 12).

Encara que les explicacions del complex mètode quantitatiu utilitzat podrien resultar difícils de seguir per a un lector poc avesat a aquest tipus d'anàlisi, l'extensió que es dedica al tema (cap. 7-9) i la contínua il·lustració amb exemples permeten seguir sense gaires problemes el mètode aplicat. En aquest mètode, hi intervenen diferents fases. Una primera fase és aquella en què l'anàlisi lingüística se sotmet al que es denomina una matriu de coincidències dialectals. Es tracta de veure el nombre de coincidències, en contextos de divergència, que es posen de manifest entre les varietats dialectals estudiades. Com més alt és el nombre de coincidències entre dues varietats dialectals, més petita és la distància dialectal entre aquestes varietats, i a l'inrevés. Però el fet que les representacions de les matrius de coincidències dialectals siguin instruments gràfics per il·lustrar les coincidències entre les varietats fa que, quan es vol representar una major complexitat de relacions, s'haja de recórrer a representacions més sofisticades. En aquest sentit, les representacions poden ser de dos tipus: representacions basades en criteris de segmentació seqüencial, que apareixen expressades gràficament a través de mapes i línies corbes amb un traçat diferent segons el valor de coincidències; i les representacions basades en plantejaments estadístics, que permeten, a través de la quantificació de les similituds i de les diferències, visualitzar i interpretar les relacions de proximitat i de distància entre les varietats estudiades, com també agrupar-les en grups subdialectals (p. 69).

1. Recordem, per exemple, el treball sobre la distinció dialectal basat en un criteri dialectomètric dut a terme per A. Sardà, i H. Guiter (1975): *L'atlas lingüístic de la Catalunya i la fragmentació dialectal del català*, «Miscellanea Barcinonesia», 40, ps. 93-112. Encara que posteriorment altres autors han millorat molt més l'aplicació d'aquesta metodologia i s'han obtingut resultats molt més satisfactoris, com ara és el cas de L. Polanco (1992): *Llengua i dialecte: una aplicació dialectomètrica a la llengua catalana*, dins *Miscel·lània Sanchis Guarner III*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, ps. 5-28.

Tot plegat dóna com a resultat unes conclusions molt interessants, ja que permeten agrupar amb precisió les varietats dialectals segons el grau de similitud o segons si tendeixen a ser més o menys innovadores (cap. 11). Així, si es té en compte el conjunt del fenòmens lingüístics estudiats, els resultats d'aquest estudi indiquen que les varietats dialectals del català nord-occidental es configuren en dues grans zones diferenciades: la zona orientalitzant, que cobreix les parts nord-est (la Seu d'Urgell) i est (Cervera, Tàrraga i les Borges), i la zona occidentalitzant, que abraça les parts nord (Sort), nord-oest (Pont de Suert), oest (Benavarrí, Tamarit i Fraga), sud-oest (Gandesa) i sud (Vall-de-roures i Tortosa). Entre una zona i l'altra, destaca una zona de transició, que integra la part sud-est (Falset i Móra d'Ebre) i la part interior o central (Tremp, Balaguer i Lleida) (p. 108). Notem que la zona que Viaplana denomina orientalitzant coincideix geogràficament amb una àrea més pròxima a la zona del dialecte oriental. De fet, aquesta àrea històricament ha actuat com a pont en la transmissió de solucions orientals. Per tant, com observa l'autor, «tot fa pensar —i les representacions [estadístiques] així ho manifesten— que la tendència orientalitzant progressa en forma d'ona expansiva, d'est a oest, amb graus d'intensitat diferents, i amb una eficàcia que depèn de les comunicacions i de l'àmbit en què opera» (p. 96).

La segona part d'aquest llibre, com ja hem advertit, està formada per annexos, concretament vuit, que representen, dins del llibre, una extensió de pàgines superior a la de la primera part. Els annexos són una representació gràfica de l'anàlisi detinguda i detallada que s'ha dut a terme per arribar a les conclusions de la primera part del llibre. En el primer annex, hi apareix de manera sistemàtica la transcripció fonètica de les respostes a l'enquesta passada. Per tant, es tracta d'una informació descriptiva importantíssima sobre les solucions nord-occidentals dels paradigmes dels verbs regulars, dels pronoms febles, dels articles, dels possessius i dels demostratius. De l'annex II al IV, s'exposen els resultats de l'anàlisi lingüística generativista: la transcripció fonològica (annex II), la transcripció fonològica segmentada de les dades (annex III) i els elements de divergència morfològica i fonològica d'aquestes dades (annex IV). Finalment, en els annexos següents, queden reflectits gràficament els mecanismes quantitius que han conduït a les conclusions comentades més amunt: d'una banda, les taules de valors (annex V) que han servit per elaborar les matrius de coincidències (annex VI); i, d'una altra, les representacions basades en criteris de segmentació seqüencial (annex VII) i les basades en criteris estadístics (annex VIII).

En definitiva, podem dir sense cap reserva que aquest llibre reflecteix un gran estudi sobre el dialecte nord-occidental i representa, en el terreny metodològic, un punt de referència inexcusable, perquè és eclèctic, innovador i rigorós.

JOAN RAFAEL RAMOS

PÉREZ SALDANYA, Manuel: *Diccionari de lingüística*, Colomar editors, València, 1998.

D'uns anys ençà, la tasca de confecció de diccionaris ha experimentat una embranzida notable per raó de l'aplicació d'un conjunt de tècniques computacionals i estadístiques cada cop més innovadores en el tractament de les dades lexicogràfiques. Si aquestes tècniques han permès de reformular i planificar la creació de diccionaris generals i de diccionaris enciclopèdics també han servit per estimular la confecció de diccionaris d'especialització. La proliferació de diccionaris terminològics o de temàtiques específiques, que tenen la finalitat de cobrir determinades àrees de la ciència, de la tècnica o d'àmbits concrets del coneixement, és una realitat que només cal constatar resseguint les lleixes de la secció de diccionaris de les llibreries.

L'origen d'aquest tipus de diccionari cal buscar-lo en les preguntes que es fan els lectors davant els requeriments d'una determinada disciplina, que introdueix conceptes nous o modifica el significat dels conceptes originaris a causa de l'evolució lògica que aquesta disciplina experimenta a través del temps. La lingüística del segle XX —i ara des de la perspectiva del canvi de centúria— s'ha vist travessada per escoles i models teòrics diversos que han introduït una nova terminologia i han refet en ocasions la que existia prèviament. I és davant la pluralitat de termes i conceptes, i els qüestionaments dels lectors de textos lingüístics que dubten sobre la definició correcta d'un terme o cerquen l'accepció particular d'aquells mots que no pertanyen al lèxic comú del català, que cal desenvolupar projectes que tinguin la finalitat d'aplegar i fixar els termes lingüístics més generals i més usats.

L'aplec i la fixació de la terminologia lingüística de major tradició fou en un principi un objectiu compartit pel *Diccionari de lingüística* del Termcat (Barcelona, Institut d'Estudis Universitaris Miquel Trueta, 1992) i pel *Diccionari de lingüística* de Manuel Pérez Saldanya, que ara ressenyem. La coincidència d'objectius i la publicació prèvia del diccionari del Termcat va motivar la modificació del projecte lexicogràfic de Pérez Saldanya, els objectius del qual prengueren aleshores una doble orientació: d'una banda, la recopilació i la delimitació tant de la terminologia lingüística com dels termes que han aparegut al llarg d'aquest segle, i especialment a partir de la segona meitat del segle XX; d'una altra banda, la introducció d'altres recursos enriquidors que abastessin no només la redacció de definicions extenses, d'un cert caràcter enciclopèdic, sinó també l'exemplificació de les definicions i l'establiment de tipologies i d'equivalències terminològiques amb altres llengües.

L'elaboració de diccionaris és una tasca complexa i el lexicògraf, pel que fa a la naturalesa dels diccionaris que recullen la terminologia d'una ciència o d'una tècnica determinades, topa amb aspectes problemàtics com ara la selecció dels ítems i significats, l'amplitud de la nomenclatura recopilada, el tipus de definició que es planteja, la representativitat dels exemples, els límits del domini que cal explorar o la voluntat d'estabilització de la terminologia utilitzada.

Amb tot, no es pot oblidar que tot diccionari ha de respondre les possibles preguntes del lector a través d'unes definicions clares i succintes de cadascun dels termes introduïts en el glossari. I en el cas de tractar-se de mots relacionats amb un model lingüístic concret és fàcil que el lector també hi cerqui els límits de les definicions i les possibles crítiques que les diferents escoles hagin pogut formular. I encara, i per raó d'unes lectures originàries majoritàriament anglòfones, no és estrany que es demani la traducció dels termes, mitjançant paraules i conceptes corrents que no s'allunyin dels criteris de bona formació de mots en català, així com l'estabilització de la terminologia davant conceptes que han rebut, al llarg d'aquests darrers anys, denominacions ben diverses.

I en resposta a les demandes dels hipotètics lectors, el *Diccionari de lingüística* de Manuel Pérez Saldanya ofereix una selecció d'entrades representatives les definicions de les quals, a més de ser precises, justes i aclaridores, tenen la facultat de conduir-los a uns terrenys que van més enllà de les explicacions que van trobant a través de la consulta dels diferents articles. En efecte, sovint els conceptes presenten més d'una accepció i poden remetre a uns altres, tenint en compte que els significats que poden adquirir poden variar segons les escoles i les perspectives on se situen.

Per tal que el lector arribi a un enunciat general cal resseguir les entrades, en negreta i rodona, que encapçalen els articles del diccionari, i que poden incloure una o més accepcions en funció de la disciplina, teoria o corrent lingüístic examinats, i cal recórrer també, quan escau, a la reconstrucció de les diverses remissions. L'obra incorpora també les subentrades, en negreta i rodona, però en un cos de lletra menor, que poden incloure cadascuna de les accepcions, constituïdes per expressions que contenen més d'un mot, i un conjunt d'exemples que apareixen en la majoria de les entrades. Subentrades i exemples faciliten l'assoliment de l'enunciat global, amb les limitacions òbvies d'una obra que no pretén d'erigir-se en una enciclopèdia d'arguments lingüístics sinó en un diccionari terminològic de lèxic especialitzat. Pel que fa a les subentrades, són especialment interessants les que fan referència a la caracterització de les consonants, als tipus d'oracions, a les classes de principis, als tipus de regles, als models d'anàlisi o a les teories lingüístiques. A més, les entrades es plasmen en negreta i cursiva quan es tracta de manlleus d'altres llengües (vegeu, per exemple, les formes de l'anglès: *blending*, *hedge*; del llatí: *consecutio temporum*; del grec: *energeia*, o del francès: *liaison*).

Deixant de banda tota mena de partidisme, el *Diccionari de lingüística* de Pérez Saldanya no pretén ser el reflex exclusiu d'una escola, d'una tendència o d'una persona sinó que dóna cabuda a tots els grans corrents actuals. En efecte, el diccionari recull un conjunt significatiu de conceptes, termes, mètodes, processos, propietats, trastorns, fases funcions lingüístiques, teories, criteris, principis, models, disciplines lingüístiques i branques de disciplines, però no es limita a cap disciplina concreta ni s'adscriu a un determinat corrent lingüístic.

Algunes disciplines, però, destaquen més que d'altres per raó de la difusió diversa que ha tingut cadascuna al llarg dels darrers anys. La sintaxi és la disciplina que ocupa un lloc preferent, però també es troben reflectides la pragmàtica, la lin-

güística aplicada, la morfologia, la fonologia i la fonètica, la gramàtica històrica, la dialectologia, la lexicologia, la lògica, la semàntica i l'anàlisi de conversa.

El diccionari incorpora també tots els corrents lingüístics i dóna informació sobre el període i l'àmbit de difusió, sobre els principals investigadors que s'hi han vinculat i les característiques més definitòries. Com ocorria amb les disciplines, destaquen, però, els corrents lingüístics que han tingut una incidència i un dinamisme especials. La gramàtica generativa, i en particular la teoria de règim i el lligam, reben un tractament detallat a causa de la quantitat i la qualitat dels treballs que s'han desenvolupat en català. També reben un tractament especial, sense obviar el model tradicional, altres models gramaticals com ara la lingüística cognitiva, les gramàtiques naturals (en particular, la morfologia natural), la gramàtica liminar, l'estructuralisme i el funcionalisme europeus, la gramàtica d'estructura sintagmàtica generalitzada, la glossemàtica, la teoria de la comunicació, la fonologia generativa, la fonologia mètrica, la fonologia autosegmental, la gramàtica lexicofuncional o la teoria de l'optimitat. S'inclouen també termes o conceptes introduïts per diferents lingüistes, entre altres, Pottier, Alarcos, Chomsky, Benveniste, Bello, Jacobson, Martinet o Bloomfield.

Fer referència a les disciplines, als corrents lingüístics i als termes que inclou aquesta obra implica fer al·lusió als límits que necessàriament ha de tenir un diccionari d'aquestes característiques. La lingüística actual està en contacte amb altres disciplines com ara la psicologia i la sociologia. Les zones frontereres estan delimitades per les disciplines intersticials, que defineixen les relacions entre la llengua i altres comportaments, individuals i socials: per exemple, la psicologia —i per aquest motiu es fa referència al conductisme— o la sociolingüística, que també queden reflectides en el diccionari de Pérez Saldanya. Els límits reals d'aquesta obra vénen donats per la impossibilitat de baixar al detallisme terminològic de cada escola. Resten clarament definits, però, els mots, els termes i les nocions que pertanyen a escoles lingüístiques ben delimitades (estructuralisme, distribucionalisme, gramàtica generativa, glossemàtica...) i a un domini concret (sintaxi, fonètica, psicolingüística, morfologia...).

El *Diccionari de lingüística* inclou també abreviatures possibles dels termes examinats i, en la majoria de les entrades, equivalències terminològiques en castellà, francès i anglès. En aquest volum, Manuel Pérez Saldanya ha sabut conjuntar amb encert articles més extensos, que contenen les nocions bàsiques, els conceptes clau que permeten donar compte dels termes més específics, amb articles que contenen conceptes particulars, útils per arribar als articles més extensos de síntesi. Aquesta retroalimentació no impedeix, però, que cadascuna de les entrades sigui independent, autosuficient; de manera que cada significat dóna compte satisfactòriament de cada terme definit.

El resultat final ha estat un diccionari excel·lent, que recull parcialment la tradició lexicogràfica d'obres de referència en català com ara el diccionari del Termcat o el *Diccionari de gramàtica generativo-transformacional* de Joan-Manuel Bailella (Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1991) i els diccionaris o les

enciclopèdies lingüístiques no editats en català, entre altres, el de Crystal (*A Dictionary of linguistics and phonetics*, Londres, Blackwell, 1991), el de Lewandowski (*Diccionario de lingüística*, Madrid, Cátedra, 1982), el de Dubois *et alii* (*Dictionnaire de linguistique*, París, Librairie Larousse, 1973) o el de Mattosso Camara (*Dicionário de lingüística e gramática referente à língua portuguesa*, Petropolis, Vozes, 1991). El diccionari també es basa en diversos manuals i monografies de lingüística que han estat especialment útils per a la selecció i la definició de les entrades.

Seria interessant, però, que en una segona edició la breu referència a la bibliografia que apareix en la introducció de Pérez Saldanya pogués ser completada amb un apartat bibliogràfic que indiqués les obres consultades, que suggerís les més representatives per complementar els conceptes més importants i que permetés identificar les fonts originals dels termes.

El fet que la terminologia sigui un problema constant per als lingüistes, que la demanda d'informació sobre termes lingüístics sigui general i que la influència terminològica anglogermànica sigui tan destacada ha de ser un estímul per a futures edicions actualitzades d'aquest diccionari, que incorporin els nous termes i augmentin les referències bibliogràfiques.

Els destinataris del *Diccionari de lingüística*, que ha comptat amb la col·laboració —directa i indirecta— de diversos estudiosos i especialistes, són, sens dubte, els estudiants universitaris i els professors de lingüística. Aquesta obra, però, també pot ser d'utilitat per a tots aquells que estan interessats en les ciències del llenguatge i per a les persones que necessiten conèixer el significat de termes gramaticals nous o que els resulten poc familiars. Les dimensions d'aquest diccionari el fan una obra de consulta còmoda i manejable. Les seves 351 pàgines contenen la descripció dels termes lingüístics més significatius del segle xx amb un conjunt d'exemples que resulten especialment útils pel que fa a la il·lustració dels termes problemàtics.

Ens felicitem, doncs, per la publicació d'aquest diccionari, que constitueix no només un llibre de consulta sinó també una obra de formació lingüística que permet arribar a un conjunt d'exposicions significatives i facilita l'elaboració d'un discurs ordenat, apte per adequar-se tant al nivell de formació de cada lector com al tipus de qüestions que es puguin plantejar.

MARIA PILAR PEREA

REUS I MAS, Gabriel: *Els malnoms de Campos*, Campos, 1998.

Es tracta d'un repertori alfabètic ben interessant i complet de malnoms històrics i presents d'aquesta vila mallorquina. Les fonts recollides, que l'autor pacientment ha anat recollint i classificant, incloent-hi la informació directa perso-

nal, com diu a la introducció de l'obra, comencen el 1774, i arriben fins ben bé als nostres dies, és a dir, fins al 1998. Cal dir que el concepte de malnom s'hi troba aplicat d'una manera àmplia i inclou topònims de la localitat que hagin tingut alguna aplicació com a determinatiu personal, com en el cas de l'article *Abeurador*: *De s'Abeurador* (s. XIX). *Can Pomaret de s'Abeurador* (s. XX). En Damià de *s'Abeurador* (s. XIX), o simples llinatges com «Morey. Llinatge, distint de Morell. Del llatí *Mauritiu*, nom propi d'home». Hem d'assenyalar també l'interès del pròleg, signat per un lingüista prestigiós, Joan Veny, que, a més, és fill de Campos, i que analitza i remarca els valors d'aquest repertori, des del punt de vista onomàstic, però també de la llengua en general.

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

TOST, Manuel A. (ed.): *Ensenyament-aprenentatge de llengües romàniques: nous enfocaments*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, Institut de Ciències de l'Educació, 1998.

Aquest llibre consta de tres parts, cadascuna de les quals correspon a un mòdul diferent del projecte Ariadna, projecte que se situa dins del conjunt de programes europeus que volen fomentar l'ensenyament i l'aprenentatge de llengües estrangeres. En el projecte Ariadna, hi treballen professors de cinc universitats europees diferents: Mons-Hainaut (Bèlgica), París VIII (França), Lisboa (Portugal), Università per Stranieri di Siena (Itàlia) i Universitat Autònoma de Barcelona (UAB). D'aquesta darrera universitat, hi han participat professors de tres departaments diferents: del Departament de Filologia Catalana, del Departament de Filologia Espanyola i del Departament de Filologia Francesa i Romànica. Tot el treball ha estat coordinat per l'Institut de Ciències de l'Educació (ICE) de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Tal com l'editor Manuel A. Tost explica en el pròleg, en la societat actual cada vegada és més necessari saber parlar més d'una llengua. Tanmateix, aquesta demanda contrasta amb la poca tradició que hi ha en l'ensenyament de les llengües romàniques com a llengües estrangeres. Aquest contrast s'accentua si es té en compte que aprendre simultàniament dues llengües és positiu si són llengües emparentades ja que comparteixen determinades característiques. Ara bé, per a poder aprendre dues llengües (o més) a la vegada, cal que els professors tinguin el material didàctic adequat, cal que sàpiguin quins aspectes són comuns entre dues llengües i en quins aspectes difereixen. Evidentment, si el professor disposa de tota aquesta informació, podrà utilitzar la mateixa metodologia per a ensenyar dues llengües diferents.

Aquest és, doncs, l'objectiu d'aquest llibre: l'*Ensenyament-aprenentatge de llengües romàniques* pretén ser una eina d'estudi que va adreçada a professors

de llengües estrangeres i a aprenents que ja tenen una certa experiència en l'aprenentatge de llengües estrangeres i amb determinats coneixements metalingüístics.

A part del pròleg, el llibre està dividit en tres parts. La primera part està feta per les professores Anna Bartra i Gemma Rigau del Departament de Filologia Catalana de la UAB i per la professora M. Lluïsa Hernanz del Departament de Filologia Espanyola de la UAB, amb la col·laboració d'Antonella Benucci (Universitat per Stranieri di Siena), Roser Gauchola (Universitat Autònoma de Barcelona), João Malaca Casteleiro (Universidade de Lisboa) i Manuel A. Tost (Universitat Autònoma de Barcelona). En aquesta part, s'hi fa un estudi sintàctic i semàntic de la impersonalitat. D'una banda, s'hi estudien les impersonals sintàctiques, és a dir, aquelles frases que no tenen un subjecte que concordi amb el verb i les frases que tenen un subjecte expletiu sense contingut semàntic. Evidentment, aquest segon tipus de construccions són les que trobem en francès ja que és l'única llengua romànica que s'estudia en aquest llibre que sempre exigeix la presència d'un subjecte. Així, per exemple, el francès reclama que les frases impersonals tinguin com a subjecte l'expletiu *il*.

D'altra banda, també s'estudien les impersonals semàntiques. En aquest cas, es tracta de frases que tenen un subjecte concordat amb el verb (ex. *Uno no apprendre francès en quatre dies* (espanyol)). Aquest subjecte té valor genèric i no pas referencial.

Aquesta primera part està organitzada en cinc apartats cadascun dels quals està dedicat a una de les cinc llengües romàniques que s'estudien en el llibre: l'espanyol, el català, l'italià, el francès i el portuguès. Tot i així, en cada apartat hi ha referències constants al que passa en les altres llengües romàniques, cosa que facilita veure quines semblances i quines diferències hi ha entre aquestes.

A cada part es segueix el mateix esquema, cosa que permet estudiar d'una manera sistemàtica les diferents construccions impersonals de cadascuna d'aquestes llengües. Per començar s'estudien els verbs unipersonals, categoria que inclou els verbs meteorològics i els verbs existencials del tipus *Plou* (català) o *Há muita gente na rua* (portuguès). Tot seguit, s'estudien diverses construccions que són impersonals semàntiques ja que tenen un subjecte indeterminat o genèric que concorda amb el verb. Pertanyen a aquest grup les construccions impersonals amb *se/es/si* (ex. *Si dice questo* (italià)), les construccions en tercera persona del plural (ex. *Truquen* (català)), la forma *uno/a* (ex. *A veces no sabe uno lo que hace* (espanyol)) i les construccions en segona persona del singular (ex. *En aquest país, si no tens diners no te'n surts* (català)).

Tot seguit, s'estudien els verbs accidentalment impersonals. Dins d'aquest apartat s'hi estudien verbs que sovint s'han tractat d'una manera dispersa i que han rebut diferents denominacions. Aquest tipus de verbs tenen una característica que els diferencia dels usos impersonals que s'han descrit anteriorment: són verbs que tenen una versió impersonal (ex. *Il suffit de passer le pont* (francès)) i una versió en què concorden amb un subjecte (ex. *Deux heures suffisent à finir le travail* (francès)).

A més d'aquests apartats, si alguna d'aquestes llengües té alguna altra estratègia per a expressar la impersonalitat, també s'hi recull. Així, per exemple, a l'apartat dedicat al català es fa referència a la construcció arcaïtzant amb *hom* (ex. *Hom diria que esteu enfadats*) i a la construcció arcaïtzant amb *que...* (ex. *Diu que et cases?*); a l'apartat dedicat a l'italià s'hi descriuen frases com *Ci vuole più caffè* en què el verb actua com un predicat existencial-modal i construccions del toscà i del dialecte de l'Abruzzo; a l'apartat dedicat al francès, s'hi descriuen predicats que expressen valor modal (ex. *Il se peut que...*), etc.

La segona part d'aquest llibre està dedicada a l'estudi de la negació des d'un punt de vista més pragmàtic. Aquest estudi, que a diferència de la primera part està escrit en francès, és fet pels professors Roser Gauchola, Julio Murillo i Manuel A. Tost del Departament de Filologia Francesa i Romànica de la Universitat Autònoma de Barcelona, amb la col·laboració de Marina Benedetti (Universit  per Stranieri di Siena) i Jo  Malaca Casteleiro (Universidade de Lisboa). Contràriament al que passava en la primera part, en aquesta segona part no s'estudia el comportament de la negació primer en una llengua i després en una altra, sinó que es fa una classificació dels diferents tipus de negació, que existeixen i dins de cada tipus hi ha exemples de les cinc llengües romàniques.

D'entrada, es caracteritza la negació com una operació cognitiva universal que es manifesta en diversos actes de parla i que sobrepassa els límits de la gram tica. Tot seguit, els autors estableixen una tipologia no només de les formes que pot revestir la negació, sinó també de les diferents maneres de negar que hi ha dins d'aquestes cinc llengües romàniques. Per a dur a terme aquesta tipologia, classifiquen la negació a partir de tres criteris: la integració sintàctica, l'abast i la naturalesa dels mecanismes usats.

El primer criteri, el de la integració sintàctica, permet distingir entre la negació autònoma i la negació integrada. El segon criteri permet distingir entre la negació que afecta tota la frase (*negació total*) i la negació que només afecta un constituent de la frase (*negació parcial*). Finalment, el tercer criteri permet establir quatre subtipus de negació: la negació sintàctica, la negació lexicosint ctica, la negació morfològica i la negació morfològica. A partir, doncs, d'aquests tres criteris, descriuen els diferents tipus de negació i l'ordre en què apareixen les partícules negatives.

D'entrada, es centren en la negació total autònoma, que reemplaça tot un enunciat. Pot ser de tres tipus diferents: negació total autònoma amb un adverbi sentencial (ex. —*  Vas al cine?* —*No. / En absoluto. / No, en absoluto* (espanyol)); negació autònoma amb estructures amb un nucli negatiu (ex. —*Tu vas au cinéma?* —*Pas du tout / Absolument pas* (francès)) i negació autònoma amb expressions gramaticalitzades (ex. —*Et va convidar a la seva festa?* —*I ara!* (català)). També estudien les característiques de la resposta afirmativa a una interrogativa negativa (ex. —*N o vais ao cinema?* —*Sim / Sim, sim / Vou, vou* (portuguès)).

Tot seguit, fan referència a la negació integrada, que tant pot ser total com parcial. De negacions integrades totals, n'hi ha de cinc tipus diferents: hi ha la ne-

gació neutra (ex. *Non vado a la spiaggia* (italià)); la negació graduada dins de la qual hi ha dos subtipus: la negació graduada d'intensitat feble (ex. *No fuma gaire* (català)) i la negació graduada d'intensitat forta (ex. *No fuma gens* (català)); la negació pressuposicional (ex. *Ya no fuma* (espanyol)); la negació conjuntiva (ex. *Né Giovanni né Piero verranno stanotte* (italià)) i la negació anafòrica (ex. *Ele não lava, eu também não / tampouco* (portuguès)).

Pel que fa a la negació parcial integrada, n'hi ha de quatre tipus: hi ha la negació parcial sintàctica, també anomenada negació parcial paradigmàtica (ex. *Non mangia che mele* (italià)); la negació parcial lexicosintàctica que, a la vegada, es pot classificar en diversos subtipus (ex. *Rien n'est trop beau pour lui* (francès)); la negació parcial morfolèxica (ex. *No tan lluny / Què m'importa que em vegin o no?* (català)) i la negació parcial morfològica. Aquest darrer tipus de negació es refereix als prefixos negatius que varien segons la llengua.

Quant a l'última part del llibre, que també està escrita en francès, és feta per Robert Vivès de la Universitat Paris-VIII, en col·laboració amb Anna Bartra, Maria Lluïsa Hernanz, Gemma Rigau, Maria Pia Lo Duca, i João Malaca Casteleiro. A diferència de les parts anteriors en què s'agafa un fenomen gramatical com la impersonalitat en el primer cas i la negació en el segon, aquesta part és més teòrica ja que presenta als docents una visió diferent de la tradicional sobre determinats aspectes sintàctics i lèxics. A diferència de les altres parts, l'explicació es fa basant-se en exemples del francès i sembla que els exemples de les altres quatre llengües romàniques que són objecte d'estudi en aquest llibre només es col·loquin per a poder relacionar aquesta part amb les dues anteriors. De fet, el mateix autor admet en la introducció d'aquesta part que no pretén presentar cap mètode pedagògic de la gramàtica. Per tant, els objectius són diferents dels de la resta del llibre.

D'entrada, es diferencia el que és una frase (seqüència sintàctica i semàntica organitzada en torn d'un predicat) del que és un enunciat (allò que es pronuncia en el transcurs d'un intercanvi comunicatiu). Aquesta diferenciació serveix a l'autor per a centrar-se en l'estudi de la frase simple, que s'organitza entorn d'un predicat i dels seus arguments. Tot seguit, mira quin tipus d'element pot funcionar com a predicat. Comença amb un apartat dedicat al predicat per excel·lència, el verb. També recull que sovint són els arguments els que determinen el significat del verb (ex. *En Pere toca el menjar / Ara toca aquesta assignatura* (català)). També poden fer de predicat determinats adjectius: els anomenats adjectius predicatius. Aquests adjectius determinen l'esquema argumental i la distribució dels seus arguments (ex. *Estou contente por ir embora* vs. **Estou contente a comandar* (portuguès)). També hi ha determinats sintagmes nominals que poden actuar com a predicats. Aquests noms solen ser noms que estan relacionats amb un verb (ex. *Luc a donné une gifle à Bob* (francès)).

A més d'estudiar els elements que poden funcionar com a predicat d'una frase simple, hi ha un apartat dedicat a les construccions causatives, un altre dedicat a les variants aspectuals, un altre dedicat a l'anàlisi de determinats connectors i un

altre dedicat al tipus d'objectes. L'única característica que uneix aquests apartats amb els anteriors és que tots tracten d'elements que pertanyen a la frase simple.

A través d'aquestes tres parts, doncs, l'*Ensenyament-aprenentatge de llengües romàniques: Nous enfocaments* posa a l'abast dels professors de llengües estrangeres i dels estudiants amb certs coneixements gramaticals una eina molt útil que els permetrà endinsar-se en l'estudi simultani de diverses llengües romàniques com a llengües estrangeres, pràctica fins ara no gaire habitual. Per això, seria convenient que l'ICE continués en aquesta direcció, coordinant més projectes com aquest i publicant-ne els resultats.

MONTSERRAT PASCUAL POU